

NEMZETISÉGI ISMERTETŐ KÖNYVTÁR

Szerkeszti:

DR. SZABÓ ORESZT

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest I. ker., Alkotás-utca 31. szám.

A temes- és torontálmegyei bolgárok

Írta:

DR. CZIRBUSZ GÉZA

BUDAPEST, 1913.

Megokolásnak...

Jelen könyvem sem nem másolata, sem bővített kiadása 31 évvel ezelőtt megjelent monográfiámnak. Tartalmilag és adatok beállításában egészen új dolgot, mert egy emberöltő tapasztalatainak leszűrődése.

Csupán alapfelfogásom nem változott, sem a honi bolgárokról, sem a krassovánok eredetéről. Sőt *Syrku* orosz tudós részéről is beigazolást nyert az én a nyolcvanas években hirdetett nézetem. A bolgárokról alkotott véleményemet pedig Bulgáriának a legutolsó 10 év alatt elért gazdasági és nemzeti erősödése, meg a lefolyt török-bolgár háború hadi sikerei igazolták.

Bármint forrongjanak egy ideig ott lenn a Balkánon természetes kereteikben elhelyezkedni s kristályosodni eddig nem tudó balkáni népek, — azt a világtörténeti és geográfiai tényt meg nem cáfolhatja senki és semmi, hogy a törökség nem bír ellentállni az *európaizálás* erejének, az európai ember világterjeszkedésének — és hogy a felszabadult balkáni népeknek van ezentúl jövőjük tulajdon hazájukban, a Földközi tenger keleti medencéjében, az Afrikába és Indiába vezető utak csomójában.

Az a nép azonban, mely még a mecsetek és kaszárnyák építését is abba hagyta már, nem javít semmin, csüggedten és bágyadtan jár

hepe-hupás sikátoros városaiban, mely még a lóvasút lovait is kivitte a háborúba, leszámolt magával s történeti jövőjével. Amint arról mindenki meggyőződhetik, ki nyitott s előítéletektől el nem borult szemmel nézi és látta a Keletet, ahogyan mi is láttuk ezidén tanulmányi kirándulásunk alkalmával. Láttunk belőle egy jókora darabot.

Valóságos népvándorlás folyik évtizedek óta Boszniából és a Balkán-félsziget keresztény uralom alá került országaiból Kis-Ázsiába. A kivonult mozlimek helyét a balkáni népek foglalják el. Keleten főképpen a bolgárok, kik előbb-utóbb mégis csak urai lesznek a félsziget egész keleti kontinentális felének.

A népek és energiák ily eltolódása okvetlen visszahatással lesz Magyarországra. Hazánknak geográfiai helyzeténél fogva ki kell tehát vennie szintén a maga részét a Balkán-félszigeten. Belső háborúságok helyett lépést kell tartania az idők haladásával. Hiszen a történelem sem egyéb a haladás megértésénél. The study of history is always from the standpoint of geography: a study of progress — mondja *Churchill Simple* (The influences of geographical Environment 1913. 60.). Magyarországnak a kor szavát most is meg kell értenie saját érdekében. Moltke balkáni utazása előzte meg a németek gazdasági állásfoglalását Kis-Ázsiában, — nekünk is azon kell lennünk, hogy megismerjük a balkáni népeket s a velük rokon gyarmatosainkat.

Ezért tettem közzé másodízben a bolgárokról és krassovánokról szóló monográfiámat. Imre királyunk óta állandóan foglalkoztatta a Balkán politikai köreinket. Ezentúl se lehet másképen. Sőt nagyobb dolgokra lehetünk elkészülve.

Dr. Czirbusz Géza.

I.

A délmagyarországi bolgárok.

1. A bolgárok betelepülése.

A csataldzsai győzelemvilágra szóló esemény délkeleti Európának s földrajzlati szomszéd-ságunknál fogva Magyarországnak történetében, nem csupán azért, mert teljesedésbe ment a XV. századbeli magyar Napoleon: Hunyadi Jánosunk óhaja, hanem főleg azon okból, mert a magyar politikai érdeklődést újra a Balkán-félszigetre terelte. A Balkán-félsziget felől nyomul lépésről-lépésre feltartóztatlanul a románság Erdélybe, s az azt körülölelő alföldekre; a Balkán-félszigeten van alakulóban a bolgár és szerb-horvát népnek politikai és gazdasági szövetezése, mely Magyarország ellen fordul, ha a magyar veleszületett politikai és történeti zseniálításával meg nem találja kellő pozícióját a politika új eltolódásaival szemben.

Az események a Balkán-félszigetnek főleg keleti szláv népét: a bolgárokat tolták előtérbe. Egy emberöltő alatt a bolgárok megtanulták a németektől a harcedzettséget s a nyugati népektől a gazdasági előnyöket, amellet megtartották a szlávok ősi nemzeti erényét: a vallásukhoz, nyelvükhöz való ragaszkodást, gazdasági serény-

séget és a politikai rendhez való alkalmazkodást. Ez a nép fogja nemsokára a vezérszerepet játszani a Balkán-félsziget keleti felén, az ipari, nemzetgazdasági s valószínűen politikai vezérletben is — illő és érthető tehát, hogy 30 évvel ezelőtt közétett etnográfiai monográfiámat, a haladó tudomány és 30 évnek megnövekedett tapasztalata alapján teljesen új felfogásban, kidolgozásban újra publikáljam s a figyelmet újból a délmagyarországi bolgárookra s a bolgárokból lett krassovánokra tereljem.

Szigorúan tárgyi, — konkrét etnográfiát nyújtok — menten minden etnológiai spekulációtól, melynek — megengedem lehet tudós érdekessége, de nincs semmiféle aktualitása és szigorúan tudományos alapja. Nekünk a honi nemzetiségeket a történeti kulturális ciklusok beállításában kell látnunk, megítélésükben történeti és geográfiai tényekre kell támaszkodnunk, nem evolúciós képzelgésekre, vagy nyelvtudományi fantazmagóriákra, melyek Täuber svájci dr.-t arra bírták, hogy az ősgermán nyelv elemeit, gyökereit keresi mindenütt Európában, Zunkovics szlávoknak tartja földrészünk legrégebbi népeit, vagy hogy a már egyszer tudományilag letárgyalt szittyaság kérdését újra divatba hozzák.¹

Tárgyi tényleges etnográfiai kutatásokkal, nevezetesen a történeti etnográfiának és geográf-

¹ Dr. C. Täuber, Neue Gebirgsnamen — Forschungen. 1912. és Rundschau f. Geographie 1912. évf. Nálunk dr. Holóssy István elevenítette föl a tibeti, mandsu, mongol (Csoma Sándor), csínai és dravida (Bálint) rokonságot, és szittyáknak nevezi Európa őslakóit. Így a palócokat pelazgoknak, a pannonokat szanszkrit, a matyókat gömöri szittyáknak, az etruszkokat turzó szittyáknak nevezi Magyarország őslakói című 1913-ban megjelent könyvében. Szanszkrit, dák, oláh, avar, iber, pun, finn, pannon, kelta mind szittyá volt szerinte (50, 57, 59, 63, 64, 67 stb.). Ezzel szemben szükségesnek tartom a hazánkban lakott régi népek geográfiai neveken megmaradt nyomait keresni. V. ö. Határhegyek és hágók *M. Kárpátgyesület* Évk. 1912.

fiának művelésével kell tisztába hoznunk, hogyan és mikor alakult ki a magyar etnosz, mily nemzeti-ségek és miképpen hatottak reá nemcsak vér-csere s társadalmi együttélés, hanem eszme-csere folytán?¹ Tisztába kell hoznunk a honi volt nemzetiségek etnográfiaját, multját, szerepét, s az újabban betelepült vagy betelepített gyarmatosok etnográfiai képét, jellegét, álladékat, teljesítő képességét, hogy világosan lássuk a multat s megállapíthassuk a jövő perspektíváit. A nemzeti munkára éppen úgy kell előre szervezkednünk, mint bármely eredményes munkára, melynek ma mindenben még csak a kezdet kezdetén állunk.

Igy manapság azt se tudjuk, hogy a volgamelléki bolgárok rokonai voltak-e az, ugyancsak a Volga folyó rendszerében lakó ősmagyaroknak és a kozároknak, kiknek Magyarországon a Tisza—Körös—Maros vidéke volt birtokuk? Vagy pedig ugor nyelvük az avarok hatása alatt lett-e magyarrá? Nem tudjuk micsoda nyelven beszéltek az erdélyi, duna—tiszaközi és dunántúli szlávok? Meddig terjedt a szerbek, meddig a bolgár (szlovén) cárok uralma, meddig Dákiának kulturális köre? Hagytak-e ittlétük nyomait a Kárpátokat megszálló germán törzsek? Erdély hegy- és folyóneveit a góton kívül ruthén, ószláv, ószlovák és óbolgár nyelvből kell-e megfejtenünk? Mivelhogy 25 éven át a történelmi geográfia és néprajzolat e kérdéseivel nálunk senki sem foglalkozott.

A rómaiak idejében K. u. II. században a Balkán-félsziget nyugati redős vidéke s az Alpok

¹ *Ratzel*, *Anthropo-Geografic* 1912. II. 397, 402. Ezzel szemben *Graebner*: *Methode d. Ethnologie* 1911. 99, 121. *Günther*, *Ziele u. Richtung d. modernen Völkerkunde* 1904. 5, 52. *Günther*, *Geschichte d. Erdkunde* 1904. 302.

Itáliával együtt egy osztatlan birodalmat alkottak. A felvidéken nálunk germán törzsek (Markomannok, Quadok, Bastarnák) honoltak, a Dunántúl kelta volt, az Alföld, Erdéllyel együtt Dákiához tartozott, mely leért az Aegeusi- és Fekete-tengerig. A szlávok a Visztula és Dneper között laktak megosztatlan tömegben finnektől körülvéve.¹ Az V. században a török nyelvű bolgárok, mint Bilires, Bulares népe a Fekete-tenger mellékén lakott és a görögökkel kereskedett. Ezek építették fel Kazán városát. Innen egyrészük északra, a magyarok szomszédságába vándorolt, honnan lehúzódott az Alsó-Duna tájaira Trákiába és a Dunántúlra, kérdésessé tévén a VI. században Magyarországot, Ausztriát és a mai Romániát bíró avarok uralmát.² 640-ben a Balkánt, a Marica völgyét egészen s a Duna jobb partját bírják és az avarok 798.-i bukása után már Erdélybe, a Maros mellékére és Délmagyarországba is behatoltak. Ezek a bolgárok állítólag *török* nyelvűek valának és Erdély megfeythetetlen szerintem finnugor eredetű hegyneveinek (Bihar) és folyóinak (Ölt) adtak nevet. Az avaroknak 330 éves (568—900) uralma alatti szlávok létezését a Duna—Tisza közén s a Tisza balpartján *Hunfalvy Pál*,³ *Salamon Ferenc*,⁴ *Fessler* etnográfiai térképe,⁵ *Horváth Mihály*⁶ egyértelműleg beismerik. Szalay kozár-bolgár népségről tesz említést,⁷ de ez a IX. század előtti kőrösökközi kozárookra

¹ *Lubor Niederle*, Slovanske stározitnosti Prága 1907. Bibliotéka historická Dilm. cost I. 120 (térkép).

² *Meyer*, Histor. Handatlas 1911. 17, 23, 25.

³ *Hunfalvy Pál*, Etnographia 453.

⁴ *Salamon Ferenc*, Századok 1882. XVI. 17. 5.

⁵ *Fessler*, Gesch. d. Ungarn 1815. I. k. 256. Taf. III.

⁶ *Horváth M.*, Magyarország tört. I. 41.

⁷ *Szalay*, Magyarország tört. I. 13.

vonatkozhatik. Sőt Czörnig szerint a IX—XIII. századig magyarokon, avarokon és szlávokon (bizonyára szlovéneken) kívül még finn-ugorok és török vagy ugor eredetű bolgárok is laktak a Maros—Tisza és Duna—Tisza között.¹ A IX. századbéli bolgárság már *szláv* volt, sőt Simeon bolgár cár ideje óta az ószláv kultúrát képviselte s a mai Bulgárián kívül, a szerbeket megelőzőleg, az Olt jobbpartját, Maros—Duna, meg a Duna—Tisza közét bírta.² Glad és Zalán hűbéres ószlovén, azaz bolgár fejedelmek voltak. Ezeket túrta ki Árpád Magyarország területéről Simeon halála után, amiért a dunántúli szlovénység elvesztvén kapcsolatát a duna-jobbpartbeli bolgár cársággal, idővel megmagyarosodhatott. A normannok idejében (IX—XII. sz.) Magyarország s 1150 óta Erdély kerek egészet alkottak. A régebben bolgár területű Romániába a besenyők nyomultak, kik elől a magyarok Magyarországra menekültek, a bolgár cárság pedig Trákiát, Makedoniát, vagyis az 1912. háború óta kikerekített Bulgáriát bírta 1018—1186-ig, de a bizanti császárok fensősége alatt.

Az Árpádoktól kiűzött bolgárok egy csapja Keve várába (Kubin, Kubin) húzódott s az 1040 óta a mind sűrűbben beköltözött szerbek között tűnt el.³ E délmagyarországi szláv nép elég hatalmas lehetett, mert Manuel bizanti

¹ Czörnig, Ethnographie d. öst.-ung. Monarchie 1885. I. 73. II. 24. Még IV. Béla idejében is, valószínűleg Kis-Oláhországban gör.-kel. bolgárok voltak határosak Magyarországgal, talán utódjai azon bogumil bolgároknak, kik az örmények paulikán felekezetéhez csatlakoztak és V. Kopronymos rendeletére határőrökül alkalmaztatnak. E szerint igen változatos volt még Magyarország etnográfiai képe a XIII. században. V. ö. Szabó Orosztész: A magyar oroszok 1913. 281. Helmholt, Weltgeschichte V. 329.

² Helmholt, Weltgeschichte V. 1905. 327.

³ Schwicker, Geschichte d. Temescher Banats 1864. 451. Szentklárai, Délmagyarország története 254. Gorove, Tudományos Gyűjtemény 1837. IX. 9.

császár ezekre alapította a magyar királyság meghódításának tervét, s ezek adtak szláv neveket a délmagyarországi folyóknak (Berzava, brzati = törni, Bisztra) és hegyek (Küdsir, Hum, Kum = Huny + ad, Dobri Vir, Murar stb.) csúcsainak, gerinceinek, tavainak (Bulea = bulár = bolgár tó).

Magyarország geográfiai fekvésénél fogva mindig országútja és menedékhelye volt mindenféle üzleti vállalkozóknak (Fuggerék) és üldözött népeknek, kiket a katonáskodással elfoglalt, politizáló magyarság szívesen látott, mint munkaerőket és megvédett mindennemű támadások ellen. Az Árpádok alatt olaszok, bessenyők, mozlím hitű bolgárok, bessenyők, görögök, szatócskodó orosz brodníkok, majd földművelést űző flammandok, alsószászok, rajnamelléki németek özönlöttek be a dunai királyságba. Kálmán király, II. Endre, Mátyás és a nemzeti elhanyaglás idejében II. Ulászló és II. Lajos alatt zsidók jöttek be tömegesen, kinek főleg a törökök alatt volt jó dolguk, akár a Balkán-országokban a török védelem alatt. Majd görögök, örmények vették kezükbe a gabona- és marhakereskedelmet. Így a török elől menekülő szerbek, bolgárok, bosnyákok éppen oly tömegesen keresték fel hazánkat, amint most a jogtalan orosz és oláh zsidóság keres nálunk boldogulást. A nemesség akkor nem törődött az ország statisztikai gyarapodásával, sőt örült a munkás kezeknek, éppen ellenkező álláspontból nézve a beözönlőket, mint az a néhol jelentkező szűk körű gondolkodás, mely szinte örül, hogy a felvidék népessége pusztul s Amerikába telepszik, (de azért 160 millió koronát küld évről-évre *haza*), az Alvidék pedig megszabadul a tőkeinségben szenvedő, földéhes, következőleg elégtelen szociálistáskodó ipari és agrárius elemektől.

Azért szívesen kitelepítené valamennyi magyarországi kézművest, napszámost, proletárt (két millió!). Szinte virtus és nyereséges köztevékenység lett a XX. század első tizedében a kivándorlókat Amerikába szállító öt hajóstársaság kezére játszani s elnépteleníteni Magyarországot. A hazafiatlanságnak ezt a legújabb cudarságát nem ismerte a történeti régi becsületes magyarság Nagy Lajos és a Habsburgok felvilágosult királyai alatt. Ezek nemzet-gazdasági szempontból látták szívesen a bevándorlókat s eszük ágában sem volt a nativizmust és naciónalizmust dédelgetni kezdő nemzetek példájára, például a délamerikai román köztársaság most cseperedő nemzetecskéinek példájára.

A törökök megjelenése 1353-ban megváltoztatta Kelet-Európa térképét s végzetessé vált a Balkán-félsziget népeire 500 éven át. A balkán-félszigeti népek között a bolgárok voltak legjobban kitéve a törökség rohamainak. Görögország szigeti elkülönözöttsége, népének hajózási ügyessége, melyre okvetlen szüksége volt a kontinentális törökségnek, megmentette úgy ahogy a hellénséget a basák brutalitásától; az albánok és crnagorcok hozzáférhetetlen hegyeik között (Crna gora *nem* fekete, hanem örhegy ős szláv-germán nyelven) megvédelmezhatték függetlenségüket, a szerbek, románok nyugati és északi szomszédaiknál kereshettek menedéket, — de a bolgárok földrajzlati pozíciójuk miatt senkire sem támaszkodhattak. 1393-ban bukott el Tirnova és Bulgária. A török könnyű szerrel sűrűn befészkelte magát, sőt Konstantinápoly védelme miatt kellett is magát befészkelnie Trákia és Makedonia falvaiban, városaiban, minden percben résen állva, mint *Kanitz* mondja (Donau-Bulgarien I. 23—26.), hogy a legkisebb

megmozdulást, a nemzeti szellem önállósági kísérleteit azonnal leteperhesse. Amint a spanyoloknak maguknak kellett viaskodniok a mozlim arabokkal és e küzdelmükben kifejlődött nemzeti és vallási öntudatuk: ily harcot kellett megvívniok a bolgároknak is hazájukért s hitükért. Ha nem birták tovább, menekültek keresztény országokba. I. Lajos királyunk már menekülő bolgárokat telepített Orsovába (Rsava), Szlatina, Karánsebes, Krassóvár, Zimony, Rékás, Lippa községeibe, talán Brassó városába is. Az 1594.-i felkelést délmagyarországi bolgárok tervezték, honi szerbekkel egyetemben. A nemzeti egyház bukása után Tirnova a gyűlölt görögök hatósága alá került. A bogumil bolgárok most faji gyűlöletükben katolikusok lettek. E mozgalom fészke a nyugati Balkán ciproveci ferencrendi klostrom és a bosnyák tuzlai zárda lett. Péter bosnyák barát († 1673) alapította a régi paulikánizmussal homlokegyes ellentétben álló kath. paulikán felekezetet, melynek hívei főleg az Ogost forrásai fölé épített Ciprovec klostromban találtak védelemre. A törökök veszetten üldözték e hazafias, nemzeti érzésű kath. bolgárokat úgy Ciprovec, Nikápoly mint Filipopolisz körül, amiért több ízben kénytelenek voltak azok kivándorolni Erdélybe, Romániába s Dél-Magyarországba. Az 1688. évi véres bolgár fölkelésüket. I. Lipót királyunk is támogatta. Legyőzve Romániába menekültek. Egy részük Déván és Alvincen telepedett le. A Nikápoly melletti kladencek 1727-ben a Duna mellékére Kis-Oláhországba menekültek, onnan 1740-ben elköltöztek Temes és Torontálba, hol paulikani néven jelentek meg.¹ A török uralom magyarországi hanyatlása

¹ *Helmholt, Weltgeschichte* V. 343.

idejében a mozlim törökkel megférti nem tudó bolgárok 1723-ban megszállták az oláhok lakta Vingát (Vinica=szőlős vidék). 1726-ban a kis-oláhországi kath. bolgárok mozgolódnak és 1737-ben Óbessnyőbe, Lovrin, Selyos községekbe menekülnek,¹ miként 1365-ben a nyugati Balkán Ciprovec helységről elriasztott bogumil (paulikan, paulityeni) kath. bolgárok a Temes és Krassó völgyeibe. 1744-ben újra érkezik egy bolgár csapat Krassovába, Lupák, Vodnik, Nermet, Jabalcsa, Klokotics és Rafnik községekbe, melyeknek az 1896.-i magyarosítás szerint Krassóvár, Kiskrassó, Vizes, Nermed, Almás, Csörgő, Kengyeltó, Krassócser a nevük — furcsa dolog ezek után azt vitatni, (például Niederle, Nagy Géza), hogy a krassovánok sohasem voltak bolgárok, hanem simpliciter horvátok vagy szerbek.² Jöttek szerbek is, — szó sincs róla és 1743-ban Mária Terézia megerősíti I. József és Károly királyoktól nyert jogait, de azért még 1790-ben is krassovánokat telepítenek le Lupákba,³ kik akkor nagyobb számban lehettek és bolgárul tudtak. A legutolsó bolgárul tudó krassovánt, ki 102 évet élt, 1853-ban provideálta Mundakovics ravniki, kengyeltói plébános.

A bolgárok száma és településmódja.

Geográfiailag és néprajzolatilag *alföldi* (poltséne, poltsi) és *hegyvidéki* (planintsi) bolgárokat találunk Délmagyarország három megyéjében.⁴

¹ Meyer, Histor. Handatlas 1911. 17, 23, 25.

² Böhm Lénárd, Dél-Magyarország vagy a Bánság története 1868. II. 70. A bán szó avar, bajan, balán = fejedelem összevonása.

³ Böhm L., i. m. 223. Czirbusz G., A délmagyarországi bolgárok magánrajzolata 1882.

⁴ Niederle, La Race slave 1911. 226.

A tulajdonképpeni bolgár Torontál- és Temes-megyékben lakik, a krassován Krassó-Szörény-megyében a Karas folyó felső szakaszában.

Jelen elterjedésük beköltözésük nélkül meg nem érthető. A Nagy Lajos király által katholizált kisoláhországi bogumil vagy paulikéni bolgárok utódai, kiket ferencrendiek térítettek meg, ma Nikápoly, Sistova, Philippopolis vidékén laknak s a törökök részéről a XV. és XVI. századokban is folytonos zaklatásoknak voltak kitéve, azért jelentékeny részük a Balkán-hegység szerb nyúlványán Ciprovec (ferencrendi klostrom) körül kerestek menedéket. Ez a hegygerinc egyenest rámutat a Duna déli fordulójára, tehát Orsovára — így igen természetes, hogy a hegység tövében az Alduna mellékén Tekéig mentek, innen Orsován át a Cserna völgyébe, hol régen egynéhány szállásuk volt. Majd a Temes—Béga völgyébe (Szlatina, Csák, Gerlistye, Módos, Rékás) kanyarodtak. Innen jutottak egyrészt a Maroshoz (Déva), másrészt a Maros fattyúmedrének, az Arankának mellékén telepedtek le Óbessenyőn, Perjámoson, Lovrinban, részben a síkság Béga és Temes völgyrendszeréhez tartozó dombos tájain: Vingán, Dentán, Omoron, Brestyén. Legjobban prosperáltak 1. Óbessenyőn, hol nagy pusztát kaptak ajándékba és kiviteli marhatenyésztésből, juhászatból gazdagodtak meg. 2. Vingán, hol a földművelés mellett szőlőtermeléssel is foglalkoztak, s annyira megizmosodtak, hogy Vinga rendezett tanácsú város lett. Az volt a mult század közepéig, ma pedig nagyközség. A többi bolgár telep a két fő bolgár fókuszról rajzott ki, részint földesurak telepítése folytán (Lukácsfalva, Erzsébetlak), részint állami telepítés (Székelykeve, Barácsháza), részben önkényes település (Kanak, Ofszenica, Ovsca =

Karácsonyfalva, Isbistye, Ulma, Szőlősudvarnok-lttvarnok) folytán. Ahol csángó, szerb, német nem boldogult, kibírta a délszláv Ahasverusa, a bolgár,¹ aki még a szikes földből is tud kalászt és salátát elővarázsolni. Igénytelensége, szorgalma, türelme és szaktudása akkora, hogy egyetlen honi nemzetiség nem bír vele versenyre kelni. Azért kárba vesztett dolog a városok (Győr, Arad, Budapest, Temesvár, Rákosszentmihály, Becskerek, Fehérvár, Sátoraljaújhely) körüli bolgár kertészeket másokkal pótolni.² Legfeljebb kertészkedésük módját lehetne elsajátítani, türelmüket és frugalitásukat nem. Pedig ezen fordul meg, hogy egy hold földből 1200—2800 korona tiszta hasznót tud kicsalni a bolgár kertész zöldség, uborka, saláta, dinnye, paprika, paradicsomalma, hagyma, zöldbab, kalarábé termelésével.

Geográfiailag tehát ma *a) patak és folyó-melléki, b) tó és mocsár-melléki, c) háttas sík-vidéki* bolgár településeket kell megkülönböztetnünk. Valamennyi zárt település. Tanyarendszer nem divik.

a) A folyómellékiekhez tartozik az

1. *Aranka* melléken *Óbessenyő*, az Aranka (törökül tekergőt jelent) és a Vérdoból jövő névtelen folyás közében, így patakmenti település 6+3 sorú délkelet-északnyugat felé sorakozó három fő és hat kereszt házsorral, tágas templomterrel. Csupán az Aranka jobb partján húzódó házsoroknak nincsen szabályozott iránya. Takaros, tiszta, népes helység, majdnem 6000 lakossal, kik közt magyar 335, német 109, 92 oláh, 1 tót

¹ Az északi szlávok között a ruthének a legmozgékonyabbak s geográfiailag legmeszebbre széjjelszóródott szláv nép. V. ö. *Niederle* térképét a *La Race slave* 1911. c. k.

² *Stancz Ernő*, Budapest településtörténete 1913. 39. l.

és 5361 bolgár lakos. 1847-ben 7526 lakosa volt az akkor még szabadalmas községnek, köztük 202 óhitű. Ez is visszaesett tehát népességben, akár Vinga, aminek csak lassú kivándorlás lehetett az oka. Lakosai között 83 iparos, 12 boltos, 15 korcsmáros, 33 értelmiségi. Van jelenleg 1150 háza és 1350 házszáma, meg 14.700 holdra menő határa. Pusztáját elvette a kincstár. Azóta gyöngül kivándorlásokkal s maholnap a Felvidék sorsára jut, amely szintén stagnál a tömeges kivándorlások miatt.

A közeli *Bolgártelep* 3+3 utcasorral sakk-táblaszerű négyzet s gazdasági település 1980 holdnyi határral a cervena medja (vörös föld) közepén. Az Arankamenti *Valkányból* kihalt és eltávozott a bolgár nép. Kipusztult az Ólúz folyás mentén alakult Nákófalváról is. Ólúz tulajdonképpen elmocsárosodó ér, mely Nagyikindának településére is adott alkalmat. Általában az Aranka—Tisza közét nem szabad kizárólag régi medrek vidékének tekinteni,¹ habár Davis szerint a Nagy-Alföld felületét a folyóknak legyezőszerűleg szétterpeszkedett behordásai alkottak,² mert a fakadó talajvíz szintén csinál ideiglenes folyásereket.

2. A *Berzava* mellékén *Detta* 4+5 beosztású igen szabályos templomtéri és folyómelléki vegyes település, melyet a Berzava keresztülszel, de a bolgárság jelentéktelen kisebbség benne. A torontálmegyei Kanakban a Berzava-csatorna mellett, a bolgárság száma $\frac{1}{5}$ -del emelkedett, de *Omoron* három bolgár maradt a 80-as években még százakra menő bolgár lakosságból.³

¹ *Földrajzi közlemények.*, Edition internationale 1910. 275. térkép.

² *Davis-Braun*, Grundzüge d. Physiogeographie 1911. 227.

³ *Fényes Elek*, Magyarország leírása 1847. I. 31, 340, 349.

3. A *Temes* melletti *Módoson*, a bolgárság alig üti meg a félezret a szépen, rendezett 4750 lakossal bíró német, szerb nagyközségben. Csákon ellenben a 23 bolgár fölszaporodott 82-re.

b) *Tóközi* település a torontálmegyei Fehértó, Carskabara és Rakítás között *Lukácsfalva*, szemben Écskával egy főutcával és három mellékutcával. *Erzsébetlak* szintén egy fő és két keresztutcával, a halban igen gazdag Fehértó nyugati végében. Utóbbi helységben a bolgárok a lakosság $\frac{1}{6}$ -át teszik. Lukácsfalván 34 bolgár van csak, kik hűségesen kitartottak a vízjárta vidéken. A többi elszéledt városok körüli kertészek. Kiszáritott tófenék szélén épült *Székelykeve* (Gyurgyevo), útmenti település a Sagra bara mentén, közel a Ponyaviczához. A kevei (kubini) járáshoz tartozik s 400 bolgár húzódik meg a magyar nagyközségben, ahol a XVIII. században bolgár volt többségben.

c) *Hátas rónasági* s gazdasági telepek a Berzava körében *Baracsháza*, *Óléc*, hol szintén töredék a bolgár. Közel a Temeshez a juhászatáról valamikor híres Ofszenica (ovsca = juh), ma *Karácsonyfalva* nevű 2 + 2 osztású gazdasági településből a 30 bolgár lakos eltűnt. A deliblati hátság északi szélén *Izbistye*, *Szeleus* útmenti települések, hol nincsen már bolgár, csupán krassován él Izbistyén és Homokszilen (Ulma). Az előbbi templomtéri vagy piactelepülés, utóbbi utak kereszteződésén támadt s igen közel esik Izbistyéhez, amiért az eléggé rendes szerb többségű község ikertelepnek vehető. A Duna Homolica nevű szigetéhez közel két dunai öblözet garádján van a torontálmegyei Ivanova, ma *Sándoregyháza* nevű útmenti település, hol az 1314 magyar lakoson kívül a bolgár mindjárt második helyen áll 763 lélekszámaival. Az Óbéga

vidéken az Ittvarnokból, Szőlös és Rogendorf-ból lett *Szőlősudvarnok* gazdasági település közel 100 bolgárral. Hátas gazdasági telep továbbá a temesmegyei *Brestye* a Berzava körében bolgár többségű (890) lakosokkal, délnyugatról északkelet felé való két fő és két keresztutcasorral. Igen szabályos, takaros, tiszta bolgár község.

d) Végül a dombos tájon Monostor, Vinilor és Ardelenilor patakok összefutásában épült *Vinga* bolgár többségű lakosságával, Temesmegye északi részének egyik legrendesebb nagyközsége. Patak nevei mutatják, hogy erdőség és szőlők mentén voltak első telepei, csak idővel terjedt ki a község a többi dombokra. 4710 mai lakosa között él 584 magyar (?), 529 német (?), 590 román, s 18 szerb. A többi 2701 bolgár. Megjegyzem, hogy a vingaiak erről a legújabb statisztikai összeállításról alig tudnak valamit. Kérdésemre, van-e hatása a németeknek a bolgárookra, s viszont, — azt a választ kaptam „itt nincs német, oláh, csak bolgár“. 1847-ben volt 4319 lakosa, így 66 év alatt csak alig 400-zal szaporodott. Az akkori lakosok között volt 370 óhitű, nyilván román, ma e két felekezet a 600-at meghaladja. Volt továbbá 107 kézművesiparos, 1882-ben 85, ma 60; 12 boltosa (1882 = 24), ma 6, továbbá 893 földművese, ma 800 a 375 szőlősgazdával együtt. 1847-ben sz. kir. város volt Vinga 200 szenátort-választó virilistával, szép városházzal, hol 24 tanácsos intézte a 665 házámból (ma 1369) álló város ügyeit. Volt négytanítós iskolája, négy kincstári épülete, kaszinója nagy táncteremmel, kávéháza, kath. és óhitű temploma, százat meghaladó honoráciora (ma 100) — szóval Vinga hanyatlott. Elszívta erejét a tőle két mértföldnyire levő Arad, a négy mértföldnyire

levő Temesvár, Nagyszentmiklós stb. 1882-ben még 50 molnára volt. Ma? Földbirtoka: belsősege 16.183 hold, külső területe 9.432 hold szántó, 2.980 hold rét, 1.821 hold legelő, 388 hold *erdeje*, 375 hold szőlő; összesen 14.996 hold, ma 16.523 hold.

E szerint a síkvidéki bolgárok csak három községben alkotnak többséget: Óbessenyőn, Vingán és Brestyén; a népesség $\frac{1}{3}$ -át teszik Sándoregyházán, Kanakon, nagyobbik felét Bolgártelepen — a többi községben töredék számba mennek. Még nagyobb csoportokban élnek Módoson, Székelykevéen, Dentán, 370-en Erzsébetlakon. Temesmegyének két bolgár többségű község jut: Vinga és Brestye; Torontálnak egy teljes: Óbessenyő és egy feles számú: Bolgártelep.

E négy bolgár község diaszpóraival együtt mégis nevezetes szerepet játszik Délmagyarország kulturális geográfiájában. A bolgárok okos gazdálkodása éppen annyira válik hasznára a járásoknak, mint a németek közgazdasági részvétele a Délvidék termelésében. A nemzeti-ségek a termelésben való részesedéséről nincsenek ugyan statisztikai adataink, de az 1912-iki megyei adatok alapján sejthetjük az ország e részének termelő erejét. Így ha a buza és kukoricának 1912-ben levő termését vesszük összehasonlítási alapnak: Temes és Torontál abból $13\frac{1}{2}$ millió mázsát termelt. A kettőnek lakossága közel 1 millió, Pestmegye ugyanannyi lakos mellett alig 3 millió mázsát, a rozssal együtt (2.1 millió) 5 milliót. Pedig Pestmegye csak 5000 km²-rel kisebb Torontál és Temes együttes területénél 17.000 km²-nél, területéhez képest tehát 8 millió mázsa szemes terményt kellett volna termelnie, pedig buzából és kukori-

cából négyszer kevesebbet produkált. Ez a szám akkor nyer érdekességet, ha két megye buza-, kukoricatermelését összehasonlítjuk a háromszorta nagyobb Erdélynek $3\frac{1}{2}$ millió mázsa buza és 6 millió (összesen $9\frac{1}{2}$ millió) kukoricatermelésével, holott Erdély elsőrangú kukorica-fogyasztó ország. Nem arról van szó, hogy Dél-magyarország azért az ország első buza- s kukoricavidéke, mivel hogy németek s bolgárok is lakják, — ámbár feltűnő, hogy a németeklakta vidékek termelése rendesen eléje vág a más ajkú vidékek termelésének, — hiszen a bolgárság sokkal kisebb népecske sem, hogy nálunk gazdaságilag számot tehessen, sőt maradhatatlanságával talán éppen annak ellenkezőjét éri el! — csupán hangsúlyozni akarom a statisztikának hiányosságát, mely e nemzetiségeknek s felekezeteknek gazdasági részesedését eddig figyelmen kívül hagyta. Az összehasonlítástól nincs mit félnünk. A magyarság politikai s kulturális pozíciója országos számerejénél s geográfiai helyzeténél fogva biztosítva van. Mégis érdekes tudni e nemzeti-ségi elkönyvelés adatait, hadd lássuk tisztán, melyik népfaj viszi az állam terheit, mily mértékben járul hozzájuk a többi, hol a javítani, hol és mi a pótolni való? Mert a mikor Budapest csak kereseti adója révén többet fizet (31 millió korona) egy országrész összes adójánál, s mikor az 1907. évi 182 millió korona egyenes adóból Erdélyre 20 millió és Délmagyarországra 27 millió jutott — mégis csak gondolkodóba ejtő, melyik országrész termelése és lakóinak munkareje értékesebb tehát a magyar királyság fenntartására, a magyar kulturális eszme előbbre vitelére?¹

¹ Jászi, Nemzeti államok alakulása 1902. 427. A svábok és bolgárok szerepét Szlavóniában a sokkalta dolgozabb, takarékos és

A nemzetiségek teljesítő képessége kell, hogy tisztáztassék. Hiszen ez a legfőbb argumentuma a magyar politikai egység és vezetés ellenzőinek, hogy nekik nagyobb részük van az állam gazdasági és művelődési fentartásában, ámbár geográfiai és történeti tények bizonyítják, hogy Magyarország kulturizációjában a magyarság vitte és viszi a vezérszerepet, nem a gyarmatosok. Ki kell mutatni tehát hivatalosan, igazság-e vagy hivalgás a nemzetiségeknek állítása? Ha igaz, okul belőle a magyar, ha nem igaz, elnémulnak örökre a rekriminációk.

A magyar állam vagyoni értéke az 1911-iki becslés szerint a következő: 18 milliárd korona, föld- és bányabirtok, ingatlanok (épület, híd stb.) 5 milliárd, forgalmi vállalatok 5 milliárd, ingó birtok 12 milliárd, kölcsön 300 millió korona mindössze 40 ezer 300 millió korona. A német birodalom gazdasági termelése 8.000 millió, ipari termelése 13 milliárd márka, vagyona 240 milliárd, künnlevő tőkéje 30 milliárd márka, ott azonban az ipari osztály majd akkora, mint a földművelőosztály Magyarországon. Ipari és gazdasági évenkénti termelésünk 11—12 milliárd korona, minek $\frac{1}{3}$ -a ipari termelés. Kérdés tehát, kik hozzák össze nálunk e milliárdokat? mely vidék, nép, foglalkozáskör, osztály stb.?¹

Hogy a Délvidék vezet a selyemtermelésben, állattenyésztésben, tejhaszonban, nemes termények előállításában, a bányák s velök kapcsolatos iparágakban, Budapest után hozzátehetjük a városiasság fejlődésében és az isme-

gazdaságilag fölényes negyedmilliónyi magyarság viszi, ki a szlavonokat hegyek közé szorítja s nagyobb hozadékot kap a földjéből, mint szerb tulajdonosa. Azért elsőrangú politikai államérdek a magyarság kisegítése Szlavóniában, hogy visszakerüljön e vidék legalább gazdaságilag Magyarországhoz, ha már politikailag elveszett.

¹ *André Dubosco-Millet*, Budapest et les Hongrois. Paris 1913. 88.

reték terjesztésében, — és hogy ha már vidéki egyetemre van szükség, annak Temesvár a legilletékesebb helye — azt hivatalos publikációból tudjuk, azt azonban nem tudjuk, mily szerepe van ebben a délvidéki nemzetiségeknek?¹ Ezért hangoztatom én a kulturális geográfia szükséges voltát Magyarországon, mert egyedül a magyar-kultúra fölényessége bír magyarosítani, amint a román kultúra elnyeli a délamerikai köztársaságokban az olasz, német és francia bevándorlókat, az angol millió az északi Unioban.²

A bolgárság kulturális hatását nagyban csökkenti a népnek *maradhatatlansága*. Örökös hullámvászonban van e maroknyi nép. Igényei és szorgalma folytonos kószálásra késztetik, hol itt, hol ott keres boldogulást — azért alig vehető észre a szaporodása, konstatálható azonban az eltűnése hol innen, hol onnan. Az 1741. év óta negyven helyen fordult meg és összesen négy helyen maradt meg állandóan feles számban vagy többségben. Grizelini 1779-ben 8683-ra teszi számukat. 1910-ben 14^{1/2} ezerre tehető a bolgárság, 134 év, vagyis négy nemzedék alatt meg sem kétszereződött a lélekszámuk. Nemcsak eltűntek a Délmagyarország nagyobb számú nemzetiségei között, hanem el is távoztak, mert a bolgárok a délszlávok igazi Ahasverusai, kik az Adriától a Fekete-tenger partjáig mindenütt találhatók.³ A kivándorlókat eddig nem figyelték, most évenként vagy 600 körül költözik be hozzánk (1912-ben 680) és bizonytalanul széled el mindenfelé. Dentán 1882-ben még 420 bolgár volt, ma 370, Brestyén 1200-an voltak, ma 890-en.

¹ *Jelentés az ország közállapotairól* 1912. 102, 118, 128, 131, 152, 233,* 251.*

² *Arendt, Argentinien ein Land d. Zukunft* 1913. 54. *Breitenbach, Süd-Brasilien* 1913. 211, 221.

³ *Niederle, La race slave* 189 (térkép).

Szölösudvarnokon 552, ma 93, Ittvarnokon volt 200, ma egy sincs. Lukácsfalván 360, ma 34 a bolgár, Rezsőházán (Rudolfsgnad) 200, ma egy. Harminchat helyről végképpen eltűntek. A fontosabbak: Dugoszelo, Écska, Arad, Karánsebes, Temesvár, Macedonia, Csebza, Birda, Opatica, Mokrin, Zsombolya, Lippa, Gottlob, Reged, Hajdusica, Tamásfalva, Nagyszentmiklós, Skeus, Nagyikinda, Csanád, Bóka, Bresztovác, Rékás, (most sokáccok vannak helyükben), Bogáros, Szlatina, Svinica, Butyin, Plavisevica, Pancsova, Vermes, Izgar. Erdélyben eltűntek Alvincről s Déváról. Brassóban csak a róluk elnevezett külváros maradt meg bolgárok nélkül. Nagyszeben vidékéről eltűnt Niederle és Miletics szerint Nagycserged, Baumgarten, Roszcsur községek-ből és Balásfalváról.¹ Résztint elköltözés, részben a nagyobb és vagyonosabb millióbe való beolvasás (nem házasság, hanem utánzás folytán) dézsmálta meg a bolgárság sorait.² A nyolcvanas évekig gyarapodásukról lehetett szólni, azóta a németekkel együtt apadóban vannak. Mert míg az 1779. év óta a szerbek létszámukat 78 ezerről 263 ezerre emelték, a németek 40 ezerről 345 ezerre, a románok 181 ezerről 580 ezerre fokozták, — addig a bolgárok 1779-iki létszáma a sok elköltözés, kivándorlás és kiválás folytán alig hatezerrel emelkedett. Csak 1743-tól 1779-ig nőtt a számuk 4500-ról 8683-ra. Öbessenyőnek 1793-ban 2200 lakosa volt, 1882-ben 6386, 1900-ban 5421 és 1910-ben 5361. Megjegyzendő azonban, hogy itt a bolgár szorította ki a más nemzetiségűeket, mert az

¹ *Miletics*, A krassovánok és kath. bolgárokról. Archiv für slavische Philologie 1903. 176.

² *Bagshot*, Lois de développement des nations. Paris 1873. 195. *Waitz*, Anthropologie der Naturvölker 1854. I. 76.

1882-iki létszámban a bolgár ötezerrel szerepelt. Vingának összes lakossága 1882-ben 4800 vala, köztük 2300 bolgár, 1900-ban 4762, köztük 2816 bolgár, 1910-ben 4710 lakosból 2700 a bolgár, több a felénél. Akár a kósza ösztön, akár az egykerendszer, de főleg a városok határaitban felkapott *bolgár kertészkedés* az oka¹ Vingán sem normális a természetes szaporodás. A többi bolgár helység: Sándoregyháza, Brestye, Székelykeve, Kanak, Bolgártelep, Denta, Erzsébetlak népesedése veszteglő állapotban van.

Délmagyarországnak gazdaságilag legértékesebb, legdolgosabb két nemzetisége, a német és sváb szaporodása között az a különbség, hogy a sváb a nyolcvanas évekig terjeszkedett és tömörült, azóta tömörül és stagnál, a bolgár ugyanez ideig terjeszkedett, de elszóródott, s egyre apad mai napig. A németek száma a XVIII. század végén 72.000-re ment, a bolgárok száma a XVIII. század végén a krassovánok kivételével 8300-ra. 1822-ben Csaplovics három bolgár helységet említ: Öbessenyőt, Vingát és Écskát. Fényes 1839-ben négy bolgár helységet ismer: Vingát, Bessenyőt, Ittvarnokot és Lukácsfalvát. Temesben 3000, Torontálmegyében 9000 bolgár lakott. A 8800 lélekre menő krassovánokat horvátoknak nevezte Fényes. Czörnig 1855-ben a Bánságban 17 bolgár községet említ 22.800 lakossal köztük Aradácot, Csebzát, Bokát, Butyint, hol ma egyetlen bolgár sincs. Ficker az 1857-iki

¹ A földkerekség legjobb „földművésének” és legügyesebb kertészének nevezi Lindenberg a bolgárt, ki a földet szereti, miként a magyar és a sváb, mert odahaza a 3^{1/2} millió hektárnyi művelhető terület 7 millió birtoktagra van parcellázva. Eszébe sem jut tehát neki a szociálistáskodás, sőt szorgalmával idegenben keres forgalmi tőkét. Évenként 10.000 bolgár széled el kertésznek Ausztriába, Romániába, Szerbiába, Oroszországba és Magyarország bolgároktól nem lakott vidékeire. *Lindenberg, Das neue Bulgarien* 1912. 17, 94.

összeírás szerint 16 községet talált 26.000 lakossal, Erdélyben akkor még 800 bolgár lakott. Hunfalvy Pál 1876-ban 23 ezerre, Schwicker 40 ezerre rugtatta számukat. Reclus 20 ezernek találta, én 25 ezerre becsültem 1882-ben a bolgárok létszámát, kik akkor 36 helységben laktak, miből a síkságra 26, a hegyvidékekre 10 jutott. Temesben 7106, Torontálón 10.722, Krassóban 7972 lakott. 1900-ban 10.944 bolgárt számláltam 15 helységben, 8069 krassovánt 11 községben. A XVIII. sz. beköltözött bolgárság száma a krassovánok kirekesztésével 5 ezerre tehető, a németeké 42 ezerre. Egyforma idő alatt a bolgárok létszámukat megötszörözték, mert 1882-ben 25 ezerre ment a számuk, míg a németek megtízszerezték (1882-ben 400 ezer). Községeik száma 1761—1882-ig 17-ről 200-ra emelkedett, a bolgároké 1742—1882-ig három községből 36-ra, de már 1900-ban leszállott 16-ra, a krassovánokkal együtt 27-re, hol bolgár vagy krassován még található volt. 1903-ban 15 bolgároktól lakott, 11 krassovánoktól lakott helység volt. Ma a községek és bolgárok, krassovánok száma a túl oldalon levő táblázatban található.

A bolgárság statisztikái szerény létszámával a délvidéki *magyarsággal* hozható párvonalosságra, azzal a különbséggel, hogy ez nőttön nő, nemcsak a belső vándorlás folytán (Drang nach Süden), melynél fogva a csanádi, csongrád- és békésmegyei magyarok szaporaságuk és földéhségük miatt a Délvidékre húzódnak, hanem határozott betelepítés folytán, részint mint zsellérek és cselédek az uradalmakon, részint közigazgatási úton. Főleg a református magyarságot telepítik, hogy az vegye föl a harcot a tömören lakó szerbekkel, németekkel és oláhokkal. A szegedi és temesvári eklézsia

A dél-magyarországi bolgárok 1900—1910. évi létszáma.

Megye és város	1900	1910	+ Több — Kevesebb	Megye és nagy- község	1900	1910	+ Több — Kevesebb	egy- és kis- község	1900	1910	+ Több — Kevesebb
Temesmegye :											
Verec	162	269	+ 107	Vinga	2816	2701	— 115	Brestye	832	890	+ 58
Kevevára	47	41	— 6	Denta	330	380	+ 50	Denta	300	370	+ 70
				Csák	23	82	+ 59	*Székelykeve ...	427	400	— 27
Krassó-Szőrény- megye :											
	—	—	—	—	—	—	—	Plavisevica	37	—	— 37
Összesen :	209	310	+ 101		3169	3163	— 6		1596	1660	+ 64
Torontálmegye :											
Nagybeckerek ...	510	243	— 267	*Öbessenyő	5421	5361	— 60	Nagyzerésbétlak	278	312	+ 34
Nagykikinda	120	73	— 47	Módos	346	458	+ 112	*Lukácsfalva	28	34	+ 6
Pancsova	60	—	— 60					Óléc	68	92	+ 24
								*Kanak	468	526	+ 58
								Rezsőháza	194	1	— 193
								*Sándoregyháza	661	763	+ 102
								Bolgártelep	405	417	+ 12
								Karácsonyfalva ...	• 30	30	—
								Szőlősdudvarnok	194	93	— 101
Összesen :	690	316	— 374		5767	5819	+ 52		2326	2268	— 58
Egész Dél-magyar- országon											
városokban :	899	626	— 273	Nagyközségekben :	—	8982	—	Kisközségekben :	3922	3928	— 6

Összes számuk 13.536 lélek 22 helységben. Az ország 161 város határában levő kertészbolgárokkal (800) együtt 14.000.

feltűnően szaporítja filiálisait. A magyarság terjeszkedésvonala a Tisza mente, főleg a Bácskában (Törökkanizsa, a két Becse, Zenta), Torontál bánlaki és Temesmegye facseti, bálinci, rékási járásai. A harc kemény, mert a gazdaságilag előnyösebb helyzetben levő szerbek, szlávok nem engednek, az oláhokon pedig semmiféle betelepítéssel kifogni nem lehet. Mindazáltal a vidéki magyarság száma határozottan nő. Mert bár a Délvidék három megyéjében utolsó helyen állanak a románok 37%, a németek 24^{1/2}%, szerbek 18% mellett a magyarok 15%, — de 30 év alatt mégis rohamos a szaporodásuk. 1880-ban volt 116.273 magyar (9%), 1900-ban 194.342 (12%) és 1910-ben 242.152 (15%), ha tudniillik pontos a népszámlálás, míg a svábok, bolgárok szaporodása 1880-ban megtört és az utolsó 10 évben inkább visszaesett. A svábok 1910.-i fogyása 23.000 lélek, a bolgárokat a bolgárkertészkedés országos elterjedése és a balkánvidéki háború fogyasztotta. Egy etnológiai tényt le kell szögeznünk. A vér averziója oly nagy, hogy a bolgár és szerb inkább kivándorol a reá nézve idegenné lett környezetből, de belé nem olvad, ahol nagyobb számban él. A német sem szereti a keveredést, a román faji ellentállásával pedig valamennyit felülmul.¹

Miletics három bolgár *főnyelvjárásra* osztja a balkáni bolgárokat, úgymint nyugati bolgárookra, kik a Viddin, Nikápoly, Szaloniki légvonalától nyugatra laknak s keleti bolgárookra. Utóbbiakat a Balkán középe, dereka, a Szredna gora megint két alcsoportra osztja, úgymint: *a)* a balkántúliakra polianti (síklakó), *b)* Rhodope-hegység lakóira (rupcsi). Ez voltaképp geográfiai

¹ *Benisch Arthur dr.*, A délvidéki magyarság *Pesti Hirlap* 1913. márc. 23.

felosztás, melyhez a filológiának kevés a köze. Ebben a keretben a magyarországi bolgárok a nyugati nyelvjáráshoz tartoznának. *Csonev* azonban nyelvészeti alapon teljesen más felosztást ismer. Azért a bolgár dialektológiában még nem mondták ki az utolsó szót. Én azt tartom, hogy a délmagyarországi bolgár már vallásánál (bogumil) és nevénél (paulikeni, polucseni) fogva külön északi nyelvjárás vala.¹

Szorosan nem a tárgyi etnográfiaiba való, de mégis felemlíthető etnológiai kérdés, vajjon a bolgárok, a szerbeknél korábban (a makedoni összlávok soha) történeti szerepre jutott mőziai és aldunai szlávok és Asparuch mongol-turáni népének keverék-népe-e, vagy oly csekély volt náluk a turáni vér, hogy az teljesen nyoma veszett a szlávság özönében? Úgy külső habitusában, nyelvében, mint kollektív pszichológiájában sokban tér el a bolgár a szerb testvérétől. A tömegpszichológiát Le Bon értelmében fogom fel, hogy az ember izoláltan, mint egyén másképpen gondolkodik és cselekszik, mint amikor a környezetének, társadalmának hipnózisa alatt áll. A minő korlátoltnak látszik a bolgár első tekintetre, oly jól emlékezett, midőn a török krudelitásokat, elődeinek tömeges lemészárlásait 1913-ban viszonznia kellett. Aminő közömbös, oly lelkesült és a nemzeti eszméért halni kész vitéz, ki előzetes terv szerint a sakkjátékos pontosságával verte ki a törököt. Amellett minden individuális önérzete mellett hű, engedelmes

¹ *Csaplovics*, Ethnographiai értekezés Magyarországról. Tud. Gyűjtemény. VI. évf. 1822. IV. k. 15, 19, 20. *Fényes*, Magyarország-nak mostani állapota 1839. IV. 237, 381, 427, 439. *Czörnig*, Ethnographie d. öst. Monarchie 1855. I. 73, 79. III. 146. 246—256. *Ficker*, Die Völkerstämme der öst.-ung. Monarchie. 1869. 76, 90. *Hunfalvy Pál*, Ethnographia. — *Schicker*, Statistik von Ungarn 1871. 157. *Reclus*, Nouvelle Geographie 1878. III. 350.

alattvalónak és számító politikusnak bizonyult be a legutolsó diadalútjában. Mint mondani szokás, el nem „gallopirozta” magát soha. A nép tömege nem törődik a politikai pártokkal s engedelmeskedik annak, ki vezetni tudja. Mindez nem balkáni vonás. Egyedül a keltákkal, avarokkal kevert montenegróiak katonai állama hasonlít fegyelemben és önfeláldozásban Bulgáriához.¹

A bolgár ház.

A bolgárok háza (ksta, ószlávul kosta) az egész országban elterjedt udvarház, melytől csak a XIII. században letelepült nomád kunok föld- és fedett cserényháza teszen kivételt.² Gazdálkodó ember nem az utcára kíváncsi, hanem gazdasági udvarára. A bolgár pláne a török uralom alatt megszokta, hogy my house is my castle, a hova senkinek nincs joga bepillantani. Homlokegyenest ellentéte a háza a nagy ablakokat, rácsos udvarokat szerető skandináv és spanyol házaknak.

Hogy a bolgár ház eredetileg nem volt utcás ház, bizonyítja annak az utcától két méternyire elkerített volta, min csak a megyei utcarendezés változtatott. Azonkívül az Óbessenyőn látható régi *bugyos házak* kiálló *ereszete*, mely nemcsak a tetőzet szélével, hanem a szoba tetőzetével is méternyire kiáll a ház testéből. Az oromzat vagy vért, vértelke régi házakon

¹ Verloop, Le Royaume de Montenegro. 1911. 9, 93.

² A magyar ház kétségen kívül a kis orosz (ruthén) *chotaból* lett. A kóbor ugor népek a ruthénektől tanulták a házat. Hunfalvy Pál igyekezete magyarítani a házat, ma az összehasonlító etnográfia idejében felülhaladott álláspont. Rahmm, Germanisch-slav. Altertums-kunde 1910. 137, 198.

(ksta)¹ sima vesszőgát vagy deszkafal, újabbakon vályog vagy téglá; ez félkörös kontúrájú $\triangle$, melynek cifrázata a barokk stílusra emlékeztet lekerített szögeivel, egymásba fonódó körös beszegésével, az oromzat csúcsán legyezőszerűleg kiszélesedő betétjével. Magyaros utánzat azonban a tulipánok, liliomok vagy cserepes rózsák közé iktatott évszám, esetleg a tulajdonos, sőt felesége nevének kezdőbetűi, mely díszítési motívumot Délmagyarországon svábok, szerbek és románok házain is lehet látni.

Az utcára kiszögelő ereszet *padlása* éjjel állítólag megfigyelő őrhely volt (peter), nemcsak tüzesetek, hanem szerbek, románok éjjeli támadása ellenében, kik nem jó szemmel nézték a XVIII. században közéjük betolakodott svábokat és bolgárokat.

A ház *kerítése* eleinte fonott vessző volt. Majd sárral csapkodták símára (innen a szlovén eredetű paticsfal potesnit = betöm, elsimít szlovén szóból) külsejét. Most döngölt, vagy vályogfalat húznak kerítésül s tetejét befedik kukoricaszárral, rózsával. Deszkafalú kerítéseket Vingán és általában jobb módú bolgárok házainál láthatni. A nagy *kapu* ma függőlegesen egymás mellé rótt deszkából áll, mellette a kis kapu. Régebbi házakon 3—4 darab rudat vagy deszkát vertek két hengeres rúdra, melyet sodrott gúzzsal kötöttek a kerítéshez. Nyitáskor vagy kiemelték az egész rácsos kaput, vagy csak egyik oldalát oldották meg. Módosabb vingai házaknál a tornác utcai végében van a bejárat.

¹ De már házak települése kostica, innen a tót Kosica *Kassa* elnevezése már ószláv eredet, nincsen azonban kizárva a ruthén sem. A sokszor vitatott Sebes helynév valószínűleg selisce = szállásból (selyo = telep) lett (*Krausz* i. m. 76.) ha a „Zips“ (sceptit = irtani, irtás) szóval nem értelmezhető.

A tornácos vagy ereszes fehérre meszelt, alján sárgabarnán sávozott udvarház hajózata következő: *a)* Az utcára két ablakkal néző főszoba családi ünnepeknek és vendégeknek (gulêma sobica), *b)* a pitvaros konyha (prust), melynek hátulja nyílt tűzhellyel és téglakéménnyel fűtölésre van berendezve, *c)* mögötte a lakószoba (tyiler), *d)* e mögött a kamara (komera), *e)* istálló a padlásfeljáróval, *f)* szín vagy félszer, pincelejárattal. Brestyén az éleskamra külön ablakkal és ajtóval az istálló mögött van. A ház hosszában van az eresz alatti nyitott folyosó (straja) s az udvartól elrekesztett oszlopos tornác (trnác). Arra grádicson juthatni az udvar felől, utca felőli elrekesztett darabja olykor lomtár, vagy szárnyasok költőhelye. A tyilerből s a kamarából egy ablak szolgál a tornácra s külön ajtaja van a pitvaros konyhának, melyen keresztül a két szobába jutunk, s a kamarának is. Óbesse nyön a telek túlsó sarkára építenek egy kisebb szobát, szemben a nagy szobával, a szárnyasok téli gondozására s a legszükségesebb gazdasági konyhaszerek elhelyezésére. Előkert nincs. Mindenütt a gazdasági kert is el van hanyagolva, pedig a városok körül zöldséges kertjéből pénzelt a bolgár. Ahol leány van a háznál, — mert poézis, mint logika veleszületik minden emberrel — találunk virágos kertet is. Rózsa (trandafir), szegfű (könafir), lustáng (katranjlica), bűdöske (kadonka), gerebcsin (kalazinka), bazsarózsa (bucur), bazsalikom (bazilei), árvácska (cipelec), lilavirág (liliegh), napraforgó (slunca mājca), cinia (nemska kadonka), rezedá (pipirec) a kedvelt virágok. Virág nélkül nem megy a bolgár a templomba, tánchelyre, — ez az egyedüli luxusa. A ház alja kő vagy téglá, a többi része vályog és téglá, Kisszölösön vert föld.

A szintén vályogból vagy deszkából csinált kerítésnek kis és nagy kapuja van, utóbbi kifaragott kapufával koronázva. Az udvar közepén szivattyús, a kertben hátul gémes kutat látunk.¹ A szobák padlózata letaposott agyag, vagy deszkapalló. A melléképületek az udvar végében és a lakóházzal szemben vannak. A főszobával szemben a kukoricagóré, mellette vagy alatta ól, marhaistálló, hátul hombár, szín, szérüs kert. A ház végében van a padlásfeljáró, aljában a pincegádor. Virágos előkert, vagy udvarmögötti virágos kert szintén található, mert a bolgár kedvelője a virágoknak.

A főszobának berendezése a következő: Az utca felől, az ablakközben asztal áll, fölötté lámpa lóg, mellette két, kékre festett és vörös tulipánokkal díszített támlás pad. Az asztal többi három oldalát faszékek állják körül. Az asztalnak a falhoz támasztott oldalát még étke-

¹ Hogy utcára néz a kamara, közbül van a pitvaros konyha és a ház végében a lakószoba, az kivétel lehet, de nem szabály. V. ö. Magyarország közművelődési és közgazdasági állapota 1896-ban V. ö. 1988. 916. A magyar ház Rhamm szerint *szlovén*, szerintem ruthén eredetű (chata). A magyar a Dneper vidékén látott házakat, pusztai hazájában házra nem volt szüksége. Hogy a hajduk és kunok az ásott fenekű putriból csináltak házat s az aul-ból lett az ól meg a ház — sub iudice lis. Mert ez az egyférhelyes típus az egész Balkánon (oláh típus) ismeretes. A ház részei: szoba, konyha, tornác, pitvar, szín (szene), hombár (amber), pince, kemence, pajta, padlás, gerenda, — mind szláv szó. Három tagozatú, fedeles kapuval bíró székely s egyéb ház — frank, általában német felvidéki ház (sváb, bajor, alemann) típusa. Ez is, mint az ú. n. ösfoglalkozások: halászat, pásztorkodás (bacsá, mál=hegy albán eredetű) stb. egy közös kultúrciklusnak a Balkán-félszigetre támaszkodó kárpáti országok *balkán-kárpáti* művelődéskörnek a következménye. Még a Lear király, Kőműves Kelemen sőt ételneműek is geográfiai és etnográfiai összehasonlításokból lesznek nyilvánvalók. Helytelen tehát a minden áron való s a távolban volgai és nyugati finnek, észtek, livek, kirgizek között csatangoló evolucionizmus, amikor a Balti-tenger s Turán kulturális körének semmi köze a magyarság ezeréves európai hazájában történt etnikai kijegeceződéséhez. V. ö. *Geographia az ethnografiában*. Pesti Hirlap 1912. nov. 10. c. cikkemet és Rhamm, *Altislavische Wohnung* 1910. (German.-Slav. Alterthumskunde II. Th. I. B.) 85. 138, 143, 144, 177, 198, 217. De mikor nálunk még csak dr. Jankónál tartanak a ház etnografiájában!

zés közben sem húzzák el a faltól. Ebéd és vacsora közben fehér abrosszal terítik le, más-kor gyapjúból font piros kockákkal körülszegett kék terítő van az asztal lapján. Az ágyak az oldalfalakra támaszkodnak, lécek tartják a rájuk felhalmozódott különböző színű takarókat, melyeknek csak keskeny széle látszik a tetőig tornyosult ágyneműek közül. Néha 10—12 takarót (cidilnice) és ágysterítőt (csergulicza) raknak lepedővel letakart szalmazsákra (glanza) és kék vánkosoakra, egymás tetejére pusztá dísznek. Mert e két ágynemű nem háltnak, azok csak a gazdag ágynemű fitogtatására valók. Nyug-helyül az udvar felőli egyszerűen letakart vagy felvetett ágy szolgál. A takarókra két-három vánkos, néha párna kerül kifelé fordított hímzett és kivarrott elejével. Én nyolcfelé csergulicza és tizenegyfelé cidilnice hímzést és varrottast ismer-ek, melyek neveit és leírását az Ethnographia 1903. füzetében közöltem. Minden otthon készül. A pihétől kezdve a legdrágább takaróig mindent a bolgár asszony készít, akár Bulgáriában. A nyoszolya mellett barnaszínű fiókos szekrény áll a fehérenemű számára, felette tányérszék. Régebben tulipántos ládában tartották a ruha-neműt, ma szekrényben és almáriomban. Ha jut hely, az ünneplő csizmákat rakják melléje. Szem-ben az ajtó mögött a padkás búbos kemencé ágaskodik, melyet fával, szalmával, kukorica-csutkával fűtenek. A kemence melletti kuckó a család öregjének privilegizált helye. Minden házban találunk ezeken kívül az ajtó sarkában szenteltvíztartót s Radnáról hozott szent képeket az ablakközökben. A képek közé szentelt barkákat dugdosnak.

A kenyeret polcon egymás mellé rakva a *konyhában* tartják. A kemencének mindkét olda-

lán padka van a szén kivonására, felette horgas láncon üst lóg a magas, téglából rakott nyitott kémény aljában. Füstjárta keskenyebb része húsfüstölésre szolgál. A hideg konyha tűzhelyére lábost (Dreifusz) tesznek a gyorsan készülő ételek elkészítésére. A konyha falait sütőtepsik, rézkasztrolók ékesítik, főbüszkesége azonban a bolgár asszonynak kenyeres polca, mely a konyhába lépéskor azonnal szembe ötlük. Mennél több rajta a fel nem vágott, ki nem kezdett kenyér, annál nagyobb a becsülete. Ágyneműjén kívül kenyérére büszke, kivált az óbessenyei bolgár asszony.

Ruházkodás.

Az *óbessenyei* és *vingai* őseredetibb típus különbsége meglátszik a viseleten is. Az *óbessenyei* bolgár férfi csípőit eltakaró lehajtott, összeérő gallérú és keskeny kézelőjű vászoninget s korcos gatyát visel nyáron. A gatyá szára be van szegve s az alsó lábszár közepén elég bő. Az idősebb férfiak házi szőttesből készült, minden cifraság nélkül való fehér gyapjúmellénye hátul sima s alig észrevehetőleg van a derék hajlásához szabva. A fiatalja a kék vagy fekete posztómellényt szereti, melynek gomblyukait vörös pamutból kivarják és sárgaréz pitykével gombolják. A mellény neve a német „lajber“, az ing ellenben szláv „riza“, a gatyá pedig = gaste. Nyáron mezitláb vagy papucsban járnak, vásár- és ünnepnap alacsony sarkú, elől ráncos, hegyes orrú rámás kordovány csizmát (butus) húznak és keskeny karimájú bársonnyal beszegett, alacsony tetejű pörge kalapot (paralija) viselnek, melyre a fiatal férjek és vőlegények arany szál-

ból készített s a kalaphoz erősített sipkafélét tesznek.

Télen a gatya fölött fehér posztóból készült szőtt ellenző és zsebnélkül való vitézkötéses magyar csizmás nadrágot visel a férfinép, melyet a nadrágba húzott szíjjal erősít derekához. Mellénye fölé még elől pléhgombra járó bőrmellényt (pepter, piktár) veszen, mely az oldalt három gombbal gomboló szerb ködmöntől abban különbözik, hogy mellényformája van és elől a nyakig sűrű gombsor díszíti. Azonkívül derékig érő ujjas keskeny gallérú (3 cm.) fehér posztókabáttal (jankala vagy dreja, svábul Janker) védekeznek a hideg ellen. Ennek kívül-belül zsebe s elől öt gombja van. Újabban fekete színűt viselnek. Ezek tetejébe vetik panyókára a szélein, ujjak és nyak körül fekete asztragánnal prémezett, a felső lábszár közepéig érő fehér ködmönt (kuzsuv), mely a szerb és oláh kozsoktól hosszára és tenyérszerű széles prémjével s abban különbözik, hogy a varrás helyét fekete vagy meggy szín posztó takarja, oldalai zsinóros díszítésekkel vannak kivarrva s a testhez simul. Nagy hidegben felveszik a szűrt (kabanca) és kis szűrt (duroc). Kalap helyett a legények a fejhez lapuló keskeny karimájú lapos fekete asztragánsapkát viselnek (soha hegyes túri, kún vagy oláh süveget), a férfiak pedig fehér báránybőrsapkát, melynek karimája hátul öt cm.-re össze *nem* ér s teteje a karimánál magasabb. Ez az igazi bolgár sipka, melyet Kanitz Bulgáriában is látott és lerajzolt vala.

A bolgár nők viseletét takarosság és színgazdagság jellemzi. Majdnem a zenei szecesszionisták jelszava jut eszünkbe, hogy nincs náluk diszharmonia, mert a színek összeválogatásában és együttes hatásában mester a bolgár nők

néprajzlati stilisztikája. Jellemzi továbbá a nők ruházkodását a korhoz, a ranghoz és foglalkozáshoz való alkalmazkodás. Más a kis leány, fiú gyermek, más a serdülő leányka, suhanc, más a felnőtt leány, legény, menyecske, fiatalasszony és koros nőnek ruházkodási módja, ékessége, cifrasága.

Természetesen ünneplőben kell a bolgár nőt látni, mert hétköznapi éppen oly igénytelen, de takaros jelenség, mint a minő a sváb, szerb leány és asszony habitusa.

A bolgár nőnek *garderobeja* a következőkből áll:

1. A leányok galléros, elég bő, könnyökön felül feltűrt ujjú patyolatinge (ríza) lenyúlik majdnem a harisnyáig. Hol a mellen, hol oldalt gombolódik. Huszonhét féle varrottas díszíti a gallért, az ing elejét, a vállakat, kebleket, a kézelőt s az ujjakat teljes hosszukban. Rendesen fekete cérnával vagy színes gyapjúszállal készítik a varrottast, melybe gyakran aranyszálakat elegyítenek. Egy cifra ingnek kivarrása néha két esztendeig tart, azért ritkán veszik magukra, mert a kézi ügyesség, türelem és házi ipar igazi remeke. A szláv fajtának ez a kézbeli ügyessége egész keleti Európában általán ismeretes és átragadt más népekre, például nálunk a palócokra, Németországban a szászokra, frizekre stb. Sok mesehasználat és mithoszbeli hajszolás helyett az összehasonlító etnográfia ezekre a díszítési motívumokra és geográfiai elterjedésükre kellene jobban ügyelni, akkor nem kellene elcsatangolni a szummeriekhez, asszirokhöz, etruszkokhoz, perzsákhoz, hogy a magyar házi ipar díszítéseit megérthessük. Meg kell figyelni azt is, hogy ez *ipar* hagyományos. 8—10 éves leánykák csinálják már a varro-

Vingai bolgár testvérek

Pokorny felvétele

tast, minden útbaigazítás nélkül s két hónap alatt készen vannak egy közönséges ünneplőing kivarrásával.

2. Inge (riza) fölött térdig vagy azon túl érő fekete gyapjú házi szőttesből készült, alul pirossal vagy fehérrel beszegett redőkbe szedett félszoknya vagy viganó *valenityet*, azaz hátul-kötött visel, mert eleje össze nem ér. Ebben különbözik a szoknyától s megfelel a magyar pendelynek. Van színesen kivarrott selyemmel és arany-, ezüstszállal hímzett valenit is, mely főleg lakodalmaknál szerepel — ezt *pistjimálnak* nevezik és ha gyászolnak valakit, kifordítva viselik.

3. A ruházat fő ékessége a kötény: a *karligatka*. A valenityet beborító fél méter széles, piros színű kelméből, néha selyemből készül szív vagy szalagcsokor, olykor kakas- vagy pillangóformájú díszítésekkel a sarkokban. Alját plisszírozott színes selyemszalag vagy aranyhímzésű csipke szegi be. A paszománt felett két egymásra hajló tulipán (tehát nem kizárólag magyar motívum!) vagy nagy fémpikkelyekkel (fluturcseta) csillogó szív foglalja el a karligatka alsó közepét, érthető erotikus vonatkozásaival, amikből a modern etnológusok a női piperét, de még a táncot is magyarázzák (pl. Weule). Újabban virágos selyemköténymintákat vásárolnak a boltokban s azokat szegik be szélesen három oldalán, a karligatka felső két csücskét pedig csokorra kötött gyönyörűen stilizált hímzésű szalaggal ékesítik. Lehetetlen a díszítés valamennyi formáját leírni, mert a divat és képezet sokféleképpen cifrázza a négyszögű kötény oldalait és sarkait.

Ha gyászban vannak, minden cifraság nélkül való sötétpiros *prestilca* a kötényük.

4. Valamint az inget trikóval kimélik, úgy kímélik a kivarrott ingelőt *nagradicával*. Selyemkendő az, mely a nyakon összeszorul a törzsön legyezőszerűleg szétterül.

5. Cifra a mellényke: a *lajbercse* is, melynek kelméje sötétkék vagy fekete finom posztó, a derékhez tapad s két oldalán porcellán, illetve kagylós gombokkal van díszítve. Gomblyukait otthon vörös berlini fonállal varrják ki. Elöl-hátul tenyérnyire lenyúl a csípőkre. A szabását s derékban hátul való kivarrását a szabó végzi.

6. Az ingük felett télen ujjatlan fehér *posztókabát* tartja a meleget. A lajbercse felett pedig sötét színű, rendesen csíkos *ujjast* viselnek, mely csak gyászkor cifraság nélküli.

7. A gyerekek ruhája hátul gombolós mellénykével összevarott s fekete csíkokkal átszegett *szoknya* (sukmance). Az ünneplő vörös bársony, de az is csíkos. A fiúnak fejére gombos sipkát húznak, a leányéra csinosan himzett és átszőtt fejkötőcskét.

8. Két fonatra osztott *hajukat* hátra fésülik s hátul sűrű pántlikákkal lógatják. Mivel a paraszt haj ritkásan nő, megtoldják a varkocsot belefont pántlikákkal és gyöngyökkel kirakott szélesebb paszománttal. Hajukat sohasem mossák szappannal, hanem szombat esténként *hamuval*, azaz agyagos fekete földdel. Ez puhítja a hajszálat és fényt ad a hajnak (Óbessenyő).

Gyermekleányoknak a haját elől négy kis tekercsbe fonják. Serdülő leányok egy fonatba csomósítják ritka hajukat és virágokat dugdosnak a fülük mögé.

9. Háromféle *ékszer*t látni bolgár leányok nyakán: *a)* huszasokból, forintosokból vagy 10—20 koronás aranyakból álló *póvrast*, melyeknek cifrább oldala van kifelé fordítva; *b)* arany

vagy ezüst tallérokat zsinórra fűzve, neve: *talire*; c) aranyláncot (lance), mely a mell közepéig ér. Azonkívül rézkarikát, ezüst fülbevalót, sőt a gazdagabbik arany fülbevalóra vesztegeti a pénzét, amit a sváb pazarlásnak, a bunyevác gazdagságnak, a szerb illő dísznek deklarál.

Igen ékes a menyasszony ruhája, kinek az említetteken kívül még következőkre van szüksége:

1. *Zabun* = zubbony; búzakék színű, testhez simuló, térdig érő ujjaskabát, aranyos csipkével, ezüst pillangókkal és selyemszalagokkal gazdagon díszítve s hajtókás kivarrottas gallérral.

2. Pistjímálca. Korall- vagy bordó színű damaszt selyemkötény, szintén aranyos csipkével, színes szalagokkal és csillogó pillangókkal megrakva, majdnem az egész alsó testet körül fogja s a bolgár díszítő motívum minden fajtáját mutatja.

3. A vállakra tűzött csipkés, pántlikás művirágcsokor, melynek neve: *tupaci*. A fül mellé pedig fodros gyöngyfűzérből formált kagylóalakú dísz tesz a menyasszony. Ezekon kívül öt darab széles, majdnem a földig érő pántlikát (pántlici) erősít vállaira, melyek a hátát, mint papnál a palást, egészen elfödik. Tetejükbe *kumas* nevű gyöngyös pántlikadísz rak. Ez valamivel szélesebb s keskenyszegélyzetű fodros pántlika, melyet szintén hátra vet.

4. Elmaradhatatlan az övbe tűzött himzett *karpa* nevű selyemkendő.

5. *Unnepi csizma*, mely alacsony, sárga sarkú, vörös, hegyes orrú lábfejjel és sárga, alul ráncos szárral, a varratnál pántlikás beszegéssel s a lába fején rózsával. Tipikus bolgár saru. A szerb rózsás félcipő vagy szegedi topán kecsesebb, mint a bolgár leány kicsi lábát élék-

telenítő vörös, sárga csizma. A negyvenes években meggyzínű kordován bőrcsizmát viseltek a bessenyei asszonyok, most feketében ünnepelnek.

6. Menyecskénél (2—3 éves házasok) az ormótlan *kajucát* látni. Ez félhold alakra hajlított, kóccal bélelt és bársonnyal borított drót, melynek *kriva plitka* a neve; erre jő a fejkendő, vagy törülköző, a *piscsir* s az egész alkotmány-nak kajuca, kapica a neve s a bolgárokon kívül a krassován asszonynak ismertető jele. Mivel az Olton innen a kisoláhországi bolgár asszonyokon kívül a págyesi és hunyadmegyei oláh nők fején láttam efféle kapicát, továbbá bosnyák és dalmata nőkön is lehet látni e dísztelen fejdísz, kérdéses, vajjon Romániából, Bulgáriából vagy Dalmácia nyugati sarkából hozták-e a Krassova mellékére a krassován bolgárok ezt a kajucát? Tömegesen bolgárok viselik. A piscsirről az a nevezetes, hogy saját természetű selyemgubóiról lemotolált selyemszálból szőtt kendő. Amire tehát Olasz- és Franciaország gyárait és gépeket állít, azt a bolgár asszony maga készíti odahaza egyszerű szövőszékén. Legombolyítja, sodorja és szövő a szálát, igen sokszor aranyfonallal együtt, miért is hónapokig tartó, türelmet, jó szemet és ügyességet kívánó remek házi készítmény a *piscsir* vagy törülköző. Eljegyzésnél szintén szerepel.

7. Lebabázásig a menyecskének a templomba menetkor nagy szitaalakú *koszorút* (vinec) kötnek fehér selyem fátyollal (*brandzsuk*) a kajucára; ha a piscsirra teszik, akkor is fátyollal erősítik meg a fején. Máskor a piscsirt hátra kötik.

8. Fiatal asszonyok télen a zubbony fölé ujjatlan *ködmönt* (kuszuvce) öltenek, amely a vállakon elől-hátul gazdagon van kivarrva és

fölcsipkézve. Öreg asszonyok a valenitty helyett *zaveskát*, azaz rozsdavörös csíkokkal tarkázott egyszerűbb szövésű fekete valenikát és egyszerűbb sötétes színű *prestilcát*, azonkívül mindig fekete csizmát viselnek.

Az olcsóbb és selejtesebb gyári portéka, meg az asszony házi elfoglaltsága miatt lassankint kiveszőben van Óbessenyőn, Kanakon, Rezsőfalván, de még a városiasabb Vingán is a házi szőttes s varrottas. A divatnak uniformisa a szívós bolgár házi ipart is kikezdte már. Elhagyogatnak egy-egy ruhadarabot az ünnepi toilettéből s maholnap oly szintelen, félig uras, félig paraszti viselet kap lábra majd a bolgárok között is, ahogyan eltűnt a tősgyökeres magyar viselet Szegedről, Debrecenből, vagy a sváb öltözködés a délvidéki sváb falukból.

A *vingai* bolgárok ruházkodása lényegében az óbessenyieivel egyező, de valamivel városiasabb. Magas szárú fekete csizma, fehér nagy vitézkötőkkel cifrázott magyar nadrág, pörge kerek, fehér csattos kalap, hosszú mellény s igen kurta, a csecsbimbóig érő pitykés zeke (spencer) a legény öltözéke. Nyáron gatyá, a mellény alól kilátszó ing, rövid pitykés spencer. Idősebb férfi ezenkívül rövid ujjast veszen magára. Korosabb asszony janklit, valenittyet és fekete kötényt, fűzős cipőt vagy csizmát visel; munkában papucsot. A lányok vasárnap vörös csizmát húznak, vagy fűzős cipőben jelennek meg a templomban s a ligetben. A vőlegény öltözéke nem igen különbözik ünneplőjétől. Annál cifrább a menyasszony. Mert ezüst fülbevalón kívül sok tallért, pántlikát s gyönyörű karligatkát látni rajta. Utóbbinak alakú díszítése a hímzés, varrottas netovábbja. Az díszítésnek belsejét tulipán, rózsza, stilizált hold, pillangó,

vagy óriás szív disziti, két végét pedig szalagsokor a legpompásabb selyem hímzésekkel. Télen kuzsuv = a juhbőrbekecs, binivreczi = a fehér abaposztó nadrág, spendzil = a kurta pitykés zeke, spencer, lajber = a magas nyakig begombolt mellény, peptár = a juhbőrmellény, vagy ujjatlan ködmön, durócz = a daróckabát, riza = az ing, guste = a gatya. A női viselet darabjai a báránybőrrel bélelt mente = mentija, flanelből készült kiskabát = tyurak, pruszlik = lajber, szoknya = sukun, asszonyi kötény = presztilya, leánykötény = karligatka, sváb kötő = suricza. Bundát vagy szűrt a férfiak csak úton vagy mezőn használnak. Az esernyő és imakönyv használata általános.

A bolgárság külseje s tömeglélektana.

A bolgárokat Kanitz, Lejeán és mások vegyülék-népnek tartják. Ezzel a vérkeveredéssel sokat magyaráztak és Chamberlain egyenest a vércserét tartja elsőrendű tényezőnek a néptípusok alakulásánál. Újabban óvatosabbak a tudósok, a népek amalgamizációjával és az oroszoknál, spanyoloknál például kimutatták, hogy a vérkeveredésnek alárendeltebb szerep jutott. Nemzeti kialakulásoknál erősebbek a *társadalmi tényezők* s ha azok egy törzs propagációját elősegítik, az terjeszkedik a többinek a rovására. Amint nincsen emberfajta, — Finot szerint — mert csupán tudósok mesterséges gyűjtőfogalma a rassz: úgy nincsen testileg teljesen különböző nemzet sem. A tömegek kollektív típusa egyenlő politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok következménye.

Ily szempontból a VII. század végén a Balkán-félszigeten meggyökeresedett török nyelvű bolgár, meg nem változtathatta csekély számánál fogva sem a talált ószlovének típusát — egyszerűen eltűnt közöttük. Valószínűleg eredetileg is más volt a Balkán keleti felében elhelyezkedett, később bolgárnak nevezett szláv-ság is, mint a félsziget nyugati redőzött vidékein elterjedt nyurgább, élénkebb, szenvedelmesebb szerb-horvát népség, mely valamivel előbb húzódott le Galiciából az Adria mellékére.¹ Ezért tömörebb, izmosabb, csontosabb alak a bolgár, a nyúlánkabbb formásabb a szerbnél s románnál. Szűrösabb tekintete van a szerbnek, mert élénk szemfehérjéből jobban kiválik szemének fekete bogara, mint a szürke vagy barna szemű bolgárnál. Az utóbbinak tagadhatatlan kisebb a szeme, de inkább a szemrés keskenyebb volta okozta azt, mintsem a Balkán-félsziget sok verőfényes, derült napja, mert akkor a hellének mind aprószeműek s mongol arcúak lennének, mit Kanitz figyelmen kívül hagyott. Valószínű az ószlávoknak ez a keleti típusa eredetileg kisebb szemű volt. A haj dögében szintén eltér a bolgár a szerbtől. Amily sűrű a szemöldöke, oly ritka szálú és hamar pusztuló a haja. Talán ezért nyírják kurtára bajuszukat és hajukat és szakállt még öreg bolgáron sem lehet látni? Arcbőrük is valamivel sötétebb a szerb, főleg leányaik hófehér arcánál, következőleg az ajkak és orcák pirossága sem oly szembetűnő náluk, mint a szerbeken, albánokon és szigetbeli görögökön. Nálunk nagy fogúnak, nagy, kissé tompa orrúnak és széles szájunak, barna képűnek, magas s kerek fejűnek tartják a bolgárt. Én csúcsos fejű bolgárt sehol sem

¹ *Alphonse Muzet : Aux pays Balcaniques* 1913. 162.

láttam, már azért sem láthattam, mert a bába-asszony azonnal kerekre lapítja az eredetileg talán hátul csúcsos koponyát s a fejkötő a koponyához szorosan simuló kerek sapka szintén hozzájárulnak a fej (brachikephal) kikerekítéséhez.¹

A szellemi és nemzeti arravalóságnak semmi köze a vérhez. Történelmi és geográfiai sorsánál fogva lett minden nemzet az, amivé lett. A bolgárok történelmi sorsa, többi között a turáni vérnek a keverődése a szlovénnel hozta magával, hogy eléje vágta állami, katonai és ipari berendezettségükben a horvát szerbeknek, sőt a görögöknek is, kiket lassankint szigeti hazájukba fognak viasztöríteni. A vasúti világvonalak ma fontosabbak, mint a hajós utak s a Balkán-félsziget bolgárok lakta keleti része — főleg a bagdadi vasút kiépítése után — jelentősebb az Aegeusi-tenger kulturális közvetítésének. Itt a bolgár csúcsos vagy kerek koponyája, állítólag török harcias vére — német stratégiák tanítása és egy okos magyar ember királyi uralkodása nélkül semmit sem számít. Ott kezdődik a bolgárság újjászületése, midőn a bolgár Deák Ferenc — Stambulov kimondotta: „Bulgária a bolgároké legyen!” — és I. Ferdinánd lerázván az orosz protektorátust, az osztrák-magyar monarchia s nyugoti Európa kulturális szférájába lépett.

A mi tizennégyezer bolgárunk ezek után balkáni hazájához fog húzni s a kivándorlás oda fog irányulni. El lehetünk rá készülve, hogy a városok körében letelepült bolgár kerészek lassankint eltűnedeznek városaink határából. A főváros mellékéről már is megkezdő-

¹ *Niederle*, i. m. 211. A férfinak termete 1'665 m., nőnek 1'567 m.

dött az elvonulás. Csak egy fogná őket itt marasztalni, ha szorgalmukat nálunk jobban megfizetik, mint a Balkánon. Mert dolgoosságban, az élet gyakorlati felfogásában és okos kihasználásában túlteszen a bolgár, minden rusztikus modora mellett, a szerb ideálistán, a mozgékonyabb, urasabb, de szorgalomra, kitartásra hozzá nem hasonlítható nyugoti demokrata szláv pajtásain.

A nyugodt komolyság, a munkával járó kozmopolita önérzetesség, mely bátran szembe néz bárminemű veszedelemmel, s osztályítélettel, nemcsak a férfiak, hanem az asszonyok arcán is meglátszik. Mondhatni ez a bolgárság kollektív-pszichológiájának tömeges jellege, öntudatosságának, egyéni értékelésének közös kinyomata. Ez a társított, összegeződött *kollektív-kép* fontos a nép külsejének megítélésében, nem a kisebb termet, erősen kiszökő orr, arccsont, nagyocskaszáj, nagy fogak, kis fülek, nehézkes járás, a nők kereksege, pici lába, kezefeje s kiálló alsó ajkuk.

A testi erő föltétele a rendes és egészséges *táplálkozás*. A bolgár, ha módjában van, jól szeret élni, de ha rossz sorban van, fukarkodik s megvon magától mindent, míg vagyonhoz nem jut. E tekintetben a zsidóra emlékeztet.

Ebédnél, lakomáknál nem annyira az ivásra, mint a jó ételekre néz. Főleg a tésztaneműeket és a főzeléket szereti. Marhahúst csak nagy ünnepeken adnak asztalra, azt is előbb levesnek főzik ki, azután újra megpirítják és mint pecsenyét (pecsenicát) tálalják. A bessenyeiek marhaállományuk csökkenése óta inkább disznó- és birkahúst esznek. A szárnyasból a pulykapecsenye igen kedvelt zeller-salátával, minek semmiféle fényes alkalmaknál nem szabad hiá-

nyoznia. Eredeti, hogy ha tyúklevest főznek, takarékoságból egyetlen tyúkból főzik azt, ha mindjárt tizen ülnek az asztalhoz. A tészta-neműekből szeretik a fánkot (piticse), a komló-val élesztett rétest (tocsina), meg a tökrétest. Gyakori továbbá a töpörtyűs pogácsa, túróslapény, almás s körtés pité, a borbá áztatott úgynevezett részeg barát (lakume), brindzás galuska (metélt ritkábban), mamaliga tejjel (kacsamag), juhtúrós málé (krassovánoknál mondra a neve), tarhonya (trajanica). Friss zöld-főzeléket, például borsót, zöldbabot, fehér- vagy sárgarépat a dentaiak, brestyeiek, kanaiak alig esznek. Sajnálják tőle a rántást és tejet, habarva pedig oly rossz az, minő a magyar habart s úgynevezett párolt hordókáposzta. Utóbbi nyersen, olajosan bőjtör kerül asztalra. Reggelire, ha korán kelnek, rántott leves, hagamás szalonna az étük, úgy tíz óra felé krumpli-leves, savanyított paprika, esti hat óra tájban újra valamelyes leves, tarhonya füstölt disznó-hússal vagy kolbásszal tetézt káposzta s főtt tészta. Kerül asztalra vasárnap ezeken kívül sült tészta-nemű, karácsony este a mákkal, mézzel leöntött balgur nevű árpakása (lengyeleknél kutia, szerbeknél varinka), húsvétkor pedig hideg és rántott báránysült, leveles salátával kedvelt eledelük.

Hétköznap nincs rendes ebéd, csak vasárnap. Borra, sörre sajnálják a garast, de ha ingyen jutnak hozzá, példának okáért lakodalmaknál, eljegyzéseknél, követválasztáskor vagy ha maguk termését ihatják, nem idegenkednek tőle. Jó a bolgárok siller- és ürmös bora, ha falazott pincében (pudrum) tartják. Szívesebben nyelik az olcsóbb pálinkát anélkül, hogy részesgeskednének. A sört gyógyító szernek tartják.

Óbessenyőn azzal gyógyítanak gyomor- és bélbajokat. Általában azt mondhatni róluk, hogy sem nagyétűek, sem italosak, mint példának okáért a tótok, kúnok, ruthének. Pipának, bagónak sem oly nagy barátjai, mint más nemzetiségek. Megjegyzem, hogy nem tubákol ugyan a bolgár, de meglehetősen orrának van érzéke a szagok és italok megkülönböztetésére. Pedig a szagérzékét rendszeren el szokta hanyagolni a köznép. Még a legszegényebb bolgár házban sem csapja meg az embert az a szegénység szaga, a cigányokat és egyebeket jellemző speciális szag, miről azonnal megtudják, miféle nemzetiségű a házigazda. A bolgár asszony annyira takaros, hogy Bucurestiben bolgár leányt keres a szegény sorból való román, ha dolgos, hű és rendszerető feleséget kíván.

Lelki karaktere történelmi sorsából szűrődött le. A tisztavérű bolgár megjelenésében a flegmatikus természetekhez sorsolható. Jellemének alapvonásait a komoly *nyugodtság* és zavartalan *lelki egyensúly*, józanság teszi, bizonyos fokú bonhomie-jával, jószívűséggel. Lassú járása, komoly magatartása, kimért, fontolgtató beszéde, kevésszavúsága, mosoly és taglejtés nélkül (a szerb ellentéte) való előadásmódja mutatják, mi lakozik benne? Önerejére támaszkodó öntudat tudniillik és szinte tűnődő szerénység. Ugy tűnik elő e hazájavesztett marék nép százhetvenöt év után is nálunk: az idigen millieubben, mint amely nyugodtan tűri a rá mért csapásokat, nem alázatos, de nem is dacos, inkább közömbös és kész még más megaláztatások elviselésére is. Csendes egykedvűséggel, megadással tűri sorsát s igyekszik minden erejével a *savoir-vivre* elv szerint nem hasznára, csupán tisztességes megélhetésre kizsákmányolni a kínálkozó

chanceokat. Hideg, józan, de nem gyűlöletes egoista, ki jobb jövőt remél s megnyugszik e hitében.

A közvetlenre irányult szelleme a *jólét* megalapítására törekszik. Ezzel véli feltalálhatni azt a lelki egyensúlyt, mely szerinte a földi boldogság alapja. Rendezett anyagi viszonyok tekintélyt szereznek neki kifelé, benn pedig, a tőle annyira *kedvelt családi körben* megelégedett, kényelmes otthont. Sohasem keresi a zajos mulatozásokat, nem szíveli a széleskörű pajtáskodást, a kúnok cimboraságát — testvérei, szülei és gyermekei körében leli fel az édes a sweet home-t a családi élet csendes örömeiben.

Ezért tiszteli mindazt családias érzésmódjánál fogva, mi a patriarkális étellel, hagyományokkal bárminemű vonatkozásban áll. A *ház-közösség* = zadruga, fis (horvátul: ves) intézménye nem illik már jogviszonyainkba, mégis a ház legöregebbikje vagy legérdemesebbikje kezeli a család vagyonát. A menyek hozományát a családi vagyonhoz csatolják és közösen gazdálkodnak (régén a svábok is úgy tettek nálunk); de az egész birtok a dédapa nevére van betelekkönyvezve. Kegyelettel tartja meg továbbá a bolgár a házi ünnepeket, a különféle szokásokat, sőt még a babonákat is. Amit Reclus Elisée a balkánfélszigeti bolgárokról mondott, hogy tudniillik „le vrai Bulgare est un paysan tranquille, laborieux bon epoux et bon père, aimant le confort du logis et pratiquant toutes les vertus domestiques“:¹ ugyanezt mondja róluk a bolgárok legújabb leírója, Lindenberg² is, és ez a mi bolgárunkra is illik. Jó férj, engedelmes

¹ Reclus Elisée, Nouvelle Geographie 1876. I. 221.

² Lindenberg, i. m. 89, 93.

fiú és gondos családapa. Semmi sem sérti meg annyira, mintha családbeli tagját, kivált legöregebb fiát becsmérlik és semmi sem fekszik annyira szívéen, mint nemzetségének s házának vagyonosodása, külső becsülése.

Másrészt soha *nem fukar*, sem nálunk, sem balkáni hazájában, ha közügyről van szó. Ha szegény ember leég, az egész falu hordatja össze neki ingyen a meszet, homokot, fát és vályogot. Ingyen ácsolják és építik föl a házat, takarmányt hoznak barmainak, lovának, hogy lábra segítsék. Templomépítésre szívesen ad kiki megtakarított pénzéből. A felszerelés, oltár stb. díszítése többnyire az asszonyok gondja. Némelyik drága orgonát hozat, másik oltárt vagy kőkeresztet emel. A ferencrendi barátok máig legrokonszenvesebb papjaik. Vingán mindenféle alakoskodással eltávolították a ferencrendieket, mert jó zsiros plébániát, esetleg apátságot reméltek Vingán akár Aradon a minoriták megkísérlett eltávolításával, de a vingaiak még máig ragaszkodnak a barátokhoz, kik jóban, rosszban osztotak sorsukban, kihozták őket Bulgáriából Magyarországra és fentartották nemzetiségüket, vallásukat annyi baj és veszély között. A radnai barátoknak leghűbb gyónói ma a bolgárok és a kolduló fráterek legjobb területe a bolgárok lakta községek. Amint a szegedi piaristák érdeme a belváros magyarosítása, az alsóváros magyarsága pedig a franciskánusoké, Aradon a minoritáké: így a ferencrendi szerzeteseké az érdem, hogy ezek az etnográfiai szigetek el nem tűntek Délmagyarország néprajzlati mozaikjából.

Ezt hagyományosan tudja és érzi minden bolgár, habár az új viszonyokba szintén bele tudja magát találni okos lelke.

Ami különösebben a *vallást* illeti, minden látszólagos közömbössége mellett meggyőződés-szerűen vallásos a bolgár lelke úgy Délmagyarországon, miként Bulgáriában. A hét a munkának van szánva, a vásár- és ünnepnap az imádságnak. Reggel a fiatalság megy misére, 10 órakor az öregebbek, délután valamennyien. Imádságos könyvből imádkoznak és énekelnek. Ahol iskola nincs, például tanyán, maga a szüle tanítja gyermekét olvasásra, hogy könyvből imádkozhassék. Nem ül le asztalhoz, még lakodalomban sem hangos imádság nélkül, ki nem megy a vásárra, a mezőre, nem kel útra a bolgár, míg szentelt vízzel keresztet nem vet. Az anya azzal hinti be alvó kisdedét, azzal gyermekeinek és tulajdon nyughelyét, azt használja a házban előforduló különféle bajok ellen. Vissza kell vonnom, mit tíz esztendővel ezelőtt a Földrajzi Közleményekben írtam a bolgárokról, hogy nem szükségletük a vallás, hanem megszokottság.² Monografiám szavai igazak, melyeket fiatal igazságszeretettel 30 év előtt tettem közzé Temesváron (1882), hogy meggyőződésszerű a bolgár vallásossága. Higgadt, eszmélődő népek mindig vallásosak. A vallástalanság etnográfiai abszurdum, a felekezetiellenesség pedig politikai hóbort — az ember lényege a vallásosság és okok keresése. A valláscserét külső kényszer csinálhatta náluk, például I. Lajos királyunk térítő passziója, ki a bogumil (paulikian, pálos) bolgárokat³ katholizálta, vagy Mária Terézia

¹ Lindenberg, Das neue Bulgarien. 1912. 7, 110.

² Dr. Czirbusz, A délmagyarországi bolgárokról. Bpest, 1903. II. (Földr. Közl. 31. k.), továbbá u. a. szerzőtől A délm. bolgárok etnográfiai magánrajza. Temesvár, 1882. 44. I. (Kiadta a Délm. Term. tud. Társaság). Az idő még most sem avította meg a dolgozatomat. Jelen könyvem csak rendszeresebb és bővebb.

³ A *bogumilség* pogány ugor, örmény és szír gondolatok keveréke már a VIII. században. Mindig a nemzeti ellenhatás cégére volt

királynék parancsa, „hogy elég volt már a protestans rebellis alattvalóból“ — ezentúl katholicus alattvalókat akar Délmagyarországon — mondom, ennek a kényszernek hódolva az ortodox bolgár katholicus lett. A kivándorló bolgár szegénységből tért át görögkeleti hitre — de soha önként, mint példának okáért a bosnyák arisztokrácia, mely haszonlesésből, birtokainak és politikai súlyának megtartása okából árulója lett nemzetének, nyelvének, — mozlím lett és ázsiai török nyelvvel cserélte ki európai délszláv nyelvét. Ezt a bolgár soha el nem követte. Ellenkezőleg, mindig lázongott a török ellen úgy függetlensége, mint vallása érdekében; mindig leverte a janicsárok bandája, de mindig gyűlölte: a) a mozlím törököt, b) a tétovázó, vallásilag fantaszta görögöt. Gyűlöli ma is, mert nemzeti egyházát elgörögösítette.¹ A protestantizmus éppen oly hidegen hagyta a balkáni bolgárt, mint a délmagyarországi telepest — egyszerűen azért, mert német szellem terméke, ami nem kell a szlávnak, mivel hogy kollektív népi pszichológiája valláson nyugszik.

A balkáni népekről már Moltke mondta, hogy fontosabb tudni náluk, milyen vallásúak, mint az, hogy milyen a nemzetiségük? A bolgár pedig alapjellemben máig balkáni nép nálunk is.

A község legtiszteltebb embere a plébános. A paplak előtt kalapot emelnek a férfiak, akár

a bogumilizmus. A VIII. században a görögség és Byzanc, később a törökség ellen. Ez a vallási felekezet Bulgáriából áradt szét az egész Balkán-félszigetre s Franciaországra. A paulikán felekezet alapítója samosatai Constantinos Silvanos, ki 660 körül a jó és rossznak ugor és perzsa felfogásban való külön tiszteletét keresztény formába bujtatta, eltörülte a papi rendet, szentek tiszteletét és ökeresztény köztársasági eszméket hangoztatott. A szláv fajnak igen inyére volt e dualizmus s demokrata felfogás az ő külön belső családos életében. V. ö. *Helmholt*, *Weltgeschichte* 1905. V. 68.

¹ *Lindenberg* i. m. 39.

látják a plébánost, akár nem; ha az utcán megpillantják, azonnal abbahagyják munkájukat és alázatos falmisz-szel (falam Jesusu = dicsérjük a Jézust) üdvözlik. A bolgár a papban magánál hatalmasabb lényt lát, ki cselekvényeivel, imádságaival elhárítja házáról, személyéről a fenyegető veszedelmet, távol tartja a gonosz szellemeket, melyekkel a bolgár képzelete mindig bajlódik s áldást hoz vetéseire. A pap kinézi az ostyából, meg fog-e halni a beteg? A misekönyvnek, bibliának véletlen felütéséből megtudja mondani, boldog lesz-e a házaspár, vagy sem? A kezétől megszentelt gyertyával vezetik be a kisdedet az életbe s azt gyújtják meg végvonaglása alkalmával. A délszláv legnagyobb káromkodása ez: Ugasila ti se krsna svijeca: Aludjon ki szentelt gyertyád. Ez még rosszabb szerintük a másik rossz kívánságnál: pusztuljon ki törzsed. (Dom ti se da Bag da izkopo = a házad gyökere rohadjon ki.) A kézcsóknál több helyen, például Lukácsfalván (Brestyén) az asszonyok a pap kezét homlokukhoz érintik s a gyerekek a ruhája szélét csókolják, miként ezt a jeles *Strausz Adolf* és *Kanitz* a bolgárokról írott nagybecsű monografiájokban megemlítik.¹

Önbecsülésénél és vallásosságánál fogva *alávaló bűnöktől* irtózik a bolgár. Szándékos gyilkosság, rablások nem fordulnak elő bolgárok között, inkább titkos bűnök, elpalástolható vétségek, például pipára, dohányzacskóra való esküdözés, abortus, kuruzslással járó mérgezések, marhák megrontása. A bolgár ritkán gyónja meg valamennyi bűnét, 1. mert megalázva érezné magát papja előtt, 2. mert óvatos. Csak akkor s az előtt alázza meg magát, kitől fél vagy hasznót remél,

¹ *Kanitz*, Donau-Bulgarien 1875. 1—2. *Strausz Adolf*. Bolgár néphit.

máskülönben füttyet hány úri voltára, mihelyt rá nem szorul. Ezért nem szívelik a bolgárt a megyeiek, ugyanezért a sváb sem áll kegyükben. Az is eredeti, hogy amíg a törökök nálunk meghonosították az undok káromkodást, a bolgár káromkodása, átkozódása híjjával a maszatosságoknak: „Negvata koza!“ = „a bűrit nyüstít neki“, „Ejnye no, ördög adta!“ stb.

Kiváló erénye a *dolgossága*, amiért a Balkán-félszigeti népek között neki van leghamarabb kilátása, hogy politikai vezetője legyen a balkáni szövetségnek s iparos országot csináljon hazájából. Kitartásra és szorgalomra nézve alig találni hozzá foghatót. A délvidéken a svábbal lehetne egy sorba állítani. Legjobban szereti, mint az, a maga földjét megmívelni, ha az nincsen, vagy ha elkészült vele, beszélgetik napszámba, de soha szolgának (akár a szerb), zsellérnek. A bolgár munkást mindenütt kedvelik, mert nem követelő, hanem munkabíró és serény. Nálunk a gazdálkodásnak egy új alakját a *városoknak* zöldséggel való ellátását hozta be a bolgár 162 városban. Bolgár kertészek még Sátoraljaújhely környékén is kertészkednek s az állam csak most látja be, mily *fontos* kérdés a bolgár *kertészkedés*¹ a városok élelmezésében? Aratáskor a bessenyiek közül többen magyar földesurak földjén dolgoznak, vagy lemennek Bulgáriába,

¹ Valamint a hajóépítés, molnárság, halászmesterség — így elnyomorodott a XIII. századtól kezdve híres magyar kertészkedés és a XVI. századbeli gyümölcsstermelés. Wenczel Gusztáv Magyarország mezőgazdaságának történetében említi, hogy kertészeink sok babot, hagymát, káposztát termeltek, a XVI. században tököt, paprikát, dinnyét. Takáts Sándor a mi fajgyümölcsseinkről mondott el sok érdekes dolgot, ami a magyarság szorgalmát és munkaerejét bizonyítja, csak legyen aki rátanítja a népet, hogy a közel 14 millió hektárnyi szántóföld másik felét kertekké alakítsa át, miként Kecskemét, Makó, Kőrös. Még mindig marad akkor 7¹/₂ millió hektár szemes terményeknek. Gazdasági geográfiát a népnek s honi művelődéstörténelmet.

Romániába aratni s ősszel megint visszatérnek övéikhez. Mihelyt kis tőkére tesz szert, akár a szerb vagy a sváb, földet vesz rajta. Szégyelli ezt eladni, inkább kiköltözködik. A kalapon és csizmán kívül, minden otthon készül. Kora reggeltől napestig künn fárad a mezőn, szőlőben s benn a házban. A szemes terményeken gazdagszik, a len, kender, gyapjú- és selyemgubó szálaiból ruhát, takarókat (csergulica), kendőket (pistyr), kötényeket (krligatka), viganókat (valenit) gyapjúinget, nadrágot, mellényt, zubbonyt készít vagy készíttet feleségével. Az ember alig tudja elhinni, hogy paraszt kezekben annyi ügyesség, közönséges asszonyokban annyi leleményesség, csín és színérzék leledzhetik. A legprimitívebb szövőszékekről legkifogástalanabb munkák, serdületlen leánykák kezeiből a legfinomabb varrottasok, hímzések kerülnek ki. Ha az ember a legértékesebb tőke (Klun), akkor a bolgár teljesítő képességénél fogva igen nagy tőke Délmagyarországon, akit úgy kellene értékesíteni, miként Dungyerschky bácskai birtokos értékesíti a becskerekai és belgrádi szőnyeggyárban a szerb vagy az osztrák állam Szerajevóban a bosnyák leánykák technikai ügyességét. De amikor a mi kultúregyesületeinknek másban fő a fejük. Nem furcsa-e, hogy ezeket a csergulicákat és szerb szőnyeget Bácsban veszik, mi meg a műiparkiallításokon — elismeréssel fizetjük ki a nép szorgalmát, mikor kamatoztatni kellene ezt az értékes tőkét.

A fonás, a szövés, varrás a téli évad munkája. A nő a házi cikkek, ruhaneműek elkészítésével igen megkönnyíti a család fentartását, hozzájárulván a létminimum nagyobbításához — így jelentékeny társadalmi tényezője a bolgárok falusi és családi jólétének. A férfiak sem nézik

akkor összetett kezekkel a napot, nem pipálnak a malom alatt, nem entráznak a korcsmában, hanem odaülnek a toll- és kukoricafosztók közé, odaállanak a gyapjúkallók, festők és kender-tilolók mellé. A renyheséget bűnnek tartják, a dolgosságból nemzeti erényt csinálnak. Még közmondásaikkal is munkára szoktatják gyermekeiket. „Muli i roboti!“ = Imádkozzál és dolgozzál. — „Zu stari a za mladi“ = Öregek és fiatalok helyett. — „Bogi j koj j i vidi on toj zaj blagusvi“ = Isten ez, ki látja s ki megáld érte. Azután: „Bulnavija celec ne moj, marzelivija pu ni moj, da si pu mogni“ = A beteg nem bír, a lusta még kevésbé tud magán segíteni. Végül: „Legni sa spi da si cinis, ne drugugu da nadmenes“ = Feküdj le, hogy kipihenhesd magad, de nem azért, hogy ebben másokat megelőzz. — „Satnij tasku, nistu ij szalesu“ = Minden nehéz, semmi könnyű, Aki valamire vinni akarja, a nehézzel kell megbirkóznia.

A bolgárt nem bántja, ha belebukik vállalatába, mert máshoz fog. Romániában kereskedő és juhász volt, nálunk baromtenyésztő és szőlősgazda lett, majd kukorica- és búzatermelésre adta magát, mert a nyolcvanas évek óta ez hajtott legjobb hasznot. Próbálkozott indigó-, dohány-, rizs- és paprikatermeléssel, sertés meg selyemhernyó tenyésztésével, majd a kapás és takarmánynövényekre fordította figyelmét s mikor mindenből kifogyott: kertész lett a városok határában és öntözéssel ezreket csalt ki a földből, hogy szinte híressé lett a bolgár saláta, tök, dinnye, uborka, káposzta stb.

Amellett jó *hazafi*. 1848-ban éppen úgy tüntette ki magát a svábok oldalán a magyar haza védelmében, mint az 1912-iki balkáni hazája függetlenségi harcaiban. A pesti bolgár kerté-

szek mind elestek Drinápoly, Csataldzsa árkaiban. Nem konspirált a bolgár 1848-ban sem a szerbekkel, sem a románokkal a magyar királyság ellen, mely neki kenyeret és otthont adott; de azonnal indult vérrokonainak segítségére, mihelyt vallásáért és az európai kultúráért kellett fegyvert fognia. Nem pánszlávoskodott. Férfiasan, becsületesen tette meg a hazafias kötelességeit. Nemzetiségi körökben gyakran hallani, hogy nálunk Magyarországon más a különböző nemzetiségi társadalmak, más a politikai állam fejlődése. Sokszor emlegetik a pas gouvernert, felpanaszolja az állam gyakori beavatkozását szorosan a társadalom ügyeibe. E tekintetben a bolgár meg a sváb nem tartozik a panaszos felekhez. Végtére az állam le nem mondhat irányító és politikai koncepciók alkotásjogáról, de a bolgárok tudtommal sohasem keltek ki a magyar nyelv tanítása ellen, a) mert szétosztott voltuknál fogva megszokták a beolvadást, b) mert gazdasági és társadalmi előnyök iránt oly nagy a fogékonyságuk, aminő nagy velük született politikai okosságuk és kötelességérzetük. Ennek bizonyításául szolgáljanak a *Pesti Hírlap* 1913. márc. 28.-i számának következő sorai:

„A Balkán-háború kitörésekor a konyhakertészetek (161) országszerte elnéptelenedtek, a bolgárok elmentek vérükkel szolgálni hazájukat.

Aki az életet nyitott szemmel figyeli, annak figyelmét nem kerülhette el az a megható tény, hogy fővárosunk kültelki bolgárai előbb kifizették hátralékos adójukat, akadt nem egy, aki ez évre is kifizette és csak így indult oda, ahonnan talán vissza sem tér. A becsületességnek, józanságnak olyan megnyilatkozása ez,

amelyhez nem vagyunk szokva. Mert a magyar virtus bizony még mindig abban áll, hogy nemcsak a jussát nem engedi, de még állampolgári kötelességeinek is csak a legutolsó pillanatban tesz eleget, az adót meg egyenesen végrehajtással lehet csak behajtani tőle.

A délvidéki svábon kívül csak a bolgár fizeti előre adóját, mi kifejlett politikai érettségének jele.“

Mások jogainak elismerése mellett azonban mindig *féltékeny* vala *személyes jogaira* és *szabadságára*. A bolgár megbízható, jó polgártárs, engedelmes és pontos adófizető. Nemzeti önteltségről, másokat fitymáló suffisanceról mitsem tud. Meghajol a felsőbbségnek megalázás nélkül, engedelmeskedik a törvényeknek, de viszont megköveteli, hogy jogait szintén respektálják.

Született ügyvéd. Első dolga volt először jogait biztosítani, mit III. Károlytól és Jenő hercegtől meg is nyert, csak azután költözött Délmagyarországba. Mária Terézia megújította a bolgárok valamennyi szabadalmait, a bíró és papválasztást, patronátusi jogot, címert (Bessenyő címere: méhkas, Vinga címere: vörös mezőben T betű = Tereziopolisz, bal felén szirten álló bárány) szabad fajzást, kereskedést, vásártartási jogot adott Vingának, felmentette a bolgárokat a *jobbágyi* fizetéstől, robottól, katonatartástól, főrsponttól és egyéb közterhek viselésétől.¹

Lovrint odahagyta, mert „undorodott az úri hatalomtól“ (Gorove szavai). Nagyszentmiklóst azonképpen, midőn Nákó gróf birtoka lett. Mint szerződő felek szívesen béreltek földeket, például Lázár Lukács földjeit Lukácsfalván s az úgy-

¹ Tud. Gyűjtemény, 1837. IX. IV. 15. (Gorove cikke.)

nevezett kamarai pusztát Óbessenyő mellett. De jobbágyok sohasem voltak, amint a svábok is irtóztak a jobbágyi kenyértől. Nem is dédelgették őket soha a megyei urak és földesurak, mint például a megalázkodott erdélyi román. Amennyire fogékony a kultúra hasznossága iránt, oly edzett és *bátor katona*. Az asszonyok maguk szólították föl a férfiakat, menjenek hazájuk védelmére s oly büszkék voltak (bár könnyes szemekkel) a csatában elesett fiaikra és férjükre, mint a spártai nő. Iskola és kaszárnya épül ma minden bolgár városban, mert I. Ferdinánd okos politikája igen jól tudja, hogy a bolgárságot csak kultúrával és harcedzettséggel lehet nagyvá tenni. E német recept bevált új Bulgária teremtésénél.¹

Abban is egyeznek a svábok gazdasági jelentőségével, hogy kiszorítják, birtokaikból ahol lehet, a többi nemzetiségeket. Nem mihaszna politizálással, hanem *vagyonszerzéssel* töltik idejüket. A szerb könnyen hajlik adósságcsinálásra. Egy temetés vagy lakodalom vagyónába kerül; kedvelt leányát selyembe, bársonyba öltözteti; szeret vígan élni, barátkozni, italozni, dalolni és táncolni. A bolgár mind ennek ellentéte. A román diogenesi filozófiával túlteszi magát mindenén, ami szerény vágyain kívül esik. Hogyha leég a háza, — ezt Slavici román etnográfus mondja, nem én — annak örül, hogy benn nem égett, ha jószága elpusztul, azzal vigasztalódik: *un bou nul face pe oma* (egy ökör nem teszi még az embert); ha a zsidó kikergeti telkéről vagy a sváb következetes terjeszkedése szorítja ki birtokából, azzal vágja ki magát, ha dolgozom, semmim sincs, ha nem

¹ *Lindenberg*, i. m. 50, 93.

dolgozom, akkor sincs semmim, egyre megy és igyekszik megszabadulni a birtoklással járó terhektől.¹ A bolgár ellenkezőleg minden erejéből vagyona és jómódra törekszik. Csapások el nem csüggesztik, be nem várja bukását, hanem más keresetmódhoz fordul. És számításában ritkán csalódik. Legrosszabb esetben odébb áll vagy végleg kivándorol. Költözködő hajlama és önző *maradhatatlansága* miatt minden családiassága mellett nem bír szaporodni a Délvidéken. *Szellemi tehetségei* a külsőségeken tapadó, befogadók (receptívek), nem teremtmények. Bolgár diákjaim mind közepes tehetségűek, de alkalmazkodni tudó, csöndes és igen szorgalmas diákok voltak s a nyelvek tanulmányában tűntek ki, miként balkánvidéki kollégáik. Az indukció logikai lépcsőjén azonban nem bírtak magasabbra kapaszkodni. Inkább az életben váltak be, mint ügyvédek, tisztviselők, szorgalommal toldván meg talentumokat. Ámbár a bolgár inkább gazdaságra fogja a fiát. Ezért oly nehéz bolgár ajkú papot kapni bolgár plébániákra. A püspöki hatóság kénytelen német, szerb, tót és horvát ajkú káplánokat küldeni, hogy a nyelvet elsajátítsák. A bolgár községek intelligenciája részben bolgár, leginkább magyar, német vagy egyéb. De igen jó iparosok és kereskedők lesznek nálunk és a Balkán-félszigeten belőlük s a köznép fogékonyságát a praktikus dolgok iránt, számító, kombináló tehetségét sem lehet tagadásba venni. Mindig szem előtt kell tartani a nemzetiségek szellemi arravalóságának megítélésében kicsi létszámukat. Amikor például a választási törvényjavaslatban azt olvassuk, hogy a magyar választók 63%-a tud olvasni, írni, a néme-

¹ *Slavici, Die Rumänen.* 150.

tekből 12·8%, tótokból 10%, románokból 8%, bolgárokból 0·05%, ez nem azt jelenti, hogy a bolgár analfabéta, hanem csupán azt, hogy kicsi létszámát az egészhez mérik. Délmagyarországon e statisztikának 23%-a a választóknak magyar, 24% német, 34% román, 12% szerb és csak 2% egyéb (bolgár, krassován, cseh) csupán a választójogi cenzusnak, nem a kultúra százalékának szól.

A németek megítélésénél fontos az, hogy ámbár a lakosság számának csak 10%-át tették 1910-ben, de annak felnőttjei mind tudnak írni, olvasni, így van a bolgároknál is. A statisztikai átlagokra semmit se lehet adni.¹ „Sweet nothings” dolgok, melyeknek helyi megállapítása szükséges.

Az írni-olvasás ki nem zárja nála a *babonát*, mely a szalonokban csak úgy gyarapszik, mint a falusi házakban. Rövidesen felsorolom a néphit szörnyszülöttjeit, 1. *Boszorka* (vestica, vester). Megrontja az állatokat, az ember mellére nehezedik. 2. *Vampír* (upir, murony). Hazajáró lélek, ki kilencedik napra kikel sírjából, elpusztít minden ennivalót, tör, zúz, megfojtja a baromfit, összecsonbókosítja a lovak farkát. Eltávolítására fel kell ásni a gyanúba vett sírt és cöveket kell verni a halott szívébe vagy azt elégetni. 3. *Farkasember* (vlkodlak), ki kuruzslás folytán lesz kutya, disznó, farkas. Összemarakszik társaival, egész éjjel lótfut, reggelre aléltan, összemarva találják. 4. *Onebozsék*, istentelen, gonosz szellemek, kik mindenütt ártalmára vannak az embernek. 5. A *Villik* ellenkezőleg a fákat, mezőket, erdőket, forrásokat benépesítő jó tündérek. Kultuszuk főleg a Balkán-félszigeten elter-

¹ Jászi dr., Nemzeti államok kialakulása. 1912. 415, 428.

jedt.¹ 6. *Szimpatikus* és antropomorfizáló varázslatokat szintén ismernek.

Igy még a negyvenes években ismerték az eső-varázslatot. Az első tavaszi záporosó megeredésekor, hajadon fővel kiállott a leány vagy legény az esőre és azt mondotta: vali vali dzsol — da sja rodi rz — da si kúpo mozs (Essél, essél eső, hogy érjen a rozs, hogy férjet vehessek rajta.) A legény meg azt mondja: vali val dzsol da sja rodi csenica, da si kapo zsenica. (Essél eső, essél, legyen búzatermés, hogy feleséget vehessek rajta.) Bulgáriában maig dalolják. A sz. Iván vagy szt. György hajnalán szedett füvek megálmodtatják a leánnyal jövődöbelijét. Aki egy pár fecskét lát kora tavasszal, összepárosodik. Bizonyos éjeleken jó a kútba nézni, de tükörbe éjjel, lefekvés előtt soha stb.²

Sejtelmekre, előjelekre csak úgy adnak, mint a megátalkodottabb pozitívista, ki restelli azt bevallani. Az állatok közül a kuvik halált, a szarka, varjú veszekedést, a gólya tűzvészt jelent. Az éjjeli lepkéket össze kell fogdosni, mert boszorkányok. Nem jó macskával, kígyóval találkozni. Baj, ha a tyúk kukorékol. Az égi jelek között a tavaszi első szivárvány túlnyomó zöld színe jó vetést, a sárga aratást, a vörös aszályt, a kék áradásokat jelent. A gyerek életben marad, ha fogzása alul kezdődik. Tüzelő orcák megszégyenítést, fülek rágalmazást hoznak. Vasárnap

¹ *Lindenberg*, i. m. 88. — Az antropogeográfia ki nem rekesztheti köréből sem a tárgyi etnográfiát, sem az etnológiát, amennyiben geográfiai (regionális elterjedés, kölcsönvétel) vonatkozásai vannak. V. ö. *Művelődésgeográfiám*. 1913. 331. Ebben különbözöm az evolucionista antropogeográfusoktól.

² *Krausz*, Sitte u. Brauch d. Südslaven. 1885. 171. A felső-magyarországi (Abauj, Zemplén, Sáros megyékben) szintén ismerik ezt az esővarázslatot ily alakban: Disce pada na konopi, csarne boti do roboti, a cservene do tancu, moja mila, do lanczu! Most gyerekjáték, a körbe való felvételnél mindig akkor mondják, mikor kiállnak az esőre. A bolgároknál szintén gyerekjáték lett a varázslatból.

reggel szerencse a tüsszentés, este bajt jelent. Ásításkor keresztet vetnek a szájra, mert belé bújik a rossz. A jobb szem viszketése örömet, a bal sírást, a fül viszketegsége jó vagy balhírt jelent. Nem jó fogat, haját az utcára kidobni, mert alkalmat ad a megrontásra.¹ Ráolvasás, rontás szintén előfordul. Szőlősudvarnokon például 300 keresztet vetnek a fájós testrészeire, azután imádkoznak felette. A haragosok összegöngyölített rongyokat, cserepeket hajigálnak egymás udvarába (Kanak, Módos), vagy a küszöb alá öntenek mérges folyadékot. Luca napján nem szabad kenyeret sütni, mert megkövesedik, ellenben nagypénteken kell, mert amikor Veronika megtörölte a Megváltó arcát, friss kenyérszag ütötte meg orrát s attól megkönnyebbült. Bizonyos napokon nem szabad a szövőszék elé ülni (duzseny). Viszketegséget kap az ember, ha oly helyeken járkal, ahol lovak hemperegnek. A kocsisok előtt általánosan ismert lópor, melyet dévajáságból farsangkor a tánchelyre szórnak, bőrviszketegséget okoz. A bolgárok úgy szabadulnak meg tőle, hogy páratlan számú birsalmához dörgölőznek kora reggel és a viszketeg helyet nyirkos földdel bedörgölik.

Ha az elsőszülött meghal, szitán keresztül nézi az asszony a temetési szertartást, hogy papot és kántort ne lásson többé házában. Kelés, seb, kiütés onnan támad, mert étkezés közben a beteg kezét az abroszba (!) törölte. Búza-vetéskor piros cérnát (braida) köt a szántóvető kezére, hogy piros búzát kapjon. Ha a pocok megszopja a kocát, eldöglenek malacai. (Ez inkább tapasztalás, mint babona.) Aki fecskét

¹ *Kavadsics*, Zsivot i obicsaje sbrskoga naroda 221. hasonlókat említ. Továbbá *Tylor*, Anfänge der Kultur 1873. I. 125. — *Peschel*, Völkerkunde. 278. I.

agyonüt, kihullik a foga, ha gólyát ver agyon, elvész valami a háznál. Söprüvel nem szabad verekedni, mert meghal valakinek az anyja. Érdekes a német mezei babona, hogy aratáskor az utolsó kévét a föld végében valamennyi arató átlépi és otthagyja. Ez a búza-szellem (kornicka) réme (Vinga).¹ Jókedvükben eldalolják a hajdusicai aratódalt, mikor egy liter pálinkáért arattak étlen-szomjan. „Idété u Hajdusica — íma rabota za sincza“ = Menjetek Hajdusicára, mindnyájan kaptok munkát; végül: „Kad smi nija tam utisti, Leba smit nasa izeli“ = Amint odaértünk, saját kenyერünkön éltünk, „Zanalísmi sedem dene, precsameli smi kacse glavne“ = Egy hétig arattunk, mégis megbarnultunk.

A bolgárok esztétikai etnográfiaja.

A régi házközösség nagyon kifejlesztette valamennyi balkánfélszigeti nép *házi iparát*, azért esztétikában is közös kulturális kincse van a balkáni népeknek, mint szokásokban, ruházatban s a mythoszban. Ács, bognár, kolompár, kerékgyártó parasztokból kerül ki, — az asszonyok pedig a halina, daróc, gyapjú-kelme és selyemszövésben, a ruhaneműek kivarrásában, csipkefodrok készítésében tűnnek ki. A nyári és téli daróc, a zsákbeli és finomabb vászon, gyapjú-kelme finom ujjaik készítménye. Igen értékes ruhadarab a huszonhétféleképpen kivarrott és kihímzett gyapjúing (riza), mely juhszörből készül. Kivarrására fekete, zöld vagy kék gyapjú- vagy pamutszálakat (Berliner) használnak, sőt selyemfonalat kevernek a mintába az ing elején,

¹ Reichardt, Deutsche Feste 1911. 186. — Délm. Bolgárok. 1903, 14–15.

vállán, a kezelőkön és galléron. Azután kimossák s a varrottasnak üresen hagyott helyeit selyemmel varrják ki. Ezt nevezik klienscsinek. A presztíltjék és előszoknyák, hátsó félszoknyák vagy viganók (valenity) szintén gyapjúból készülnek. Díszítésformájuk nyolcféle. A presztíltjére jó a karligatka kötény atlaszból (pistumalj) vagy gyapjúszálból, aranyos vagy ezüstös paszomántszegegessel, oldalain és sarkaiban pántlikás rózsákkal, stilizált szegfűkkel, csokrokkal, szívekkel, pillangókkal, kakasokkal díszítve. A díszítések többnyire vonalas, csikos, négyszögletes, sugárzó, törtvonalú alakok. A színek válogatása nem oly abszurd, mint az Alföld főleg kún magyarságánál, hol piroslevelű, kék gránátalmákat, kék alapon piros rózsákat és tulipánokat, sárga és piros kockákat lehet látni lócákon, korsókon, arany virágokat violaszín kosarakban s fekete kendőkön, hanem összeillő színek egymáshoz való illesztése.¹ A szegfű, rózsza, tulipán épen nem palóc, sem magyar, hanem szláv díszítés, mely a Chalkidike félszigettől a Keleti-tengerig valamennyi szláv törzsek ornamentikája. Csak-hogy ez idő szerint összehasonlító etnográfiaival alig foglalkozik nálunk s ha igen, teljesen heterogén kultúrkörök, például észtek, livek, baski-
rok, volgai finnek meséit, gondolatait hasonlítgatják ahelyett, hogy a balkáni és kárpáti országok összehasonlító etnográfijára ügyet vetnének. A tudománytalan geográfizmus méltó társaként a mindenben helyi fejlődést szimatoló etnológizmus kapott lábra nálunk, mintha a magyarság félvad nép volt volna s itt kezdte volna *önmagától* a házépítést, a háziipart, halászatot, pásztorkodást és semmit át nem vett

¹ Dubosev, Budapest et les hongrois 1912. 21.

volna ezer év alatt az itt talált lakosoktól! A hajfonatnak végébe feltűzött fehér-fekete gyöngysorok elrendezése szintoly néprajzlati stilsztika, mint a csuvaszleányok példája szerint ezüstösen kihímzett piros cipő, rózsás, fekete, vörös vagy sárga csizma, az ujjatlan fehér (dréja bela, dalgja) és ujjas (rakave) mente szegésszerű díszítései, melyek mind Bulgáriából valók s százhetven év óta nálunk semmiben sem változtak, sőt finomultak és kieszelésükben gazdagodtak. Vajjon az asszonyok fejkendője bolgár vagy román viselet? — eldöntetlen. Látni Boszniában és az Olton inneni Romániában s Hunyadban, például Lunkán (Nyires) is. Alatta hajuk félholdalakú hurkára (plity) van csavarva, mely hátulról kendőstül fejkötőnek látszik.¹

Népies *költészetük* szigeti elkülönözöttségükben nem hajthat maradó termékeket. Egy-két népies költő, szatirikus elme azonban mindig akad a bolgárok között. Így utóbbi időkben Karabencsov Vingán, Petrov Óbessenyőn, kik az ő társadalmuk eseményeit, érzéseit hol gúnyos románcokban, hol népies balladákban teszik közé. Továbbítóik a kukorica- és a tollfosztók, kenderkalákák, meg a fonókák publikuma. Rögtönzött dalok is keletkeznek úgy a mezőn, mint a szedenkákban vagy magyar nótára vont bolgár versek. Legmeghatóbbak a szövegtelen dalok. Megmaradt az ária, de feledésbe ment a szöveg, mert sem az iskola, sem az élet nem gondoskodik fentartásáról. Sohasem felejttem, mikor Dunántúlon egy meglehetősen frivol berlini kuplé áriája szerint sváb leányok maguk költötte egyszerű paraszt-érzé-

¹ *Ethnographia* XIV. 1903. 7. füzetben bővebben írtam le a bolgárok tárgyi stilsztikáját.

sekről daloltak. Szegénykéknék fogalmuk sem volt az ária eredetéről. Jól hangzott fülüknek, ezért szomorú szövegre fogták. Így vagyunk a bolgárok költészetével is.

Fordításban e dalok lapos prózai dolgok. A vingai legény házasodni készül. Drágu (románul dragutca) mi j as da zuveja! özvegy nem kell neki, mert ő sem özvegy még. Vén leány sem kell, hiszen erős a legény, fiatal kell tehát elvennie, mert ennek gyors a járása. Mert a fiatal leányka, akár merre jár, sietve lépked. Mindig vidám, így hozzám való, ilyet kívánok. — Co lét otu mládu mamiecs. — Nadi hodi pa se tricse se j veselu pa naricse. — Bas kucsetu mi ubicse. Akármit mondanak a szülők, a leánynak tetszik, mert két kolbászt süt számára (makar, majcsaj da me mrazsi de kalbási za m' uprazsi). Dentán, Brestyén a következő: A legény csalogatja a leányt, jöjjön ki a házból, de a leány szabadkozik: kacse Libi (mili = kedves) da mi marem ciję vrata gji utvarem? Naste dugjr slusam mora. Da me falut za te hora. — Hogyne törődném vele, kinek ajtaját nyitom? Hiszen engedelmeskednem kell szüleimnek, hogy dícsérjenek érte az emberek. A magyar nótának „Miért is van szerelem a világon”: „Ga mi bi bli ucsi, barvi — nibi imálú grehve tascsi” = Ha nem volna szem és szemöldök, nem volna annyi bűn a világon.¹

Igen csinos a kedvest dícsérő dal, ki, ha szemöldökével int, olyan mint a hajnal két rózsával az arcán, pici szája, fehér foga s lába, mintha taktust járna (taucsi usno beli zubi, pa na nosi znaj du stopi). Kicsi fejét büszkén

¹ Teljesen hasonló a felfogás az erdélyi románoknál. V. ö. *Moldován, Alsófehérmegye román népe*. 1897. 244.

hordja, feketeszín a mellénye, karcsún símul a mellére. Aranylánc díszíti nyakát, kényesen billegeti derekát (povraz draucsi na gradite, varvi muma (leány) na petite. Vasuklama du laktite poj remnuvat i muncite, s felgyűrött ingujja szembeötlik csábítóan. A legény csinosságáról imígyen szól az ének: „Gladej momak (legény) kucsa kápka pa se nosi csama sapka = Nézz csak, mily gyöngy legény, bolgár sapkával a fején? Gyöngy, mert hozzáteszi, hogy ta muj na glavata nos ce himu urakata, ezüstsipka a fején s vagyon a kezén stb. A menyét csalogató apósnek azt feleli durcásan a menyecske, minek dolgozzék, elég kelengyét hozott. („Ta sa ricse na svikara: nekam sata tala?) S az após mérgében szaporán pipálgat = „svikara sedi pa pusi pas as jat sam se gusi.“ A román költészetben négy érzés uralkodik a *szerелеm* (dragaca), *epedés* (vágy), *utálat* (jele) és a *bánat*. A bolgár nem haragtartó, sem bosszuálló, így a harmadik sincs nála, annál inkább a többi három, a rendkívül gyöngéd bölcsődalokkal.

A gúnydalok helyi eseményeket tárgyálnak románcos részletezéssel. Brestyén, például egy Roku nevű bíróról daloltak, ki egész vagyonát bírói választásokra költötte, utoljára eladta három hold földjét, három üst pálinkáért s a maradék pénzen bírói ködmönt vett. Amikor Vingárról ki akarták túrni a barátokat, egy városi szenátort, Scheffert csípkedték a helyi nótázók, nemcsak mert német volt, hanem mert a nép vallási dolgaiba avatkozott.

Elég sűrűn keletkeznek katonadalok, hol ez a strófa is található: Ne búsuljatok miattunk, Hazáért szenvedjük a halált = Za namu niděti zsali smracs dumavinska tarpi mi és befejezésnek: Isten veletek, imádkozzatok lelkünk üdvössé-

geért = „S boga sinca ustaneti, za spasenju mu muleti.“

Karabencsov 1882-ben engem is üdvözölt egy himnuszfélelben, mert könyvemben dicsérve szoltam a bolgárokról.

Az irodalom azonban eddig a tankönyv-, kalendáriumírás és imádságos könyvek szűk körében maradt. Jaeger (Vadász) plébános, Kossilkov Lipót tanító buzgólkodtak e téren Vingán, ami körülbelül az a bolgároknak, ami Túrócszentmárton a tótoknak, Nagyszeben a szászoknak, Belényes és Balázsfalva a románoknak.

Táncuk sem nem szerb, sem nem az igazi bolgár hora (choros), habár mindkettő körtánc.¹ Inkább kóló, ámbár 15 vagy 16 válfaja van. Leányok, menyecskék, mint passzív nézők körbe állnak. Középen a legények sorakoznak. A hegedűs, a klarinétos valahol oldalt áll. Amint megszólal a zene, a mereven és feszesen kipöckölt legények először kettőt lépnek igen lassan jobbra, kettőt ugyanezen tempóban balra, mintegy hintázva magukat, miközben szemüket a leányokon jártatják. Azok úgy figyelnek arcmozdulataikra, hogy a legcsekélyebb izomrángás sem kerüli el (ha nem akarja a leány, hát elkerüli) figyelmüket. A szempilla meglibbenésére szemérmatosan, de látható örömmel készségesen lépnek a körbe. A legény most a leánnyal lép kettőt jobbra, kettőt balra jóideig, míg valamennyinek párja nem akad. Minden oly automataszerűen történik, hogy előkelő és nem előkelő azt hinné, hisz' ezek nem mulatnak, hanem lábaikat meresztgetik jobbra-balra. Kurjantás, tánc szó, csettintés nem zavarja

¹ *Muzet, Aux pays balcaniques.* 192.

e hullámzó párokat. Egyszerre megélnék a zene. Mire hirtelen páronkint forgolódni kezdenek, mindegyik pár ellenkező irányban, mi az egész fűzérnek igen tetszetős mozgó képet ad, ha meggondoljuk, hogy a párok 16—18 éves, pompásan kiöltözködött legények és friss, üde, kerekfejű, persze *nem* mosolygó leányok, kik azonban az egyszer nagy decensen mégis csak láttatják, hol keblük, hol tagjaik kerekességét s ritmikus mozgását. A muzsika egyre élénkül, átugrik háromnegyed taktusba. Ugyanígy dobognak a legények, úgy rázzák a farukat a leányok és menyecskék. Majd adott jelre valamennyi magasra emeli a leány kezét, megforgatja szélesebben kétszer-háromszor a párját, hármat dobban a lábával mindegyik legény s a negyedik dobbanásra úgy a leány, mint a legény hirtelen fölugrik. Végre derékon kapják a leányt s magasra emelik. Ez a fővirtus, hogy könnyedén rántsák föl s hogy a *leány* ne zsák módjára érje a földet.

Tánc közben egy szót, egy pillantást sem váltanak. Mintha káposztát taposnának. Az oláh verseket mond, a szlapon, szerb vicceket szór, minden fordulónál megöleli, megdicséri táncosnőjét. A magyar sem kíméli táncosnőjét, ugyancsak beleizzadnak mind a ketten a kopogásba, cicázásba, illegetésbe, csizmaszárverésbe. A sváb hopszerje és dreischrittje közben ugyancsak megmarkolássza a leányt ahol éri — de a bolgár feszesen tartózkodó, ünnepélyes, mintha nap-számba táncolna, vagy valami vallási ceremóniát lejtene végig. Az az érdekes benne, hogy egy délután hatvanszor ismétlik ez unalmas hajlongás nélküli menuettet.¹

¹ V. ö. Monográfiám a délmagyarországi bolgárokról 1882. 78.

A magyarországi bolgárok *dialektusát* senki sem ismertette összehasonlítólágg. A bessenyei és vingai pató is egyes önhangzóban, azok lágyításában, összevonásában különbözik, meg abban, hogy oláh, magyar és szerb szavakkal keverik. Például sekak fel = sokféle, vármegya, cseleda, marva (marha).

Az egybekelés szokásai.

I. Óbessenyőn. Általános felfogás volt a bolgárokról, hogy okosság és számítás vezeti őket a házasság kötésében. A szív jogai nem jönnek náluk figyelembe. Ezelőtt 30 évvel én is ezt mondtam róluk a délmagyarországi bolgárokról írott monográfiámban. Ma vissza kell vonnom és módosítanom ítéletemet. A szívet nem lehet elhallgattatni s ha egy nem tetsző házasság ellen minden lehetőt felhordanak a szülők, hogy a legényt vagy a leányt az egybekelésről lebeszéljék, mégsem mind érdekházasság a bolgár házasság! Úgy vannak gyermekeik szeretkezésével, mint a svábok. Ha nincs is a délszlávok, így a bolgárok között se arisztokrácia, társadalmi osztály-különbségek még a legutolsó faluban is taláztatnak. Mindenki a magához valót keresi s azzal barátkozik, ki hozzá méltó felesége lehet. — Kakva gora takva drva: Aminő a hegy, olyan a fája, — tartja a bolgár közmondás. A szegény ember leánya jobbat remélhet, ha csinos, de rendesen be kell érnie a kínálkozó pártival, ha főköttő alá akar kerülni. Gazdag leányba nem mer belefogózkodni féltelkes fia, mert a gazdag leány kiválogatja a hozzá illő legényt, a bolgár paraszttársadalom minden demokráciája mellett. Ez a természet rendje

kicsiben és nagyban. Ezt semmiféle szocializmus és szocializálás ki nem fogja törölni az emberek társadalmából, akárhogy kiabál a szív a vele megesett méltatlanság és a sors kegyetlensége miatt.

Mivel az óbessenyei bolgár nem korcsmá-látogató, a fiatalság az utcák fonóiban (sedenka) vecsernye előtt és után a templomtéren, nagybőjtben a réten való lapdázáskor és péntek este a kereszt előtti bőjti éneklés alkalmával ismerkedik. Nappal és nyáron egyik fél sem ér rá a tereferére, mert a legény a mezőn vagy legelőn van elfoglalva, a leány odahaza szorgoskodik, de ősszel kezdődik a fonókák évadja. Közös megbeszélés után minden utca fiatalsága kijelöli a helyet, ahol a téli összejövetelekre szobát bérelhetnek s ahol vasárnap este táncolhat a fiatalság. Már november hónapban folyik erről a társalgás. A leányok gyűjteni kezdik a *harmagányt*, azaz a cukrozott, főtt kukoricaszemeket, gyümölcsöt, aszalt szilvát stb., mely-lyel a legényeket megtraktálják. Mindennap bejárnak a fonóba, csütörtököt és szombat estét kivéve. Utóbbin a vasárnapi előkészületek miatt, csütörtökön pedig azért nem, mert a török uralom alatt tilos volt péntek este előtt össze-gyülekezniök és lármával, mulatozással, tánccal a mozlimok pénteki ünnepét profanizálniok.¹ A tizenötéves surbankó már ráveti szemét a 13–14 éves csitri leányra s ahol csak szerét teheti, figyelmes iránta. Ha a szülőknek komoly kifogásuk van e gyermeki szeretkezés ellen, tesznek róla, ha nincs, fejklik a dolog magától. A legények végigjárják tél idején a fonókákat

¹ E szakasz nagy részét Drágán János óbessenyei tanító úr 1912-iki közlése alapján állítottam össze. Jobb informátorom nem lehetett.

s mindegyik ott ragad, ahol kedvére való leányt talál. Melléje kuporodik, *mesél neki*, dalol és táncol vele. Ha a leány gyümölcssel, pattogtatott, vagy cukros kukoricával megkínálja, vagy a legény sipkájából vesz a felkinált gesztenyéből, gyümölcsből — az már biztos jel! Kezdődik 1. a *zalibenji* a szeretkezés, az ártatlan szerelem és tépelődés kora, szeret-e vagy nem szeret? A legény megsúgja barátainak, rokonainak kedvese nevét, kik valóságos detektívgyűrűvel veszik körül. Minden lépését, szavát figyelemmel kísérik, — azért soha nem esik botlás, még ha három esztendeig tart is a viszony, mert leánytársainak kölcsönös ellenőrzésén kívül figyel a legény összes ismerőse. A megesett leány a legnagyobb ritkaság Bessenyőn. Minden tizedik évben egy feledkezik meg magáról, illetve magára marad minden óvatossága ellenére, de akkor jaj a csábítójának, — ha jóvá nem teszi hibáját — a délszláv vérbosszú emléke felújul a megesett leány hozzátartozóin.

A leány tizenhat, a legény tizennyolc éves korában házasodhatik, ha tudniillik erre katonai engedélyt kap. Ha a rokonok, szülők, pletykánénik el nem térítik szándékától, a legény hű marad választottjához. Viszont a leánytól is feltétlen hűséget megkíván, azért gyakran birokra kél a fiatalság, ha valaki el akarja tőle szeretni kedvesét. Elég a közeledés, hogy a féltékeny junak, momak társaival alaposan lehűtse versenytársa vágyakodását. Ezek a parasztbecsületi kérdések gyakran támadnak bolgárok között, habár nem oly hevességgel, mind a szerbek, magyarok és románok között. Akad paraszttragédia is és azok a *szöveg nélküli* szomorú nóták a fonókákban, miket leányok és legények közösen dalolnak, többnyire ily szerelmi féltő-

désből vagy letiltásból (nem csalódásból, a bolgár leány nem csal) sarjadoznak. Ujabban magyar búsongó nótákat is dalolnak már saját alkotta bolgár verseikre, vagy falusi költők (Karabencsov) poémáit húzzák a magyar nótára. Furulya, klarinét, harmónika (soha duda), hegedű kíséri e közös dalolást.

A házasság megkötéséig hosszú az idő. Ha a kiszemelt leány nincsen inyére a szülőknek, rokonoknak, lebeszélni próbálják a legényt vagy feldicsérik előtte azt a fruskát, kit fiúknak szántak. Az engedelmes fiú hallgat szüleinek szavára, de ha szíve visszahúzza első választottjához s a leány szülői szintén nem szabadkoznak túlságosan, kezdetét veszi 2. a *pugodba*, az alkudozás. Előbb gúgyúkkal izengetnek egymásnak, azután találkát adnak a szerelmesek atyái a korcsmában vagy valamelyik rokon házában. Ha szóbelileg meggyeztek, tudtára adják azt családjuknak és a rokonoknak és csak azok véleményének meghallgatása után indul a legény apja egy két közeli rokonával a lányos házba. Ez a 3. az *izgóda*. Többnyire csütörtök vagy szombat este történik s vacsorára várják a kérőket. A felterített asztal köré telepedvén, egyébről kezdődik a társalgás. Hozzá nem nyúl az ételhez, italhoz egy vendég se, míg a megkért leány szitán be nem hozza az ajándék *ruhadarabokat*, selyemkendőt, selyem-piscsirt, virágcsokrokat, művirágot, fehér cukrot, *almát*,¹ keszkenőt. Mellékelni kell továbbá a hozományban kikötött pénznek egy részét akár összegben, akár takarékpénztári könyvecske képében.² Most megered a szó meg evés, ivás, amely eltart éjfélig. A ven-

¹ Krausz, i. m. 275. — ² U. o. 278.

dégeket a leányos ház férfitagjai hazakísérik, kik paprikás hússal viszonozzák a vacsorát. Ugyanakkor selyemkendőt küldenek a menyasszonynak, ki a kendőváltás után keblére és vállaira piros pántlikát köt. Másnap a legény anyja, a *svikarva* szoba áll leendő menyével. A kettő eddig következetesen kerülte egymást.

A kendőváltás ceremóniáját hamarosan követi 4. a *fastenji raka*, a kézfogó, valamelyik ünnep- vagy vasárnap este. Ilyenkor reggel a vőlegény hugai és nőrokonai egy teljes rend ruhát visznek ajándékba (a ruha nagy szerepet játszik a lakodalmi szertartásokban) a menyasszonynak, kinek fel kell azt öltenie s a nagy misén bemutatnia. Ő meg az ajándékhozó asszonyt vagy leányt öltözteti fel a saját készítésű ruhájába, amiért a felöltöztöttest *premewatite*-nek, felruházottnak nevezik. Este néhány kocsin a vőlegény szülei és rokonai a menyasszony házához hajtanak. Vacsora előtt újra meghányják-vetik az egybekelés módozatait s feltételeit és ha már az örömszülék végképpen megegyeztek, behívják a fiatalokat, megkérdezvén őket, komolyan akarnak-e házasságra lépni? Igenlő válasz esetében a gyermekek apjai egymásra koccintanak és testvériességet kötnek. Behozzák a levest. Ahhoz azonban senkisémmé nyúl mindaddig, míg a kis szobában ünneplőbe felöltöztött kisleány kezét nem csókol a jelenlevőknek, amiért szüzességének váltságdíjául pénzt vetnek selyemkendőjébe vagy kötőjébe. Nyomban bejön utána a *stára svaca*, a leánynak násznagya, ki egy piros kendővel betakart tányérba szedi a menyasszonynak szánt pénzbeli adományokat. (Akár a sváboknál, románoknál, szerbeknél!) Vacsora közben eltávozik a vőlegény. A menyasszony erre bokrétát tűz a férfivendégek kalap-

jára, művirágot keblükre s a küszöbön állva kezét csókol minden hazamenőnek, amiért ezüst-pénzt csúsztatnak a kezébe vagy dévajkodásból keblébe. 5. A kézfogó után egy évre tartják meg a *gudést*, az eljegyzést, szintén valamelyik vásár- vagy ünnepnapon. Néha elmúlik három év is, kivált ha besorozzák a legényt, míg ez ünnepet megtarthatják. Reggel, mise előtt, menyasszonyi díszdarabokat, szalagot, művirágot, bokrétát, pistimálcát visznek ajándékba a leánynak. Ezekkel díszítve kell a menyasszonynak a misén megjelennie. Vecsernye után egy kocsin enni- és innivalót vitet a férfi rokonsága a lányosházba. Alkonyatfelé visszatérnek s úgy 8—9 óra tájban az egész rokonság az örömszüléssel együtt felül 3—4 kocsira és muzsikaszó mellett hajtanak a lányosházba. Valamennyi leszáll, csupán a vőlegény anyja marad a kocsin ülve. Hiába kérik, térjen be ő is a házba, meg nem mozdul, míg a menyasszony apja le nem emeli a kocsiról. Ezért csók jár. Ez a mátkapár szüleinek testvériességekötése. A házba rang és kor szerint lépnek be: öregszülék, apa, anya, fivérek, testvérek stb. A küszöbön álló menyasszony mindegyiknek kezét csókol, de a fiatal leányokat s menyecskéket homlokon csókolja. A csókolásért megint pénz jár. Bejövet azonnal kezdődik a koccintgatás, éltetés, száz és ezer címen, amiért későn ülnek le az *imádsággal* kezdett vacsorához, mely levesből, főtt húsból tormával, töltött káposztából, sültből, tésztából és minél több borból áll. Utóbbi körülménynél fogva későn kelnek föl a felterített asztal mellől. Ugy éjfél után mégis kivihetik az asztalt a főszobából s kezdődhetik a hajnali 3—4 óráig tartó tánc, melynél kedélyesebbet és decensebbet parasztok között alig látni

Magyarországon. Tavaszkor különös szokás járja. A vőlegény *anyját* a menyasszony *ruhájába* öltöztetik. Píscsirt tesznek fejére, olyképpen, hogy a fejdísz *szarvakat* (hold vagy tavasz jelképe?) mutasson. Szóval a zadruga intézményéből kifolyólag a gazda fiatalabb feleségévé nyilvánítják. Ennek a balkáni felfogásnak maradványa ez a szokás. Így feldíszítve kocsin hajtathaza a vőlegény rokonsága.

A bolgár és a kínai hamar szereti kiházásítani gyermekeit. Amint fiziológiai fejlődését észreveszi, azonnal főként alá hozza leányát és házassági engedélyért folyamodik a katonai hatósághoz fia ügyében. Sehol annyi házassági folyamodvány, mint a bolgároklakta járásokban. A hatóság van oly okos, hogy mindig megadja az engedélyt s így elejét veszi az erkölcstelenységnek. Ritkaság, hogy katonaköteles katonai éveinek letelte után kössön házasságot, egyszerűen azon okból, mert a leányok legszebbjeit mások viszik el előle. Az megesik azonban, hogy a bolgár közmondásnak: Duga vjera pasja vjera, nincs igaza. Az alázatos menyecske ura katonáskodása alatt nagyon is komolyan, szó szerint veszi a házi engedelmességet s emiatt összekülönbözések történnek após és vő között. Ami az érzéki bolgárnál érthető dolog. Krv nje spáva. A vér nem alszik, de ha aludnék is, a zadruga bustina ős szláv jogi felfogása dominál e kérdésben, hogy az asszony valamennyi gyermekéről a családközösség, nem az apjuk gondoskodik, a nő igen alárendelt teremtes. Kojto slúza zseni, toje dva zseni. (Aki nőre hallgat, dupla asszony.) A fő az, hogy munkaerőket hozzon a napvilágra.¹ A délszláv nevééről sem

¹ Krausz, i. m. 77.

Vingai bolgár jegyesek

ismeri a bensőséget. A nő előtte érzéki tárgy, megtestesült kívánság. Ti zseno zsiva zseljo!¹

6. Amint dűlőre jutott a vőlegény ügye, kitűzik az örömszülék az esküvő, *svábda*, napját, rendesen hétfőre vagy szerdára. Előző napon a vőlegény s külön a menyasszony fürdőt veszzen s egy-két almát mártaak a fürdő vizébe. Ezt az almát kiki zsebében viszi az esküvőre. Ugyanakkor este inni- és ennivalókat szállítanak a vőlegény házából a menyasszony házába. Másnap egy-egy menyecske kíséri a házasulandókat külön-külön a gyónásra. Ez a szokás különféle változatban Szlavóniában, Boszniában s Bulgáriában általános, fő feltétele az, hogy a kísérő fiatal asszonynak szülői életben legyenek. Mind a vőlegény, mind az ara, falat kenyeret vagy néhány szem búzát, csipetnyi sót (soljacs) és fehér cukrot, meg egy darab ezüst- vagy nikkelpénzt csúsztat a zsebébe. Ez is balkáni szokás, jelentménye állítólag az, hogy édes legyen a házasság, mint a cukor, jó, mint a kenyér, egészséges, mint a só s hogy megőszülhessenek benne a házasok oly fehérre, aminő az ezüst. A lakodalmi szokások etnológiai okait *Krausz*: *Brauch und Sitte der Süd-Slaven*. Wien. 1885. 451. című könyve ismerteti. Ezeket a járulékokat (nikkel helyett tükördarabot) azonban az eljegyzésnél említi, hol a *svila* (selyem) és cukor (szorbet) úgy látszik, török hatásra emlékeztetnek. Selymen fekdjön az asszony, amikor selyemövét bontják, cukorédes legyen a boldogsága, a pénz pedig a váltságdíjat jelentheti, amibe a leány urának került. Török hatásnak látszik továbbá az a szokás is, hogy esküvő előtt a menyasszony leánykával,

¹ *Krausz*, i. m. 111. 901.

a vőlegény pedig fiúval hál, habár montenegrói szokás szerint az első éjjel a vőlegény kebelbarátja fekszik a menyasszony mellé, anélkül azonban, hogy mint Siegfried, érintené a crnagorci Brunhildát.¹ Az almákat a gyerekek kapják. A tükröt, ezüstpénzt az esküvőt követő szombaton reggel, midőn a menyasszony fejét (haját) bekötik, a szétbontott hajú ara a kútba veti a kenyeret és a cukrot pedig közösen megeszi a mátkapár.²

Mihelyt a vendégsereg összegyülekezett, villásreggelit osztogatnak. A násznagy muzsikásokért szalad s azon élén vezeti a vendégeket a lányosházba. Itt egyet táncolnak, a kum elmegy a menyasszonyért, a kisszobába vezeti szüleihez, hogy tőlük örökre búcsút vegyen. A búcsúztató igen érzelmes, megható, igaz könnyeket csal a leány a szülők és rokonok szemébe, kivált ha a sztariszvat szépen tudja rigmusba fűzni búcsúztatóját. A násznagy felesége, a stara svaca, ilyenkor kis zsebtükröt ad az arának, kit össze-vissza csókolnak szülei, testvérei, rokonai (priatelji) s koccintanak (zapoj)

¹ *Bachofen* és *Krausz* ennek igen furcsa magyarázatát adják. A mindenben evolúciót kereső etnológusok azt mondják: „Bűn a természet rendje ellen, hogy egy szép leány csak egygyé lehessen. Hogy a természet kiengesztelődjék, előbb valamennyi az ara, míg ura korlátlan birtokába nem veszi. Így ez az óbessenyői szokás a régi nőközösség maradványa, amit a nemzetségre, hadakra osztott zadruha, vagyis családközösség intézménye nagyban elősegített. A hadba belépő nővel az egész családtest férfineme rendelkezett. (*Bachofen*, *Das Mutter-Recht*. 1861. *Krausz*, i. m. 454, *Verloop*, Montenegro 1911. 32.)

² Hasonlót említ a többi délszlávról *Krausz* i. m. 275, 285, 323, 406, 451, 358, 375, 379, 383, 394. Az almának (foglaló, pénz) szerepét: 401, 433. A ruha a leány ügyességének és vagyonosságának fokmérője, az érte járó váltságdíj viszonzása a hozományért 371, 399, 429, 434, 437. (Bulgária.) *Rajacich* báró, *Sitten der österr. ung. Südslaven* 1873. 138, 168. A délszlávok kulturális közössége erősebb kötelék a vallásnál, nyelvi különbségnél. Horvát, szerb, bolgár, bosnyák, katolikus dalmata ősi szokásaiban egy nagy, geográfiaiilag összefüggő népcsalád tagja.

egészségére az idősebbek. A tükörbe szombat reggelig, vagyis addig, míg a menyasszonyt menyecskévé nem avatják, nem szabad bele-néznie. Az nap Hermann és Dorothea példájára betekintenek azon célból, hogy születendő gyermekeik rájuk hasonlítsanak. Kérdés tehát, a kútba vagy tükörbe nézés, mit Goethe oly bájosan felhasznált, germán vagy szláv, avagy talán még régibb, a germán-szláv közösség korából való szokás-e?

A menyasszony elbúcsúztatása után kocsira ül a lakodalmas menet, bármily közel legyen is a templom, jegyzői hivatal s tizenegy órakor, az anyakönyvi bejegyzés befejeztével, a templomban kötik meg az életre szóló frigyüket. A vőlegény azonban valamelyik tanúja (djever) kíséretében, gyalog állít be a templomba, mintha az egész dolog nem érdekelné. Azután arája jobbára áll. Ennek az esketés tartama alatt művirágból készült koszorút tesznek a fejére, miközben a násznagy figyelmezteti a vőlegényt, menjen a menyasszony baloldalára s hágjon a lábára. Ez uralmát jelenti a házban. Az esketési szertartás végeztével megkerülik az oltárt és két helyen megcsókolják. Kifelé menet megint leveszik a koszorút s a fátyolt a menyasszony fejéről s a vőlegény megint külön indul haza, a vendégssereg pedig a menyasszony házába hajtat.

A lakodalmat mindkét helyen szokták el-lakni. Eszem-iszom, tánc, koccintás folyik mindkét házban. Alkonyat felé, a férfi rokonsága felkeresi kocsin a vőlegény házát s nemsokára női rokonok indulnak ugyanoda, hogy a napam-asszonyt felöltöztessék. Ezek a vőlegény férfi-rokonaival együtt zászló alatt visszatérnek a lányosházba. Most újból leszáll mindenki a kocsiról, csak a vőlegény anyját kell leemelni

róla s ugyanez a szertartás ismétlődik akkor, mikor a menyasszonyt hozzák a vőlegény házába, kit az apósa emel ki a kocsiból. A napamasszony ajándékokat hoz a menyasszony házába, többi között almával, búzával teledugdosott csizmát. Aki ezeket felhúzza a szoba tetőzetéig emelik s éltetése közben fejét a mestergerendához verik. Viszont a menyasszony szülői szítán hozott ruhaneműekkel kedveskednek a vőlegény szüleinek. A menyasszony osztogatja az ajándéktárgyakat, selyemkendőt, keszkenőt, inget stb., amiért a kezdő házasnak pénz jár. Utána megvacsoráznak. Három, négy óra multán a *ruhás láda* kihurcolására kerülne a sor. De a menyasszony reá ül, vagy gyereket ültet a ládára, ki nem adja ki addig a ruhaneműeket, míg fehér, sárga vagy pejcsikót nem adnak a ládáért. A csikók alatt ezüst-, réz-, vagy aranypénzt értenek. Most a menyasszony elhurcolására kerül a sor. Kocsira ülve, ezüstpénzekkel megtelt poharat kell földhöz vágnia. A vőlegény meg a menyasszonya *hajába* kapaszkodik (török rablás emléke) s ki nem ereszti, míg át nem adhatja apjának. Az arát szőnyegen vezetik be a házba egészen oly szertartásokkal, minőket Boszniában a mozlim szerbek házában láthatni. A küszöbön kenyeret, sót, mézet nyújtanak neki. Egy asszony búzát hint reá mondván: „Annyi gyereked legyen, ahány búzaszem esik rád.” Az apósa borral telt pohárral fogadja a menyét, földre önt belőle, ráköszönti, koccint vele, boldogságot, szaporaságot kíván, egyúttal engedelmességre s a parancsok szigorú és hű teljesítésére szólítja fel. Nemsokára érkezik a leány rokonsága (pugandzeje), kiket a vőlegény megvendégel. Ezek visszatérnek a leány szülőinek házába, a vőlegény azonban saját vendégeivel

tovább mulat reggelig. Hajnalban, mielőtt a fiatal párt fekvő helyére kísérnék, gyertyát ragaszt a kum és a starisvat az ajtó szélére. Ezt borral telt pohárral le kell ütniök. Hogyha nem sikerül a sok ital bekebelezése után, valaki más üti le az égő gyertyát, leönti borral és markírozza, mintha ezt a kum tette volna. Elég érthető célzás a pár lefektetésére és szintén igen elterjedt népszokás. Utána elkísérik a fiatalokat az istállóba vagy a kamarába, azzal a biztatással: „feküdjetek le ketten — keljetek fel hárman“. — A többi pedig tovább dorbézol, míg teljesen el nem ázik. Az esküvőt követői szombat reggel kimegy a menyecske a kútra, beleveti a tükröt s azután felkontyolva apósának (svekár) lábait mossá meg, a többinek kezét csókol. Kezdődik életének csöndes, türelmes szaka, több megalázással és munkával, mint örömmel és boldogsággal. Délszláv mondás és felfogás szerint: Čsovjek je glava, a zsenja je trava = A férfi a fej, az asszony a fű, melyet gázolni lehet. Ez az általános balkáni felfogás a nőről s azért a meny nem más, mint az anyós helyettese. Minden szerb és bolgár dal erről szól, habár a mi bolgárainkat ittlétük engedékenyebbekké tette.¹ Néhány nap múlva meglátogatják az örömszülék a fiatal párt (povratye, pugasztzeia), ezen a kárlátó alkalmával ebédre marasztalják az öregeket.

II. Vingán és néprajzi körében ugyanez az egybekelési szertartások sorrendje, eltérés azonban mégis előfordul. Általában annyit, hogy 30 év alatt sok dolog módosult, civilizálódott. Az az istállózás például, miről 30 év előtt meg-

¹ Krausz, i. m. 482, 483. Jellemző e délszláv mondás: „Menyecske akkor is szül, ha rosszul van összeházasítva.“ Nevesta rodi i zlo zdruzna. A családközösségben közös jószág volt.

jelent monográfiámban és a Fölldr. Közlemények 1903. XXXI. kötetében írtam, más formát öltött, habár hozzá kell tennem, hogy a lakodalmi ünnep szintén vesztett bensőségéből.

A házasság kötése azonban máig családi, nem a fiatalok szívbeli ügye. A szülők gondja gyermekeiket kiházasítani. Azért rendszerint nagyobb gondjuk van családi tekintetekre, főleg vagyoni megfelelésségre. Farsangkor vagy husvétkor el szokták dönteni, kivel házasítják össze felserdült fiúkat (hirgyén), melyik leány illik vagyoni állásukhoz, melyik lesz a legalkalmasabbik a házi jólét növekedésére? — s az ifjú mátkapár belenyugszik szüleik akarátába, azzal vigasztalván egymást, szüleik sem voltak különben, majd csak ők is törődnek egymáshoz.

A megismerkedés nem oly gyöngéd itt, mint más délmagyarországi nemzetiségeknél, főleg szerbeknél és magyaroknál. A bolgár surbankó prózai legény marad mindvégig. Ständchen-ről, Fensterleinről, cigánymuzsika melletti kesergésről mit sem tud. Férfiúi előnyeinek büszke tudatában, mindenáron fönn akarja tartani a látszatot, mintha ő volna a keresettebb fél. Azért templomból kijövet mosolyog ugyan szíve választottjára, de miatta el nem hagyja a pajtasait, hogy a leányt hazakísérje. Titkon feldíszíti pünkösdkor háza elejét, a fonókákban, a réti lapdázásoknál kitünteti, nagyokat pattog ostorával ablaka előtt és vidám fütyörésszel adja tudtára közeledését, de ezzel vége is szakad érzégesének. A leány megérti a jeleket s ha kedvére való a legény, amúgy titokban viszonozza mosolyát, sőt bokrétát köt kalapja mellé. Patyolatkendőt azonban csak akkor küld, régi bolgár szokás szerint, ha már nem bír szerelmével. A legény erre nekibátorodik s elkíséri a kapuig,

amit a leány örömmel jelent nénjének, férjes nővérének, hogy a Stepan hazakísérte, szüleinek azonban nem meri azt bevallani. A legényt a katonai sor nőgatja nyilatkozattételre, erőt vesz szégyenkezésén s megkeresi férjezett nénjét vagy más nőrokonát, tudakolja meg a leány szüleitől a család szándékát. A szülők szintén röstelik magától a leánytól megkérdezni, szereti-e a kínálkozó hircyent s egyik barátnőjét kéri meg, tudja meg a valót.

A legény erős biztatásra elküldi komáját (kum) és néhány barátját a leány szüleihez, egyúttal pénzt a pistumaltjében vagy almában. Az ajándék elfogadása a szülők beleegyezésével egyértelmű. Ha viszonozzák az ajándékot s a leány piros kendőt csatol a szülők ajándékához szerelmi zálog gyanánt, megkezdődhetik az alkudozás. Ha ellenben nem nyúlnak az ajándékhoz, a leány sem teszen bele selyemkendőt, annak jele, hogy nem kell a legény. Ha kellene is a szülőknek, a leány húzódozása elárulja, hogy kelletlenül, csak parancsszóra megy hozzá. (Lukácsfalva, Denta.) Ellenesetben a leány maga kezével szőtt selyemkendőt küld a legénynek, mihez a szülők kalácsot és pántlikás csutorát mellékelnek. Történik pedig ez ilyképpen: A követjárók megindulnak a hímes patyolatkendőbe kötött ajándékokkal s a megbizatással a leány házába. A szószóló bekopog. Tisztes „falmissz“-szel (Dicsértessék a Jézus Krisztus), üdvözlük a gazdát és a háziasszonyt és a gulema szobában telepedvén, hideg, közönyös arccal gabonaárakról, adóról, időről kezdenek beszélgetni. Nagy huzakodásra végül a házigazda töri meg a jeget, kérdezve, kicsodák tulajdonképpen? Amire nagy szabódással azt felelik: utasok, itt az útlevelünk! (az ajándék).

Azonnal ki is bontják, hogy a leány szülei jól lássák a hímzéseket s a melléje tett bankókat, aranyakat és tallérokat. A háziak gondosan néznek meg mindent, de semmihez sem nyúlhatnak. Ha keveslik a hozományt, rendre kifogásolják a hozott tárgyakat, például az útlevel csinos, de belseje szegényes (kevés a bankó) vagy azt hajtogatják, hogy lehet akkora kincset ily paraszt-kötésű könyvben tartani? A küldött-ség szintoly allegórikusan mentegetődzik. Ha nincs kifogás, azonnal leültetik a kérőket s napestig jól tartják.¹ Ezt követi az első és második eljegyzés (*fanatraka, gudes*) a lányosházban, mikor a kum felkészönti az arát, füle mögé ezüst rózsát dugnak, vállaira piros szalagot varrnak s ujjára gyűrűt (prostinec) húznak. Majd kihirdetésre kerül a dolog, a mátkapár a parókiára jár vallási oktatásra s kiküldi a meghívókat. A legény részéről rozmaringosan felkendőzött barátai a hívogató vőfelek, a leány részéről felpiperézett, bokrétás leányok bizatnak meg a kumnak, aravezetőnek és nyoszoló-leánykák meghívására, míg az esküvő napja következik.

A lakodalmat ősszel és farsangkor tartják s a kihirdetés után Vingán egy hétig lakodalmaskodnak, egyik csütörtöktől a következőig. Csütörtök este kijelölik a lányosháznál a kiosztandó ajándékokat s pénteken búcsúzik a leány pajtásaitól s bokrétákat köt az eljegyzésre, esküvőre. Szombat este tartják az eljegyzést (mesentji) s éjfélig táncolnak. Vasárnap reggel elintézik a házasság polgári részét, külön-külön indulnak az anyakönyvvezetőhöz s külön térnek haza. Hétfőn esketőre mennek zene kíséretében

¹ A vingaiak *jelen* lakodalmi szokásairól sok érdekes adatot küldött Pokorny Péter vingai tanító úr. 1912.

a következő sorrendben: A vőlegény nászmenete élén a vőlegény valamelyik leányrokonával, utána a násznagy és felesége, kik a lakodalmat rendezik, a harmadik pár a legény házas fivérei, utánuk férjhez ment leánytestvérei. Majd a rokonok párosan, ezek mögött a vőfélyek s leányok, végül a muzsikások.

A menyasszony lakodalmi menetében első pár a menyasszony fiútestvérével, utána házas fitestvérei feleségeikkel, leánytestvérei, az egész rokonság hívogató vőfelei és leányai s a cigányok. Szegényebb helyeken a vőlegény utcasarkon lesi az ujjongók eljövételét, percig sem mutatva meghatottságot vagy érdekeltséget s észrevétlenül oszon be a templomba. A menyasszonyra esketése alatt szitanagyságú művirágkoszorút tesznek, ki az „igen“ szóra mélyen meghajlik a pap előtt. Kimenetkor kikíséri a férje a templom kijáratáig s itt lábára hág s megint nélküle a maga vendégeivel tér haza, míg a menyasszonyt kocsira ültetik s vendégei elhelyezkődnek. Estig koccintással, kalácsevéssel, tréfákkal szórakoznak. Közben a kum elbúcsúztatja a leányt szüleitől s elhordatja a ládáját, guzsáljait s egyéb holmiját a kikötött hozományból ura házába. Este vacsora és tánc. Kilenc óra után jelentik: itt a vőlegény! Mindenki a kumot faggatja, mutassa be hát a fiatal párt a vendégeknek, mi sok tréfára ad alkalmat. Például a bőgőst öltöztetik fel menyasszonynak és a cigányprimás a vőlegény. Végül bevezetik a mátkapárt, mely nagy szerénnyen az ajtó küszöbén megáll, szentelt gyertyát tartva (Kanakon) kezében, mert zsenidba je sveta (házasodni szent dolog). Ez az első eset, hogy a legény a lányosházban nyilván meri magát mutatni. A legényt étellel, itallal

kínálják, de ő neki semmihez sem szabad nyúlnia, így kívánja az illendőség. A leányon mindenképpen ki akarnak fogni, próbára teszik hűségét. Például az egyik vendég fölveszi a leány apjának az ingét és kérdi a leánytól: tetszik-e neki így egy szál ingben? — Nekem az uram tetszik, hangzik a válasz. „No, látjuk, feleségnek való leány vagy!” és a plafondig emelik. „Ha már mi, tapasztalt öregek nem fogunk ki rajtad, más sem bír veled!” Éjfélkor tyúklevessel kezdik a vacsorát. A kum veszi át az ételleket, melyekből nem szabad pulykapecsenyének és zellersalátának hiányoznia s mindenféle boldond rímekeket rögtönöz. A cigány minden fogásnál az arra rendelt nótákat húzza. Harmadik fogásnál bejön a menyasszony, ki valahogyan eddig a kamarába menekült, a vőlegénye pedig az istálló körül settenkedik és óriási gyűrődeshkán ajándékokat hozat a szobába. Az osztogató tréfásan adja oda a kendőket, ruhákat sorban kidícsérvén a csináló ügyességét, például „Néném asszony tyúkja megsúgta nekem, hogy nincs keszkenője. Ime itt van. Kedves aránk csinálta!” Az ajándékot (dar) az illetőnek vállára teszi, honnan egyideig nem szabad azt levenni. Az osztogatás újabb cím az ivásra. A tréfák is megújulnak. Mosatnak, csépettetnek a leánnyal, sőt egyik-másik helyen ekébe fogják és fölshántatják vele az udvart, mely kíméletlenség azonban már csak a duhaj kedv kicsapongása s egyre gyérül. Azután reggelig táncolnak. Kedden este a fiatal pár hazamegy a leány szüleihez (provrátje), hol újra folyik a tánc és borozás, főleg az édes ürmös fogyasztása. Szerdán délbén a menyasszony szülei újra kocsit küldenek a fiatalokért, hadd seperjék ki a tyúkokat (pumitat kurnitza, tyúkverő). Este

visszakísérik a fiatalokat s a rokonság megkötésére való alkalom megint okot ad a vigaság folytatására, míg az éléstár s ők maguk is kimerülnek. Éjfél után egy órakor végződik az egyhetes lakzi, melynek társadalmi jelentősége abban csúcsosodik ki, hogy 1. életében egyszer kimulassa magát a bolgár, úgyis dolog egész élete, 2. hogy kezdő házaseleket, miként a sváboknál, önkéntes adományaikkal s a menyasszony kézi munkáját pénzzel többszörösen viszonzó bőkezűségükkel azonnal lábra segítsék. Fukar a bolgár, de fajtársának szívesen nyújt módot a gazdagodásra, kivált ha rokona az illető. Azután bolgár és szerb mondás szerint: Naj-lepsoj newjesti pir csine, kako i naj grubsoj (a legszebb arának éppúgy dukál a vigalom, mint a legcsúnyábbiknak).

* * *

A lakodalmi szokások vingai és bessenyei típusa a kirajzott községekben többé-kevésbé módosult. Így Módoson tánc közben kérdi meg a legény a leányt, hajlandó-e a felesége lenni? Igenlő válasz esetében, hazakíséri s attól kezdve, minden szombat, vasárnap és ünnep estéjén meglátogatja az aráját. Közben elintézik a szülők a hozomány ügyét s kitűzik a lakodalom napját, melyen a leány barátjai és férfitörökönei a hívogatók, a két násznagy pedig az intézők. A leány jegykendőt küld, a legény pántlikát meg virágot. Bolgártelepen, Szőlősudvarnokon a vendégek mindegyike legalább egy tyúkot hoz a lakodalomba. Esküvő reggelén először ládát, guzsajt, szövőszéket, ruhaneműt visznek a legény házába, azután a vőlegény megy muzsikaszóval a menyasszonyáért s vele *együtt* a templomba. Utána közös ebéd, melynél a pecsenye fel-

szolgálása után a menyasszony az ajándékokat osztja ki, amiért pénz jár neki. Azután jön a menyasszonyi tánc. Éjfélkor kivezeti a vőlegény aráját a kis szobába, ahol nőrokonai felkontyolják. Utána folyik a tánc reggelig.

* *
* *

Amint *anyának* érzi magát a menyecske, mi a házasság második évében szokott történni, azonnal tudósítják a keresztszülőket, a nászt és a bábát. Ha éjjel történt a szülés, reggel azonnal keresztelnek. Szüléskor régebben az asszonyt földre fektették s a gyereket legelőször szintén a földre tették, csak azután mosták meg füvekből készült illatos vízben. A keresztelessel sietnek, nehogy a kisedet a samodivák és boszorkák kicseréljék vagy erőt vegyenek rajta. Egy álló hétig óvatosságból ki nem ejtik a nevét, nehogy a gonoszok megtudják. Délután és csütörtökön sohasem keresztelnek. A korozsmánál a keresztapa, illetőleg keresztanyától hozott téstát, — mert semmiféle férfi nem szerepel a keresztelőnél — színleg mindaddig nem bírják ketté törni, míg a nagyapa valami ajándékot nem ad unokájának. Lehet pénz, ruhanemű, föld, szőlő, barom stb. efféle. A korozsmára hívtak szintén hozzájárulnak az ajándékhoz tehetségük s szívük szerint. Kanakon templomig a bába, haza a keresztanya viszi a kisedet. Módoson és máshol a férfirokonok is résztvesznek a korozsmán. Négyféle koma (kum) van a bolgároknál s egyáltalán a délszlávoknál. 1. keresztkoma (krstem, kumstov), 2. bérmapaság (bermanok), 3. vőfély (djeverovanje vagy vjencsano), 4. Nyírási koma (kumstvo sisano vagy strizseno), amikor tudniillik először megnyírják a gyereket.

Vingai vőlegény és menyasszony

Pokorny felvétele

Keresztelőkor finom búzalisztből készült kalácsot küld a komaasszony (kumica) a gyermekágyasnak (banbina), a kereszteltnek (kumcse), a kum tallérokat, ruhát. Komák között heted-iziglen tilos a házasság. A kum tisztelete akkora a családban, hogy azt szokták mondani: úgy állj, mintha keresztapád előtt állnál = Stoj kato pried kum. A kum előtt még varrni sem szabad, pried kum sja ne siva ne voda gazi (még vízen sem szabad átmenni), sőt a balkánvidéki bolgároknál nagyobb tisztelete van a püspöknél. Azt ültetik elébe.¹ Lakodalmaknál a nászszerep a kumot illeti hasonló tekintéllyel, vagy pedig a vőfély (Brautführer) szerepét viszi. Fitestvérek is lehetnek kumok, akkor kölcsönösség krizno kumstvónak neveztetik. Ilyen első vőfélynak sok szabad (belenyúlhat például a menyasszony keblébe, csípkedheti), mert a bizalmaskodás a barátság jele. Hogy a testvérülést (pobratinstvo, posestrina) kötöttek szintén lehetnek ily közeli rokonok — természetes. Lehet másvallású, például muzlim, zsidó is kum a délszlávoknál, akivel azonban nem testvéresülhet a keresztény szláv, de komaságot köthet vele, ha megszereti, mi abban áll, hogy a kis fiúnak három helyen kivág egy csomót a hajából a Szentháromság nevében. Ez Montenegróban és Szlavóniában szokásos.

A *pobratinstvo* (testvérül fogadás Wahlverwandschaft, románul keresztbarátság, fratie de cruce)² tisztára délszláv szokás és a szeretet megnyilatkozása, nem ideig-óráig tartó puszipajtáskodás vagy cimboraság.

Legény és leány között is lehetséges az, mely viszony bensőbb és ideálisabb a vérbeli

¹ Krausz, i. m. 607, 611, 623, 658.

² Moldován, Alsófehérmegye román népe 207.

rokonságnál, de főleg egyneműek kötik egész életükre. Nyomait a lakodalmi szokásoknál láttuk (posestrina, bratsvo) a bolgárnál is, de a mi bolgárunk nem tud róla úgy, ahogy azt a horvátok, bosnyákok gyakorolják. Nem igen barátkozik a zárkózott jelleménél fogva, még gyermekei iránt sem mutat e „bánsági mormon” valami különös gyöngédséget. Pedig szereti őket, él-hal értük, ha nem is mutatja.

Nem szereti a *vendéglátást* se. Pedig ez annyira délszláv szokás, hogy Crnogorában 1840-ig korcsma sem volt s a szlavonok, bunyevácok maguk nevetnek a sok vendéglátás (docsek) pazarlásain. Elég a jó vendégből is egy nap.¹

Furcsa ugor- vagy samánhitű babonával temetik el *halottaikat*. Alig mosták meg a kihűlt tetemet, sietve hozzáfognak a lángos-sütéshez, paprikás készítéséhez stb. és a kinyújtóztatott s felravatalozott halott jelenlétében esznek-isznak, még pedig látható mohósággal. Nem kegyetlenség, hanem babona ösztökéli erre. Mert minden falat után ezt mondják: „Legyen neki ebből minél több a másvilágon!” Temetés után tartják meg a tort a rokonok, szomszédok és az udvaron összegyülekezett koldusok, szegény emberek gyülekezetében. Miután kezüket megmosták, valóságos dáridót csapnak s annak örülnek, minél több fogy az ételből-italból, mindig azzal okolván meg eljárásukat, hogy ez a halottnak túlvilági ellátása.

Ez a gyász rekord-evés ismétlődik három nap, három hét, kilenc hét, hat hónap és egy év múlva. Mindannyiszor a halott lelkeüdvéért requiemet, misét mondatnak és megtetézik földi szimbólikus megetetésével.

¹ Krausz, i. m.

A halottak sírját kegyeletesen megújítják, látogatják s mindenszentekkor mécseket gyűjtanak nagypénteken pedig megkoszorúzzák a sírhantokat.

Az *özvegy* fején egy évig fekete kendőt visel. Semminemű multságba, fonóba, vásárra nem mehet. Ha gyermeke van, benn maradhat a fisben (ves) a családnál és egynegyed részét kapja férje vagyonának; ha nincs, visszakapja valamennyi ruháját s elmehet, de a családban másodszor nem mehet férjhez, mert kinézik a házból. Megesik az is, hogy gyermekei gondozását, nevelését a gazda veszi át azon elv alapján, bárkié a tehén, a borjú az enyém, az özvegyet pedig szülei házába küldik. E szokásjogon persze sokat változtatott a magyar örökösödési jog, mit követniök kell, ha nem is akarják, mert az árvaszék perel az özvegy helyett.

Az év ünnepköre és szokásai.

Hogy a bolgárok beköltözésükkor házközösségben éltek, többi között Jenő herceg szabadságlevelének kifejezései bizonyítják. ... familia, quae sub uno foco vivit, filius iam maritatu sub uno foco existens... parens et pater sub uno foco permanent stb. (1727. 11. §.) A házi szentnek ünnepét a többi délszláv példájára sokáig meg is ülték, később azonban a katolikus vezetés alatt a templom védőszentjének ünnepe lett a község közös védőszent-ünnepe, melyet maig megtartanak búcsúval, nagymisével és nagy ebéddel, délután tánccal.

1. *Adventben* s nagyböjtben szigorúan böjtölnek. Hiába prédikál a pap az egész és fél böjtről, a zsír használatáról pénteken és

bőjtben, a bolgár zsíros ételhez nem nyúl. Ece-tes uborkán, olajos nyers káposztán, zsírtalan főtt száraz babon, hagymán és kenyérpálinkán (komadara) él. 2. *Lucza* napján tilos a szövés. Akkor kezdik (még mindig) csinálni a fonókákban a vasszeg nélküli zsámolyt, melyre karácsonykor az éjféli mise úrfelmutatása közben fölállnak s a falu összes boszorkáit (vester) látják. Este tollakat tüzdelnek a kenyérhéjba s meggyújtják. Akinek a tollszára elhamvad, az hamarabb fog meghalni. Ugy is meg lehet látni a boszorkányokat, ha aznap kivágott fának, ágnek csomóját kitőlják s a likon át nézzük a falú vén szipirtyóit. Mivelhogy a fokhagymagerezd megfeketedik, azt arra magyarázzák, hogy a mérget szívja magába. Azért éjjel ezzel a gerezddel kenik meg a lovakat, magukat is, hogy meg ne nyergelje őket a boszorka. *Miklós* napján szófogadatlan, makrancos gyermekeket megvirgácsol a kifordított bundájú Miklós, kinek azonban több baja van a leányokkal, mint a sikító gyerekekkel. Végre az ipsét közös erővel kipöndörítik a szedenkából.

3. Karácsony vigiliáján egész nap böjtölnek. A gyerekek tanulják a verseket, melyekkel szüleiket és a szomszédokat felköszöntik, a háziak meg takarítanak, sütnek-főznek másnapra, amikor ilyes tilalmas. Akkor készítik a pruszúrárt. Ez egy nagy, kerek lepény, amelyen templom, csillag, virág van mazsolából kipecskelve vagy bicskával kiszurkálva. A fonatos fehérkalács egyikébe krajcárt tesznek, ki megtalálja, egész éven át szerencsés lesz. Azonkívül aznap kilencféle ételt kell főzniök és szalmát kell hinteniök a földre. A hat órakor fölterített asztalra pedig kukoricát, búzát, árpát és az asztal négy sarkára hagymagerezdeket raknak. Annyi gerez-

det, ahány a családtag. Az asztal közepére szórt búzaszem, tömjén és szalma a régi szláv áldozatok emlékei.

Pont hat órákor mindenkinek, a cselédek sem véve ki, meg kell jelennie az asztalnál. Meggyújtják a szentelt gyertyát, a házigazda hangosan elmond állva három miatyánkot, ugyanannyi üdvözlégyet s egy hiszekegyet, a többiek csendesen utána mondják. Azután imádságát azzal végzi, hogy: dicsérjük a Jézust. Megszületett a kis Jézus. Mire a többiek megismétlik szavait. Akkor azután előáll a legkisebb gyermek s a ház legidősebb tagjának kezét csókolván, mondja: Csastitu novu porodenji Jesusu! (Szerencsés újjászületését Jézus Krisztusnak.) Majd kezét csókol a többinek és elmondja karácsonyi versét.

Radvajti se narodi
Cíza csujti nov glas
Du se Issus porodi
Ondzi zsel nija ud vas
Secsi narud da hidi
UBetlem du gu uvidi, du gu uvidi!

Örüljete népek.
Mivel új hírt halltok,
Hogy megszületett Jézus
A töletek várva várt,
Siessen közületek mindenki
Bethlehembe őt látni, őt látni!

Erre behoznak minden ennivalót egyszerre, hablevest, főtt szilvát szósszal, balgurt, almát, diót, kalácsot, sültet s hozzálátnak az estebédhez. A karácsonyi tésztát először a ház feje szeli meg és mindenkinek juttat a pruszúrából vagy badni pitából, a kravánból. A szerbeknél scsesnica, kolács, a szlovéneknek poprtnják a neve, mert köménymag van benne. Bort mézzel vagy mézes pálinkát vacsora után isznak. Akkor a fiatalabb nemzedék elmegy a szomszédok s rokonok ablakai alá kántálni, a suhancok, leányok pedig a kályha körül ingerkődnek, az öregje meg dióra és kukoricaszemre kártyázik az éjféli miséig svinast: filkót, máriást, durákat

stb. Ekkor és farsangkor szabad a kártyázás. Máskor nem igen törik magukat utána.

Szegényebb kántáló gyermekeket megszoktak vendégelni és almával, dióval, kalácscsal, sonkával szokták megajándékozni. A bethlehemesek asztalra teszik a kivilágított bethlehemet s melléje állva énekelik kedves gyerekhangon:

Falam Issus, dragji hora
Nus u kásti i u dora
Bethlehema vavrimi
Radost kasti nosimi.

Dicsérjük a J. K., kedves feleim
Béke a háznak és udvarnak
Bethlehemből jövünk,
Békességet hozunk.

Erre megrázzák a cserépperselyt, abba pénzt, kosarukba pedig a házi kalácsból kapnak. Rokonok a kántálóknak még ajándékokkal is kedveskednek.

A kereszt- és bérmaszülők elvárják, hogy keresztfiaik náluk is kántáljanak. Tjféligen minden bolgár ház ki van világítva s élénkség, járás-keelés veri fel a máskor oly csendes alföldi utcákat. Első beharangozáskor jól megetetik a barmot, hadd örüljön az is a karácsony estének, a karácsonyi szalmából néhány szálat a jászolba vetnek, hogy egészséges maradjon a jószág, a tyúk- és kacsa-ólba is, hogy szapora legyen. Az asztal három napig terítve marad. Karácsony másodnapján felmetéli a házigazda az almát, hagymát és a kútba dobja. Abból a vízből kell a jószágot megitatni, hogy egészséges legyen s a rontás ne fogjon rajta.

Beharangozáskor már zsúfolásig tele a templom. Az imádkozó ajkak lehe szinte meleggé teszi a templomfalak hidegségét. És amidőn a férfiak és legények a kóruson rázendítik az „*Örüljetek ó nemzetek*“ kezdetű karácsonyi szent éneket, a bolgárság nagyja, apraja oly lelkesülten és oly igazi áhitattal énekli azt tovább, hogy csak úgy remegnek bele a kis

templom rácsos ablakai s a legközönségesebb, legprózaibb szív is megrezdül a közös vallási érzelem ily kitörő megnyilatkozására. Akárhány borús szem megtelik lepergő könnyel.

A mise végeztével Óbessenyőn megreggeliznek s úgy fekszenek le, de Vingán s egyébholt sem fekszenek, hanem elmulatnak a hajnali miséig, mikor újra megtelik a templom. Meg az, mind a három napi istentiszteleten! Mert a nagy ünnepeket a bolgár többnyire a templomban tölti. Zajos mulatozásokat illetleneknek tart e napon. Karácsony délután azonban lófuttatást rendez Lukácsfalván az ifjúság amit a szerbektől vett át.¹

Karácsonytól vízkeresztig oly szent az idő, hogy még lovat sem szabad befogni, annál meglepőbb tehát az a kanaki szokás, hogy karácsony első napján futtatást rendeznek. Ez a szokás alighanem kölcsönvétel útján származott a kanakiakhoz. A *három* király napja előtt jár a csillaglámpás vezetése (oláhul: stea) alatt a három király házról-házra kolindálni. Mögöttük jönnek a pásztorok bethlehemi jászollal s legvégén dülöng a bekormozott bacsa, kinek többnyire az őt követő gyermeksereggel gyűlik meg a baja. A kisgyerekek majd odavannak a kacagástól, ha a hússzor hallott bohókás verseket huszonegyedszer hallják. Váltig rimáncodnak szüleiknek, hívják be a kántálókat s a gyermeki örömet nézni szerető domácsin (gazda) be is hívja őket, de ráparancsol a Stepán kocsisra és Julka leányra, hogy vigyázzanak az öregbojtárra, mert az igen szeret az éléskamra és füstölt kolbászok körül settenkedni.

¹ Juga Elemér dr., A délmagyarországi szerbek. 1912. 61.

A koledálás az ószláv nap-mythosz (Koleda tündér a bolgároknál) maradványa.¹ Hogy a babilonok a szumiroktól tanulták-e csillagjegyek ismeretét és a nap visszatérésének ünnepét, ezt tudományosan megállapítani nem lehet. Eszerint a szumiroktól, talán ősbolgároktól vették volna a szlávok, románok a koledálást? Annyi tény, hogy a nappal, csillaggal, báránnyal feldíszített prossura-kalács, valamint a csillag körülhordozása a római kalendával összeeső ünnep s a régi tavaszünnepet juttatják eszünkbe. Az énekesek minden verse koleda szóval végződik, annak értelme azonban elveszett.²

4. *Az apró szentek* ünnepen megajándékozzák a gyermekeket ruhával, pénzzel, gyümölcs-csel. Ez a bolgár kisdedekre a karácsonyi ajándékok napja, melyen igen gyöngédek a szülők

¹ *Lindenberg*, i. m. 86. A koledálást a túlságos etnológizálás szintén a szumirokkal szereti kapcsolatba hozni. Micsoda közük lehetett a szumiroknak a magyarokhoz vagy Dula leányainak ünnepéhez és a szarvastehen történetjének az egyiptomiakhoz? — alig érthető. A szumirok történetéről alig tudunk valamit. (*Helmholt*, *Weltgeschichte* III. 1901. 7.) Haupt, Maspero, Delitzsch stb., nálunk Galgóczy és a *Magyar faj és művelődéseredete* 1888. I. 142, II. 668. névtelen írója, Hommel s a többi orientálistának adatai sehogyse hozhatók kapcsolatba a magyarsággal, mely csak európai hazájában olvadt egybe nemzetté. Mint ilyen, ezeréves európai kulturális hatások alatt állott. Ezt a geográfiai nevek magyarázata szintén igazolja. Így sokáig a balkánnépek, nevezetesen a bizánci kulturkör hatása alatt. Akkor szürenekzhetett át sok oláh és délszláv vagy római szokás a Kárpátok körüli országokba is. Csak annyi bizonyos, mit *Moldován* Gergely is kiemel, hogy Rómában a fiúk újév előestéjén pajzsot verdesve (à la Lohengrin) házról-házra jártak s másnap azzal állítottak be a gazdához, hogy „gaudium et laetitia sit in hac domo tot fili, tot porcelli, tot agni!” — s ezért az újévi köszöntésért ajándékot kaptak. Az is bizonyos, hogy volt az ószlávoknak és bolgároknak egy Koleda nevű tündérük. V. ö. *Reclus*, *L'homme et la Terre* I. 496. és legújabbban megjelent antropológiai tanulmányomat, *Das geographische Element in der Namenskunde von Ungarn, mit besonderer Rücksicht auf Siedlungen und Grenzbenennungen* 1913., hol kimutattam, hogy még a két Álföldön is túlnyomólag *több a finn-ugor*, mint török elem és még albán nyomokra is lehet Magyarországon ráakadni.

² *Dr. Jуга Branisláv*, A délmagyarországi szerbek 1912. 62.

irántuk. Akkor meg nem vernék semmiért. Pedig máskülönben kurtán bánnak a csintalan-kodókkal.

5. *Szilveszter estéjén* lámpásokkal indulnak az év utolsó vecsernyéjére, mi különös látványt nyújt, midőn hosszú sorokban vonulnak a legények, leányok, idősebbek külön-külön lámpával kezökben a templom felé. Hazaérve, másodszor megszelik a karácsonyi kalácsot. Azalatt künn megkezdődik a durrogatás, ostorpattogtatás, mellyel a levegőben száguldozó szellemeket elriasztják. December végétől január hatodikáig vészthozó a gonoszok hatalma. Teljesen német felfogás.¹ Rauhnächte néven egész Németországban ismeretes e bolgár mythosz, melyet Kanitz (i. m. 60.) Bulgáriában, *Tylor* más népeknél is talált. (Anfänge der Kultur. II. 200.)

6. *Újév napján* nagy megtiszteltetésnek veszik, ha ablakuk előtt pisztolyt sütnék el (akár a szerbek). A gyermekek gyümölcsfa-vesszőkkel (Noe botja, oláhul bizára, Aron vesszeje, Wünschelruthe, „Verd meg bottal a temetőt“, régi magyar nóta) megveregetik egymást, azután az öregeket suhintják meg velük, mondván:

Surva, surva godina
Vesela ti i gospudja!
Ud godina do godina
Se zuvi i zdravi.

Vígan teljék a te éved,
Vidám legyen feleséged,
Évről-évre (kezdetől-végig),
Eljen és legyen, egészséges.

Tazi praccé a ij zelena
Uol Boga darena
Davu badi blagusvena
Na stari i na mladi
Ina vaste *marvi*
Se zuvi i zdravi.

Zöld (legyen) a vesszőág,
Istennek adománya
Legyen ime szentelve,
Nektek öregek és fiataloknak,
Valamint *barmaidoknak*,
Eletben, egészségben.

¹ *Karadoics* *Lsivot*, i obicsáji szrbskoga naroda 8—16. *Saman*, Die Slovenen 1880. 98. *Dr. Szujzsky*, Die Polen 1882. 38. *Reichhardt*, Die deutschen Feste 1911. 27.

Golem klas, na niva
 Gulem grozd na glavina
 Csarvena jabalska u gradina
 Bel kravaj na tarpeza
 Ud gudini du gudini
 Se zuvi i zdravi.

Nagy legyen a kalász a mezőn
 Nagy legyen a fürt a tőkén,
 Piros alma legyen a kertben,
 Fehér kalács az asztalon,
 Egyik évtől a következőig,
 Életben s egészségben.

Látnivaló, hogy a bolgárok gazdaságtörténelme foglaltatik a köszöntőben: *a)* marhatenyésztés, *b)* földművelés, *c)* szőlőgazda, *d)* kertészkedés. Óbessenyőn *marha-szentelés*-féle jellege van a vesszőzésnek, ami a szövegből kitesszik: Surva-surva gudina — Stozi pracia ud gradina ud Boga darena, ud Jesuza blagusvéna. Na nuste i na vaste marvi. Ud gudini du gudini — Se zuvi ij zdravi. Jól teljék le az év a kertből vágott vesszőcskével, Istentől adottal, Jézustól megáldottal legyenek a ti és a *mi* marháink újévtől-újévig egészségben és életben.

A honi és balkáni nyelv összehasonlítása okából közlöm az óbessenyői újévi köszöntőt Kanitz bulgáriai köszöntőjével:

Surva vaka vaku,
 od gudina du gudina
 Se zuv zdrav gulem klarna niva
 Gulem groz na lojzi (hegydülőn)
 Carvena jabalka ugradinata

(Óbessenyő.)

Surva, surva, godina
 Golem klas na niva
 Golem grozd na lozse
 Cervena jabalkav gradina
 Zivo zdravo do godina.

(Kanitz: Donau-Bulgarien I. 58.)

Fordítás:

Kellemes esős és
 Nagy kalász a mezőn,
 Nagy fürt a szőlőben,
 Piros alma a kertben,
 Egészség, erő egész évben.

A verset, mondókát dióval, pénzzel ajándékozzák meg. A fölserdült fiatalság szintoly vesszősuhintással szokott egymásnak boldog újévet kívánni, minek főleg a lányok örülnek, mert megtudhatják, ki érdeklődik utánuk?

7. *Vízkeresztkor* vagy *Háromkirályok napján* templomatyát (kum) választanak Vingán, mely

cím megtiszteltetés, egyszersmind költséges, mert valamit adni kell a templomnak. A kum tiszte a szentelendő víz mellett tanuként szerepelni. Mindenki haza viszen a vízből. A házbeliék egy kortyot húznak belőle és meghintik vele a ház minden sarkát. A bessenyeik nem isznak a vízből, de összetörik a korsót nehogy oda-haza profanizáltassék. A vizet persze gondosan elteszik. A karácsonyi, újévi és vízkeresztkori kolindálás az állattenyésztéssel összefüggő ünnep volt, mely a VIII. és IX. századbeli görög-keleti klastromok egyházi drámai hatása alatt keresztény jelleget öltött s a szlávok, románok révén Magyarországra jutott. Vízkeresztkor ezenkívül megfüstölik és megszentelik a ház minden zegezugát. E nélkül meg se tudna lenni benne a bolgár. A kis gyerekek keresztszüleiket látogatják meg ilyenkor és ajándékokat hoznak azért haza.

8. *Gyertyaszentelő boldogasszony* napja egész Délmagyarországon a nap közeli visszatérésének örömnépe. Ezért szenteltetnek három-négy darab viaszgyertyát, melyeket válságos pillanatokban, szüléskor, jégveréskor, haldokláskor meggyújtanak. A szallagokat, melyekkel a gyertyacsomó át van kötve, a gyerekek ingébe és ágyneműikbe fűzik, hogy megóvják őket a betegségektől. A gyertya lángjának lobogásáról következtetnek jóra-rosszra. Másnap *balázsolás* van, azaz sz. Balázs napján keresztbe tett gyertyákat tesz a pap a térdeplő hívek torkára, hogy torokbajt ne kapjanak.

9. *Theodor* napján, február 20, a krassovánok kihajtják a lovakat a mezőre. Katholikus bolgárok nem tartják ez ünnepet.

10. Annál nagyobb figyelemben részesülnek farsang ideje alatt a *fonók* (szedenka). A kukoricafosztó esték ősszel, a fonók télen a bolgár

fiatalság társas összejövetelei. Idősebb családtagok nem vesznek bennök részt. Amint u. i. a virágos kendert és lent rendbe hozták, a gyapjút tisztára mosták, a selymet a gubóról legombolyították: ideje a megtilózott kender s a kifehéritett gyapjú fonásához hozzálátni. Az egy utcabeli leányok összebeszélnek tehát, hogy melyik házba járnak majd fonni s ha esetleg valami alvégi özvegyasszony házát találják arra alkalmasnak, megkötik vele az alkut. Áll pedig az abból, hogy minden leány kukoricából, kenderből ad bizonyos részt a háziasszonynak vagy pedig fon neki néhány estén át, de csak az ő kenderéből, a többi költséget (fűtés, világítás) közösen viselik a leányok. Legények nem járulnak hozzá.

Mivelhogy a szigorúan nevelt leányoknak ritkábban van alkalmuk a legényekkel fesztelelenebbül mulatni: alig várják a fonókák évadját.

Ilyenkor gyorsan végeznek a házimunkával és este 6—8 óra tájban megjelennek guzsalyukkal és orsójukkal a kedélyes fonószobácskában, ahová kevés vártatva a legények is beállítanak. Itt zavartalanok. Azért csakhamar megered az élénk társalgás, terefere, tréfa s évődés. Peregnek az orsók, csevegnek a szájak, folyik a mesélgetés, olykor szapulás is. Akkor mondanak el egymásnak különféle rémséges meséket, például a muronyról, a vesticakról vagy elmesélik napi és nyári élményeiket, tapasztalataikat. Az 1912. év telén a bolgár győzelmeket magyaráztatták nekik a legények, közbe-közbe ropogtatták a tökmagot, pattogtatott kukoricát, diót, mogyorót avagy harmagányt kínáltak a legényeknek. Szerelmi dalokat és szép románcokat is dúdolgatnak vagy találós meséket adnak. Ilyenek például: Mit sütnek s mégsem esznek

meg? (Kako se picisi, ipak ni sa jáde?) Felelet: a téglát. Künn hül, benn hál, egy helyen marad, mi az? — Ablak. Mit hajtának folyton, de soha a szélén? — Szekeret. Mi nő és mégsem érik meg? — A nap. Melyik ökröt nem etetnek? (asztalt). Melyik kéményt nem szokás kiséperni? (M-et-kosa, a kéményseprőt stb.)¹

Legélénkebb a szedenkák látogatása *farsangkor*. Az egy szedenkába járó legények felpántlikázva lóra ültetnek egy klarinétost, kit arra a két napra 12—20 koronán felfogadnak. Így lovagolnak egyik szedenkától a másikhoz, ahol őket a leányok az utcán várják. Itt egyetkettőt fordulnak velök, isznak, azután tovább látogatják a szomszéd utca fonóit.

11. *Farsang utolsó két* napján szokásos a *turka* vagy csurka járás. Szekérre álarcosan ülnek s közbe vesznek egy felcicomázott szalmabubát; vagy valamelyik legény öltözik fel komikus asszonynak s a többi egész úton udvarolgat neki, persze a maguk módja szerint. Sváboknál, bolgároknál, krassovánoknál farsangkor van e bohókás német szokás (Hans und Grete), oláhoknál karácsonykor. Óbessenyőn az asszonyok a farsangi bohóckodások alkalmával férfi-, a legények pedig asszonyruhába öltözve járkál alarcosan a bolondját, mi az oláhok matancájára emlékeztető.² Mivel utolsó farsang idejére esik a másik *disznóölés*, a rokonok és jóbarátok sorra látogatják egymást, hol kocsin, hol gyalogszerrel. A sok jó pecsenye, fánk és sillerbor, néha a haragtartók kiengesztelésére s a gyermekek eljegyzésére vezet s így a szokottnál magasabbra fokozzák a bolgár jókedvét. Akkor éneklik a gúnyos nótákat, a háromféle nyelvből

¹ Délmagyarországi bolgárok 1882. 149.

² *Moldován*, i. m. 239. l.

összeszedett rigmusokat, bor- és társas dalokat. Ilyen például a vingai Karabencsov gyűjteményéből (Bulgarska veselja = bolgár vigság) a Hajda, hajda kezdetű társas dal, melynek első versszaka így hangzik:

Hajda da se preberemi
Balgare ku je se zvemi
Raka s raka du dademi
I sinca du za pejeni
Hajda, hajda makorkoj
U toj dražston neka doj.

Jertek, gyűljünk egybe barátaim,
Kik bolgároknak hívatnak,
Fogjunk kezét mind együtt
S egy szívvel énekeljünk;
Jertek, jertek barátaim,
Körünkbe álljon mindegyik.

A bolgár honi himnuszt is akkor dalolják. Szerzője szintén Karabencsov, ki szerényen földműves-gazdának írja magát alá!

Palnu j, sarci palnu j nastu
Neka kevej statu j nastu
Var toz ljubav sec ud vam
Brajcu neka doj vaz rám.

Vigalommal telt a szívünk,
Éljen hát összes mindenünk,
Szerető szív a körünkbe,
Ki testvérünk, hadd lépjen be.

Bozse zuvej rimnus nasi

Naste zsaiti dverdi jarni
Pakvidár za *Palucena*

Nek nji slava ni puvenva
Ud det ima narúda
Pazi gu ud prupada.

Isten áldd meg őseinket,
(hírnevünket)
Fényre deríts csillagunkat,
Elsőt iszunk a *pálosokért*,
(paulikán, bogumil)
El ne hervadjon dicsőségük,
Óltalmazs népünket s
Őrizd meg a bukástól.

Mulatság után kocsin térnek haza. Holnap másnál tesznek látogatást vagy ők fogadnak vendégeket. Így megy az egész farsangon át *hamvazószerdáig*.

Farsang keddjén éjfélig mulatnak, dalolnak, krajcárt hörpintetnek a gyerekekkel a vizes-tálból. Éjfélkor lecsöndesül minden. Kezdődik a nagybőjt ideje. Reggel, hamvazás után zászlókkal sietnek ki a mezőre, elégetnek egy csomó kukoricaszárat (koleda égetés) és azt mondják: „Meghalt a farsang.” Eredeti, hogy a templomi hamvazáson kívül a rokonok odahaza egymást külön hamvazzák.

12. Más a *Baba-Marta* égetése március havának első holdnegyede után.¹ Ez határozottan tavaszi ünnep. Este a keresztutakon (Bessenyő, Vinga) rőzsét gyújt a fiatalság és átugorja azt, mondván: „Baba-Marta dnes na tebe Utro — ti na mene“, = ma én adok neked meleget Marta asszony, holnap te adj nekem. Harminc év előtt megvolt ez az ószláv tavaszi ünnep a hatóságok és papság minden tilalma és kapacitációja ellenére, ma a szemétdombokon vagy az utca közepén raknak tüzet (Brestye). Jelentősége az, hogy minden hónap más és más személynek volt dedikálva. Március Mártának s az asszonyoknak. Azért e hónapban a tavaszi szerelem gerjedésekor igen figyelmesen bánnak a férfiak asszonyaikkal, mert Márta asszony a durva férfeket azzal bünteti, hogy fagyot hoz a vetésekre, megöli a báránkákat — s a születendő gyermekeket. Ma a tavaszi tüzeléssel a bolgár vetéseire jó időjárást, meleget kér. A tűz köré telepedett asszonyok, midőn a fenti szavakat mormolják, meleg időt kérnek a földekre.

A megújuló termékenység gondolata március 7-én, *Tamás* napján abban nyilatkozik, hogy az asszonyi úgynevezett nyári szobában szalmát hintvén a földre, ráül s ezzel a szimpátikus varázslattal rá akarja bírni a kotlós-tyúkokat, hogy egyik tojás se zápujjon meg alattuk. A rontás ugyanez nap történik. A megrontandónak gatyamadzagját a vrazsitelhez viszik, már hol lakik? — ezt ők tudják. — Ez hasára köti és betegséget *küld* a megrontandóra. Addig ki nem gyógyul az bajából, míg a madzagot vissza nem kapja s a rontást vissza nem szívja. Egészen afrikai babona.²

¹ Kanitz, Donau-Bulgarien és Krausz, i. m. 288. Földrajzi Közl. 31. k. 42.

² Peschel, Völkerrunde 278. Andree, Ethn. Parallelen 1887. II. 202.

13. A *Lazarica* emléke, április 12, feledésbe ment. 30 év előtt még megvolt. Bulgáriában maig járja két vagy három felvirágozott leányka felemelt kezekkel a lazaricát, úgy, mint az nálunk volt divatban.¹ Nálunk csak tüzet raknak a lábasjóságnak szent Lázár tiszteletére, hogy melegen tartsa a kotlókat s meleg napokat adjon a tojásból kikelt pihés jóságnak.

A szerbeknél leányok járnak házról-házra tojást gyűjtendők, de ott valamelyes szerelmi vonatkozása lehet a lazaricának, mert az összefogózkodott leányok, kis fiúgyereket hordanak tenyerükön mondván: Lazi, lazi, lazara, jőjj el hozzám, fogózkodjál belém, a selyem ujjakba, az atlasz kendőkbe (pistumaltja), aranyos köténybe.² Bulgáriában, ahol tudniillik még a lazaricát tartják, a Lázár napján gyűjtött tojásokat, zöld csütörtökön zöldre festik s ezekkel játszanak husvétkor.

14. Gyümölcsoltó Boldogasszony napján vörösbort isznak és pattogatott kukoricával (pukale) vendégelik meg egymást, hogy egész éven át egészségesek maradjanak. Vingán hintákat készítenek a ház előtt s azon himbálják a leányokat, gyerekeket.

E napon bújik ki a kígyó, béka, hal, vakond stb. Allandó fagytól nincs mit félni többé. Ez és *szent György* napja, a tavasszal kezdődő újév első napja, melyen igen jó a malomkerekekről lepergő vízzel megmosakodni, abba virágot tenni, ültetni. E napon jár le mindenféle tavalyi szerződés.

15. *Nagypénteken* kenyeret és kalácsot (kravaj) sütnék husvétra, mert akkor sütni, főzni nem szabad. Délután, vecsernye előtt,

¹ *Lindenberg*, i. m. 88.

² *Karádsics*, i. m. 25. l.

valami koldust vagy szegény asszonyt megvendégelnek, vecsernye után pedig halottjaikért a templomban imádkoznak.

16. *Nagyszombaton*, amint megszólalnak a harangok, kútvízzel mosakodnak, arcukat pedig szentelt vízzel hintik meg, hogy ne legyenek szeplősek és jól lássanak.

17. *Husvét napja* per excellentiam a Nagynap, veliki dan, absolute ünneplésnek és imádkozásnak szentelt napja az évnek. Mindenki lehetőleg új ruhában jelenik meg a templomban. A felserdült leányok és ifjak akkor húznak legelőször csizmát, addig topánban, cipőben jártak, a menyasszonyok fülük mögé dugott ezüst rózsával mutatkoznak. Az apró gyermekek bőbitás bársonysipkát kapnak husvét napjára. Mise előtt bárányhúst, sonkát, tojást és husvétifonatos kalácsot (kravaj) szentelnek. A tojásokat négy citkére szelve eszik meg, soha feltörve. Délután künn a réten összezsattogtatják a leányok, legények a zöldre (nem piros) és sárgára festett, néha ékesen kivakart tojásokat (Titschen, tukacs). Akié össze nem törik, azé a tojás. A csukanjitunal nagy a leányok öröme, ha elszedhetik a legények husvétitójásait, de a szerelmes leány azon van, hogy valamiképpen az ő kezében zúzódjék össze a tojás, hogy ő kapjon tojást a legénytől. Mert az összetört tojásokért frisset kap a vesztett fél. E napon kezdődik a vasárnap délutáni tánc. Minden legény (hircjen) tehát már a farsang alatt kiszemeli magának a párját, kivel husvétkor nyilvánosan táncol. (Eddig csak a fonókában forgatta meg a fruskákat.)

18. *Pünkösdi* napján feldiszi a legény kedvese ablakát galyakkal, viruló bodzával (a bolgárok előtt gyógyító híre van), a templom

belsejét pedig lombos ágakkal rakják teli. Pünkösdi királynét (kralica) magasztaló házalás nem divatos. 19. Ugyanígy diszítik fel a templomot *úrnapján*, csakhogy akkor a padozatot is tele-szórják friss sarjával, illatos fűvel és harminc-háromféle mezei virágból koszorúkat kötnek s azokat a templomban fölaggatják, a hol nyolc napig kell maradniok. Azután kiki hazaviszi koszorúját, mert szárított levelei hatásos teát adnak s aki vánkosa alá teszi, megtudja, ki lesz a kedvese?

Mindkét ünnepen künn a réten játszik a fiatalság, hol lapdát, hol „künn a bárány, benn a farkas“-t, nyulacskát, szembekötösdit. A nyulacska játéknál a vadászok behúnyják szemüket, míg a nyúl elbúvik. Adott jelre keresésére indulnak a kopók. Ha ráakadnak, a nyúl körbe, métába fut. Aki elfogja, az lesz azután a nyúl.

Méta játéknál mindegyik pár elhelyezkedik. A felügyelő adott jelére egyet-kettőt fordul ki-kiját saját párjával, azután szétfut valamely kijelölt helyre, fához, barázdához stb. Aki nem ér oda, métába kerül.

20. A *peperúdot* vagy dodolát elfelejtették, csak vegyes lakosú községekben ismerik. Aszálykor tudniillik 8—10 éves cigányleányt teleaggatnak lombbal, hogy a szemé nem látszik. Azután ez házról-házra jár harmatért, esőért könyörögve. Mindenki leönti, amiért valamelyes rekompenzációban részesül.

21. Fölújították azonban az *arató-ünnepeket*, midőn fölbokkrétázva és fölcifrázva indul a gazda a kijelölt búza- vagy kukorica-táblájára, hol kalászokból s mezei virágokból kötött koszorúval várják. Az utolsóelőtti kévének (az utolsót otthagyják a föld szellemének) fölrakása után etetés, itatás folyik előbb a mezőn, később a gazda házánál.

Új-Bulgária s a mi bolgáraink.

Könyvem nyomása közben megfordult a bolgárok megbámult hadi szerencséje. A szövetségeseken kiütött újra a balkánizmus, mely a szlávság eredendő bűne és amely lehetővé tette a törökségnek befészkelődését Európában. Folytonos tülekedés a családok s politikai pártok között, mely most már a szövetségesek elért sikereit kockáztatja s a délkeleti félszigetet újra a külföld politikai beavatkozásainak színhelyévé tette a multban és fogja tenni ezentúl is a jövőben.

Mindamellett semmi okom, hogy betűt is változtassak a bolgárokról elmondottakon. A szövetségesek politikai elhelyezkedése az etnográfiai kiterjeszkedés kereteiben fog megtörténni.¹ Az Aegei-tenger melléke a görögöké lesz, Szaloniki és Makedonia kivételével, melyhez létszámánál és diadalainál fogva a bolgárságnak van joga, ha már kiengedte kezéből Konstantinápolyt. Szerbia megkapja Ószerbiát s elvértzik az albánok elleni guerilla-harcokban. Amiért kénytelen-kelletlen el kell tűrnie majd, hogy gyarmatbirtokunk, Bosznia és Hercegovina visszakapja a szandzsákságot, ha másképpen nem, Albánia katolikus vidékeinek megszállásával. Az egyesült Szerbia majd azon vesz össze: a Karagyorgyevicsek, Obrenovicsek vagy Montenegro királyai legyenek-e a megnagyobbodott Szerbiának urai? Görögországot Kis-Ázsiának birtoklása, a bagdadi vasút s az örmények, kurdok, szirek mozgolódása fogja elterelni a Balkán-félsziget kontinentális belső dolgairól, —

¹ Balbi-Czirbusz, Egyetemes geográfia 1900. V. k. 2. rész. 593, 599, 603, 609, 691.

Bulgária pedig, megmarad továbbra is a félsziget keleti felének intézője már csak azért is, mert Romániának semmi keresni valója a bolgár táblán s katonai energiája össze nem mérhető Bulgáriának elszántságával (na nos! = késhegyre!) Így makacs kitartásával ura marad a félsziget szakadékos, medencés területének: a szófiai és maricai medencék predomináló geográfiai helyzete és társadalmi rétegződése miatt is, mert Bulgária a kiscgazdák társadalmának nevezhető. A negyedmillió hektár megmunkált földje u. i. hétmillió parcellára van oszolva s népe ellentétben a szerbek felületesebb munkájával, szinte közmondásos aprólékossággal és szorgalommal tudja azt hasznára fordítani. Ezért mutathatott fel Bulgária a legutolsó hét évben háztartásában majdnem ezermillió frank bevételi többletet, mert mindig több folyt be az állam pénztárába, mint a mennyi előirányoztatott. Ha örmények, zsidók, görögök — szóval századok óta kiélesedett eszű üzleti népek kezelték volna Bulgária pénzügyeit, e különös jelenség érthető volna, — de itt szlávok csinálták e pénzügyi csodát s kivitték azt, amit Anglia csak akart megtenni, hogy minden ember földbirtokhoz jusson édes hazájában, hadd legyen része a globus birtoklásában, érezze talpa alatt, miért kell szeretnie a hazáját? Demokrata a horvátok kivételével a többi szláv is, de sehol sem kihegyeződött oly szembetűnően e demokratság, a népuralom, mint a Bulgária gazdasági geográfiájában — a birtok atomizálásában. Ezt Bauer Otto szociológus a bolgárok lakta Thrakiára és Makedoniára is kimutatta.¹

¹ *Kampf* című folyóirat 1913. „Nach dem Balkankriege“ című dolgozatában.

Bukarestben hallottam az idén egyetemi körökben, hogy a szövetségesek harca a kisgazdák diadalmas küzdelme volt a törökök latifundiális és hivatalnoki rabló gazdaságával. Érdekes nyilatkozat románok részéről, kik között Cantacuzene herceg hét megyének ura s aranyos homlokzatú palotája különb a román király szerény egyemeletes házánál.

Eltekintve az iparnak, gyáraknak, kivitelnek, bankok alapításának (a pénz ki nem megy idegenbe adósságok törlesztésére!), iskolák és a közegészség átgondolt, rendszeres fejlesztésétől, — Bulgáriáé a dicsőség, hogy egy emberöltő alatt modern, európai szellemű királyságot teremtett s megüzente a háborút a tespedő török orientáлизmusnak, mely fatalisztikus és buddhisztikus nembánomságával annyira ment, hogy vérbeli fajtársával, a törökvérű *köznép*pel sem törődött, ha már mélységesen megvetette keleti gögijében az európai pogányokat s lüktető, haladó szellemüket. 400 év óta csak parancsolni, uraskodni és verekedni meg fanatizálni tudott, de állami vagy egyéb gazdálkodásról fogalma sem volt soha! Sem akarata, sem tehetsége nincs európai élethez, mert nomád vére uraskodásra, más verejtékén való dologtalan élösködésre, nem pedig türelmes munkával járó szerzésre készíti. Nem-e piramidális gúny, világkomikum ez a mozlím-állam Európa térképén, melynek pénzügyeit a public dette pogány európai emberei rendezik s hadseregét német pogányok (Goltz) szervezik! Persze nem Allah, sem Mohamed dicsőségére.¹ Egy igazhitű, a földi és földöntúli boldogságot maga számára lefoglalt mozlím-állam pogányok tutelája alatt! Így nem csoda, hogy 1821 óta

¹ Wirth, Geschichte der Türken 1876—1912. 97, 101, 104.

lenézett pogány alattvalói nemcsak vagyonosodtak s európaisodtak, hanem *szaporodtak* is, ami éppen nem mondható a soít disant törökségről. Már pedig régi dolog, hogy szapora népeknek van jövőjük Schillerként: „Der Lebende hat Recht“.

Nincs igaza ugyan Marx történeti materializmusának, de ha a török államot vette mintának, igaza volt. A népek bukását nem háborúk idézik elő, hanem gazdasági okok előzik meg. A Balkán-félszigeten a keleti fatalizmus és quietizmus vívta harcát a nyugati sürgeséggel, kezdeményező szellemmel. Orientáлизmus és nyugatiság sohasem értették meg egymást és soha nem fognak megegyezésre jutni, mert az előrehaladó kereszténység, maradi mozlimség és az életet tehernek tekintő buddhizmus kiegyenlíthetetlen ellentétek. Ázsiában az oroszok viaskodnak a keletiséggel, Európában első sorban a magyarok harcoltak ellene, most pedig a bolgároké a dicsőség, hogy az európai eszmék érdekében, az európai faj védelmében szembe szállottak az ázsiai nomádizmussal s a romokban gyönyörködő ázsiai gazdálkodással.

Ez elvitázhatatlan érdeme a volt balkáni háborúnak s világtörténelmi dicsősége a bolgárságnak, hogy a mozlimség kivonult Európa földjéről, el a Földközi-tenger mellékeiről. Mert nem követte a magyar nemzet példáját, amely teljesen beleilleszkedett az európai nemzetek keretébe. Megmaradt népek s nem lett nemzetté miként a magyarság, mely mindig tudott és akart európai lenni, sohasem közösködött meggyőződésből, legfeljebb politikai kényszerből az ázsiai-sággal, a céltalan életet élő orientáлизmussal. Európába jött, hogy az európai népcsaládnak lehessen küzdő, előremenő és hasznos tagja,

az európai eszmék szószólója irodalomban, karddal és jogkönyvvvel kezében.¹

Igy cselekedett újabban Bulgária is, amiért eleje vágott a többi balkáni népeknek. Igaz,

¹ *Remsey Jenő* a Pesti Hirlap ezidei július 6-i számában a magyarság pszichológiájáról írván, azt törökösen fatalistának és buddhistának mondja. Nincs igaza. A magyarság zöme, miként a finn nemzet, ugor eredetű. Európában lett európai nemcsak vallásilag, hanem gondolkodásában és érzésében európai, s nemzetté. Remsey szavai a bessenyőkből, kazárok s kúnokból lett magyarokra vonatkozhatnak, kikkel az ugor magyarság mindig hadi lábbon állott. Nekem van igazam, ki európainak tartom a magyart, illetőleg Európában a románnal egyidőben keletkezett kultúrnépnek. Sem Remsey, még kevésbé *Hollóssynak*, ki az egész világon lát szittyákat, akár Topolovceket és Szunkovics, kik szlávnak tartják Európa néprétegezésének alapjait vagy Tauber, ki meg germánokat szimatol mindenfelé. (*Hollósy István dr.*, Magyarország őslakói és az oláhok (magyar) eredete 1913.) A sovinizmus megjárja agitacionális eszköznnek, de a tudományban nem szabad elhomályosítania az elméket. Budenz, Hunfalvy, Szinnyi, Réthy László nyelvi kutatásait, melyek előtt már Vámbéri is meghajlott, nem szabad rövidesen tűzre vetni egy tetszetős eszme, például a japán győzelmektől megittasult rövidlátó elmék mongol eszméjének kedvéért. Így nem szabad tudós légvárakat építeni etnológiai kutatások cégére alatt sem. Ez a tudománytalan irány forgatta ki a geográfiai valójából és csinált belőle *geológiát*, földtudományt, atülságba hajtott és partikuláris célokat szolgáló etnológia a konkrét *etnográfiai* tényeket átcsavarja evolúciós *etnológiává*. Geográfizmus és etnológizmus egy és ugyanaz, félszeg, egyoldalú, tendenciózus beállítása az etnográfiai tényeknek. (92. l.) Ezért tudománytalan. Az ő bűne, hogy a magyarság törökvoltában tetszeleg, mert nem tudja, hogy a finnek melancholiáját etnográfiai küzdelmük, a magyarság úgynevezett fatalizmusát nem az ázsiai buddhizmus közelsége, (dehogy az, közel se jártak hozzá!) hanem a középkori társadalmi jogrend: a jobbágy-ság mindent lenyűgöző szelleme okozta volt. A magyar fölérte eszével és ebben különbözik a töröktől, ki odáig nem birt fölemelkedni, hogy neki Európa közepén *európainak* kell lennie, ha boldogulni akar. Mindig lépést tartott Európával, mindig figyelt okos Vezetőinek intő szavára. Ehhez egy fatalista nem ért. Már pedig a nemzetek értékét s lelki valóját az intelligencia és nagy férfiak teszik. A Zrinyiek, Hunyadiak, Eszterházyak, Széchenyiek, Zichyek, Madáchok, Eötvösök, Deákok, Berzeviczyek, Rákócziak stb. nem voltak soha törökök. Hogy kik voltak a maradi és fatalista szelleműek s így kiken ütött ki a kún, bessenyő, kazár vér — tessék elolvasni a magyarok történelmét. En különben a vér fatalizmusában nem hiszek, egyáltalában semmiféle fatalizmusban, mert azt elmaradt, éretlen gondolkodásnak tartom. Hiszen akkor Petőfinek tiszta szerb-tótnak kellett volna lennie, nem lutheránus magyarnak és Remsey által feldicsért fatalista bölcselmet ősi megpenészedett hinduvilágnézetnek tartom, melyre fűtyülnek a haladni, tudni és nyereszkesdni, szerezni akaró európai nemzetek. A magyar ember, miként a bolgár, az én szememben haladni, tudni akaró és helyét megálló európai fajta. V. ö. *Nemzeti művelődés-geográfiám* 201., 302. lapjait.

hogy városi élete és kereskedelme még nem oly élénk, mint Romániáé, tengeren még csak kezdő a görögök agilitásával szemben; az is igaz, hogy irodalma, művészete mögötte marad a horvát-szerbek irodalmának és művészetének, — de van nemzeti energiája az esztétizálás helyett s életrevalósága a politikai és gazdasági konjunkturák megértésében, szóval van nemzeti *jövője*. Tehetősége, akarata s fizikai ereje hozzá.

Ezért feltehető a kérdés, nem fogja-e magához rántani az új Bulgáriának kristályodó ereje a mi bolgárainkat?

Nézetem és tudásom szerint — *nem*.

Bolgáraink 173 évi ittlétük alatt annyira beleilleszkedtek a magyarországi millióbe, hogy kezdetlegeseeknek és visszásaknak találnák még a bolgár állapotokat. A megnagyobbodott Bulgária ember- és tőkehiánnyal fog bajlódni jó sokáig.¹ Eddig évenként 700 millió frank értéket termelt gazdaságával, de most ember és munkáskezek hiányában jó időre adósságainak törlesztésével és statisztikai megerősödésével lesz elfoglalva. Eddig 9,634.000 hektárnyi területének csupán 46 százalékát tudta megművelni, most hódítások nélkül még erre sem képes.

Ide járul, hogy a mi bolgárainkat a ferencrendiek annyira kinevelték katolikusoknak, hogy nem is éreznék magukat jól a pópák és kalugyerrek orthodox világában. A pomákok szerepére pedig nem vágyakoznak. Azután világos értelmi belátásuknál fogva fölérik eszüikkel, hogy jobb, kellemesebb a kultúráilag és jogilag rendezett Magyarországon élni,² mint az új Bulgária társadalmi vajadásait végigszenvedni. Magyarorszá-

¹ *Lindenberg*, Das Neue Bulgarien 1912. 18, 35.

² *Spielmann*, Asier und Mongolen (igen tanulságos könyv az újra felkapott turánság lehűtésére) 1905. 231, 245.

gon senki sem állja útját a katolikus bolgárnak, de Bulgáriában, hol még a királyi család is kénytelen volt kitérni, bizonyára nyűg a katolikus vallásuk. Azután mégis csak érdekesebb és kellemesebb dolog azért tanulni, hogy a bolgár földműves vagy iparos fia, például oly intelligens városnak, minő Temesvár, polgármestere, ügyésze, bírása stb. lehessen, résztvehessen a kultúra minden kényelmes előnyeiben, mint hogy mint Drinápoly kormányzója e város mecsetjei között a kövezetlen, hepe-hupás, napsütötte utcákon botorkáljon s pilzeni meg paulini sör helyett rózsalajjal szagosított szörbetet szürcsöljön, az örökös birka- és szárított bivalyhús kényszeredett elfogyasztásánál!

Végre számolni kell azzal is, hogy a mi bolgáraink falusi társadalmát nem igen érdeklik a modern színház, irodalom, udvari élet stb. Megvannak ők és jól ézik magukat megszokott falusi egyszerűségükben s inkább kertészkednek nálunk a városok körül, semhogy szerepelni óhajtanának a bolgár városokon belül vagy pláne, hogy remetéskedjenek valami messze eső tanyán csak azért, hogy tízezerrel szaporítsák Bulgária népességét és merő bolgár hazafiaságból elhagyják Délmagyarországot.

NEMZETISÉGI ISMERTETŐ KÖNYVTÁR

Szerkeszti:

DR. SZABÓ ORESZT

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest I. ker., Alkotás-utca 31. szám.

A krassószörényi krassovánok

Írta:

DR. CZIRBUSZ GÉZA

BUDAPEST, 1913.

II.

A krassovánok.

A betelepülés és a krassován típus kialakulása.

A törökök háromszáz éves uralma a Balkán-félszigeten, a leigázott népek politikai, kulturális és társadalmi romlása mellett azt is eredményezték, hogy e népek a világ minden tájékára szétszóródtak. Az Aegei-tenger szigetein és az ázsiai partokon több görög lakik, mint a görög királyságban. Albánokat találunk Szerbiában, Szlavóniában, déli Itáliában.

Románokat viszont Albániában, a Pindusz és Rhodope gerincein, Szerbiában, Makedóniában, Isztriában, egyáltalán az Adria-tengertől kezdve a Fekete- sőt Azovi-tengerig, a Vardartól a Dneper és Tisza völgyületéig. Éppen oly messze terjedő a bolgárok elszármazása az Adria- és Fekete-tengerek között, a Dobrudsán sőt Apulia hátság legelőin. Románok és bolgárok okvetlenül határ-összezőrdüléseknek néznek eléje, mert egymás területein gázoltak összevissza. A két nép között az a különbség, hogy a bolgár könnyen beleolvad az új etnográfiai és társadalmi millióbe s könnyen elhagyja lakóhelyét — a román ellenben nem költözik többé, hanem csodás faji szívósságával magába nyeli

környezetének etnikai elemeit. Attraktív ereje szinte borzalmas főleg Erdély, a magyar Alföld, Bukovina, Moldova és Beszarábiára nézve. Rendkívül érdekes téma egyben arra nézve is, hogy egy természetileg és művelődésileg frugális nép *mivel* bírja legyűrni környezetének idegen elemeit?

Még ott is szívósan megmarad a román íz, — Moldován Gergely szavát használva¹ — ahol más nemzetiség kerekedett felül lakóhelyén vagy új nemzetiség alakult mint például a Temes forrásgyűjtőhelyén a cseh-német alakulat vagy a Karas folyónak legfelső szakaszában a krassovánok népecskéje.

Harmincegy esztendeje mult el, hogy nézeteimet könyv alakjában és folyóiratokban² publikáltam a krassovánok faji eredetéről s ámbár azóta bolgár, szerb, horvát sőt oláh nyelv- és néptudósok is foglalkoztak e körülbelül másfélszáz esztendőös nemzetiségi denominációval — vissza kell térnem eredeti álláspontomhoz, hogy a krassován sem horvát, sem szerb, hanem különállóan kifejlődött román-bolgár keverék, amely a szerb dialektust beszéli, mindamellett 1. nem horvát, mert egyedisége, vallása megkülönbözteti mind a horváttól, mind a katolikus bunyeváctól és katolikus bolgártól egyaránt, 2. sem szerb vallásánál és etnográfiai sajátosságainál fogva, 3. de nem is oláh többé, mert ruházatán s néhány román hagyományos szokásán kívül semmisem emlékeztet többé román eleire. Niederle prágai egyetemi tanárral és Mileticcsel szemben meg kell tartanom 31 év előtt elfoglalt s újabban Syrku orosz etnografustól is

¹ *Moldován Gergely*, Alsófehérmegye román népe 1897.

² Délmagyarországi bolgárok 1882. 85—95. — Földrajzi Közlemények 1883. III. és IV. füzet.

helyeselt álláspontomat a következő okoknál fogva:¹

A krassovai és ravniki plébániai följegyzésekből, de Böhm Lénárt, Schwicker, Pesty Frigyes, Gorove és Szentkláray történeti kutatásaiból bizonyos, hogy az 1365. év után a Karas felső szakaszának csermelyvölgyeiben *igazi* bolgárok telepedtek le Szerbiából, Bulgáriából és Ruméliából.

Bulgáriában manicheus felekezet támadt, mely ott paulikianizmusnak, később bogumilizmusnak hivatott s egy volt a bosnyák bogumil felekezettel és politikai törekvésekkel, mivelhogy meg akarta törni a bizánci udvar hatalmát s így a vallás ürügye alatt tulajdonképpen nemzeti politikát űzött. Hívei annál veszedelmesebbek voltak, mert színleg a keleti egyházhoz tartoztak, tényleg azonban a bolgár-szerb cárságot óhajtották. Azért opportunisták voltak minden időben és amint I. Lajos politikai ürügyet keresett, hogy Bulgária ügyeibe avatkozzék s azt megszállhassa — bogumilek siettek üdvözlésére, mert ezek között térített meg legtöbbet. Megtartották ugyan a paulikáni nevet, — hiszen ez inkább geográfiai, mint vallási elnevezés, mert síkvidéki (polucséni) lakost jelent, — s a vidini püspöknek voltak alárendelve s csak később, Stracimir cár üldözései miatt sorakoztak a Nagy Lajos királytól a szerb Balkán Kuprovec, Csiprovec, községében alapított ferencrendi klastrom körébe. Az 1369-ik évben fordult a kocka. Stracimir cár bevette Vidint és véres bosszút vett a ciproveci franciskánusokon és bolgár híveiken, a vidini püspökséget pedig kivette a trnovai metropolita hatásköréből és köz-

¹ *Niederle, La race slave* 1901. 177.

vetlenül a konstantinápolyi patriarchának rendelte alá. Ekkor az üldözéstől tartó katholizált bolgárok Délmagyarországba menekültek, hol Krassova, Lippa, Karánsebes jelöltettek ki nekik tartózkodási helyekül.¹ Az 1393. évben elfoglalta a török Bulgária fővárosát, Tirnovát. Megbukott a bolgár állam s nemzeti egyház. A bolgárok közül sokan valláskülönbség nélkül hazánk területére, Orsovára, innen Sviniczára, Szlatinára, Rékásra, Lugosra menekültek. A XV. század első felében Hunyadi János győzelmei bátorították a balkáni szlávokat, hogy részint Ószerbiából a Kossovo-polje (kalauzoló hátság) lejtőjén, részint Boszniából hazánkba tódultak mint menekülők. Krassovánjaink hagyománya szerint 1434—43-ig jött be egy nemzetség (Krs) a Karas tájaira. Azután Mátyás jaijai 1463-iki győzelme és Kinizsi bulgáriai és szerbiai sikerei (1476—1483) vezették őket hozzánk. Így 1481-ben 50.000 menekülő jött Krusevác felől és sokfelé elszéledt, mi a XV. század folyamán többször ismétlődött.² Ez a XIV—XV. századbéli bolgár bevándorlás.

A XVIII. században azonban 1744-ben újra bolgárok, úgynevezett Klementinek nyertek az oravicai bányakerületben megszállási jogot, hol Krassova, Lupák, Vodnik, Nermet, Jabalszka, Rafnik, Klokotics községben telepedtek le. Talán a beköltözők közül való volt a 102 éves *Terebuga* nevű goleci krassován bolgár, aki 1853-ban Mundukovics krassói plébánosnak azt mondta halála előtt, hogy ő krassován bolgár, a goleci

¹ *Gorove*, A bántási bolgárok hajdani és mostani állapotjáról. Tudományos Gyűjtemény 1887. VIII. 15—21. *Jirecsek*, Geschichte der Bulgaren 1876. 324—326, *Böhm*, A bántás története II. 457. *Kanitz*, Donau-Bulgarien I. 21.

² *Niederle*, La race slave 1911. 153. *Kanitz*, I. 132. *Gorove*, 1837. IX. 37. VIII. 19—22.

és szlatai katolikusok jelenleg oláhok ugyan, de eredetileg krassovánok voltak, kik Bulgáriából de „lunga Balkán“, a hosszú Balkán vidékéről vándoroltak be Krassova és Szlatina vidékére, s gyermekkorában 1753—1766-ig még bolgárul beszéltek, de már leírójuk, Gorove idejében nem tudták, honnan valók?¹ Ezek engedélyt kaptak, hogy Krassován is állíthassanak szerzetes házat. Az 1787. évben Klokotics népesült be krassovánokkal.²

Szándékosan követem Böhm kiírásait, mert beköltözöttjei krassovánok és katolikusok voltak ugyan, de nem bolgárok többé, hanem katolikus bosnyákok Krusevje városa vidékéről. Ugyanilyenek jöttek 1790-ben Lupákra is.³ 1810-ben e kath. szlávokat, úgymint bolgárokat, horvátokat és bosnyákokat határőrökül, mint nemzeti (illyr) bandériálistákat külön szervezetbe foglalták.⁴ 1845-ben Nermet újra krassovánokat kapott,⁵ ezek azonban nem voltak bolgárok, hanem szintén katolikus bosnyákok a franciskánusok Bosznia-Argentina provinciájából valók, vagyis a bosnyák bányavidék katolikus lakosai, kik ferencrendi barátok egyházi gondozása alatt éltek századokon keresztül s kik a délmagyarországi bolgárokat, vingaiakat, óbessenyeieket és krassovaikat is adminisztrálták. Pavich Bosznia-Argentina történetében hat krassovai adminisztrátor nevét említi, de év nélkül, mert a török idők alatt akárhányszor adminisztrátorok nélkül maradtak a krassovánok. 1726-ban Levinics József

¹ Szentkláray, 100 év Délmagyarország történetéből I. 254. Gorove, 1837. IX. 9. Böhm, II. 70, 71.

² Niederle, 153. Böhm, II. 166. Czirbusz, Délmagyarországi bolgárok 1887. 87.

³ Böhm, II. 223.

⁴ Böhm, 254.

⁵ Böhm, II. 276.

jezsuitának és társainak adatott át a krassovai plébánia filiálisaival együtt. A jezsuiták ismert buzgalmukkal hozzáláttak az eloláhosodó és részben még óhitű bolgárság és oláhok térítéséhez. Ők építették fel (1726—28) a krassovai templomot és 1740-ben nagyszámú híveket szereztek a krassovai anyaegyháznak. Az 1744. évben a Klementin-bolgárokat már újra a bolgár (bosznitáknak nevezett) ferencrendi krassovai plébánosok térítették meg, kik ott 1741—1785-ig működtek. Akkor Mária Terézia rendeletére először Krassova, majd 1789-ben Klokotics, Lupák és Ravník világi papoknak adattak át.¹

A háttérben Engel csanádi püspök állott, ki — nem tudni, mi okból — a Krassován még 1766-ban működő négy ferencrendi szerzetes helyébe, „mert a krassovai plébánia hét, egymástól távol fekvő „vegyesrác“ (tehát már szerb) községből áll“, Rafnikon a vodniki filiával és Klokoticson új plébániákat állíttatott, „hogya a nem katolikus lakosok (szerbek, oláhok?) eltávolíttassanak és hogy iskolamester kinevezessék, mert ilyen sem Krassován, sem Szlatinán nem volt“. 1785-ben eszerint a katolikus krassovának három plébánia alá tartoztak. Mi lett a nem katolikus, vegyes rácokból? — sejthető. Vagy elköltöztek vagy katolizáltak. Az 1785-ben alapított krassovai főesperességet Csajághy püspök 1860-ban felújította, jeléül annak, hogy a vallás homogenizálta a száz év előtt még vegyes ajkú rác lakosságot.

Kérdés most, milyen volt az a „rác lakosság“ és mi módon sikerült egy külön típusba gyúrni a három országból összeverődött szerb, bolgár és román gyülevész népet?

¹ *Pesty Frigyes*, Krassómegeye története 1884, 256. *Földr. Közl.* 31. kötet.

Az elsőre megfelel *Niederle* könyve, ki azt mondja, hogy a rigómezei (kosovo poljei)¹ 1389.-i csata után a törökök elfoglalván 1391-ben Skoplyét (Üszkübt): a Vizitor (2206 m.), Kum (2448 m.) hegycsúcsok vidékéről s a Krusevicza planyinától északra, a Lim folyó felé igyekeztek előrehatolni. A megriasztott szlávok tehát természetesen a még szabad Száva és Duna völgye felé igyekeztek. Amily mértékben nyomult előre délfelé a kósza rablóhad, olyanban menekülnek a keresztények, kivált katolikusok északra, kikre a bécsi császár miatt különösebben fáj a foguk a gacsos lábú mozlim vitézeknek.

De viszont, amint elkotródik 1863-ban Bécs alól a török s felszabadul Savoyi Jenő diadalai következtében 1716—1718-ban Magyarország a Bánság kivételével: Boszniából s Ószerbiából hazánkba menekül a délszláv. Az 1737—1739.-i szerencsétlen török háború után III. Károly a belgrádi békében a „Bánság“ kivételével lemondott boszniai és szerb foglalásairól, természetes tehát, hogy a boszniai katolikusok, főleg a kegyeseknek nevezett bogumilek (klementin=bogumil) elhagyták Boszniának Kresovó nevű bányavidékét s részint a Boszna mellékén a Száva, részint a Lim folyó útmutatása mellett, a szerb Moraván át Krasovác felé, onnan a temesi Bánságnak tartottak. Ez az 1744.-i klementin-bolgárok bevándorlásának nyitja.²

A Balkán-félszigeten három albán, ószerb és bosnyák Krusevo, Krusevác (lakói krusevec, krusevce) is van, mert a „krs“ tördelt, szaggatott sziklavidéket jelent. Minket csak az a boszniai Krasevje *Krusevo* (Krusevjan, Krusevec) érdekel, mely a Bjelesnica östömege felett a régi

¹ Ma Arnautluk = albánok vidéke.

² *Niederle*, i. m. 153.

Bosznia-Argentina: a katolikus bosnyákok vidékén található. Itt vannak Busovác, Zsejnica, Vares, Livno bányaközségek, Fojnica katolikus klastromával, szóval a felső Boszna vidéke, Zasva-Lapenica völgyek, a katolikusok telepe.¹ A görögkeleti bogumilek és katolikus bosnyákok 1391 óta, de főleg Boszniának 1459.-i török annexiója óta folyton hagyogatták el ezt a vidéket s rendszeren a szerb Krusevácon összegyülekezve, a Morava mentén az Alduna tájékaira húzódtak. Több ily elégedetlen raj indult a XVI. századtól kezdve a XVIII. végéig a magyar Délvidékre, a szerb és bolgár beköltözéseknek célpontja felé, már csak azért is, mert azoknak tudomásuk volt a vingai, krassovai, bessenyei bolgárokról, kik a XIV. század végén költöztek hozzánk s a bosznita ferencrendi barátok gondozása alatt éltek (A nyugati Balkán és Bosznia, Szerbia katolikussai egy provinciához tartoztak). Azonkívül Krassova szurdokjai, bányái a honi Krusevót juttatták eszükbe. Krassován nevüket tehát nem a magyar Krassova vizétől, hanem a boszniai és szerb Krusevo és Krusevától kapták, mert e városok vidékéről jöttek, — ezért Krusevjan annyi, mint krassoven vagy krassován. Ezt harmincegy év előtt nem tudtam, most iktatom kiegészítésül a krassovánok etnikai kialakulásának magyarázatába.

Ez a magyarázat egyezik a klokoticsi, lupáki krassovenek hagyományával, hogy Török-Boszniából jöttek és illyr nyelven beszéltek őseik. Illyr nyelv nincsen ugyan, mert az ókorban Albániát értették alatta² s Krusevo vidéke határos vele; Napoleon ideje óta pedig a nyugati délszlávo-

¹ Asbóth János, Bosznia és Hercegovina 1887. II. térkép. Umlauff, Öest.-ung. Monarchie II. 1172.

² Hugo Grothe, Durch Albanien. 1913. 136.

kat nevezik illyreknek az egyházi schematizmusok, például a csanádi.

A *dialektusra* nézve tehát ez a nyugatiság a mértékadó. A szlávisták még mindig a kérdőnévmás kiejtése szerint osztják fel a délszláv törzseket. Csakavok a horvátok, chtovákok a szerbek, kajkavok a szlovének. Niederle és Miletics a chtovakokhoz számítják a krassove-neket. A krassovánokat mindazáltal úgy a szerbek, akik szerint a morvamelléki nyelvjáráshoz tartoznak, mint a horvátok magukéinak nyilvánítják, ami eléggé bizonyítja e népecske külön voltát és külön, mind a háromtól különböző nyelvjárását.

Nem ok nélkül tartották a krassovánokat külön népi denominációnak¹ *Hunfalvi Pál*, *Czörnig*, *Dobrowszky*, *Miklosich*, *Kanitz*, *Schwicker*, *Drinov* és természetesen, hogy *Miletics*, meg az *Ujvidéki Matica* (Cisztula), mely őket a szerbekhez, a horvátok pedig, már vallásuk miatt is a horvátokhoz sorozzák.² Részemről mindig: bolgár ősökkel kevert vegyüléknépnek, néprajzlati enclave-nak tartottam a krassovánokat, úgy 1882, mint 1903-ban és jelenleg 1913-ban szintén sem nyelvük, sem vallásuk, hanem egész *etnográfiai külsejük* szerint, de meg azért is mondom őket külön népnek, mert ők maguk azt mondják magukról: „Mi krassovánok vagyunk, nem szerbek, sem horvátok, sem bolgárok“. Lehet, hogy ez a krassován jelző hagyományos náluk és geográfiailag krusevác és krusevói illetőségükre, nem pedig nyelvükre vonatkozik, de törzsökük bolgár, külsejük ószerbiai albán és a hunyadmegyei és kisoláhországi román lakosságra emlékeztető oláh jelleg.

¹ *Niederle i. m.*

² U. e. 163–165.

Az egyházi illyr kisegítő szó olyan, mint az albániai bolgár. Albánul beszélő bolgárok vagy fordítva, bolgár albánok nincsenek, amidőn tehát a bogumil klementineket albán bolgároknak nevezik, az albán egyszerűen nyugatit, a bolgár pedig bogumilt jelent, mert legerősebb volt a bogumil mozgalom az óhitű bolgárok között, voltak azonban óhitű szerbek is bogumilek Albánia határán, Ószerbiában is.

Sokszor beszéltem e témáról 1880—1882-ben a vingai bosnyák barátokkal,⁴ kiket hol a bolgár, hol a katolikus bosnyák plébániáira küldöttek volt. Vingán bolgárul prédikáltak, Boszniában szerbül, de akárhány ott Vingán tanult bele a bolgár nyelvbe, amint most a csanádmegyei világi papok is a helyszínen tanulják meg hol a szerb, hol a horvát, hol a bolgár nyelvet. P. Fermedsin Eusebius vingai ferencrendi praesidens (plébános) megcsinálta (1860—1870) úgy a bolgárok, mint a krassovácok nyelvtanát, a nálunk lelkeszkedő bosznita barátok számára, de Rómába érven, kéziratát nem publikálhatta. Ezt csak annak bizonyításául hozom fel, hogy még a nyolcvanas években is meg kellett külön tanulni a prédikálóknak vagy a bolgár vagy a krassován dialektust, mert a könyvbeli bolgár vagy szerb elégtelen volt a

⁴ A temesvári piaristák rendháza és temploma eredetileg szintén bosnyák volt s a Bosznia—Argentina provinciához tartozott. *Bibics Margit*, ki szent annai uradalmát a temesvári piaristáknak hagyományozta, 233 írott levélből álló oláh és horvát imádságos könyvből imádkozott, mely a temesvári piaristák könyvtárában található. Pedig bolgárnak tartotta magát. Uradalmát Trefort miniszter lefoglalta, államnak nyilvánította s belőle építtette fel az aradi liceumot, azaz főgimnáziumot és reáliskolát egy épületben. Így ment tönkre a temesvári piaristák háza, míg egy másik bolgár születésű derék katolikus magyar úri ember, *dr. Telbisz Károly* polgármester föl nem építtette a piaristák jelen modern főgimnáziumát Temesváron, a Scudier-parkban. A Telbiszek Délmagyarország kiválóságaihoz tartoznak.

megértéshez. A krassovai 1726. évkönyv szerint: *Mores Krassovensium et vivendi ratio non multum differt a Valachio* *Lingua illyrica materna illorum in multis discrepat abordinari lingua illyrica.* (*Deim*, ruvniki plebania 1882. kivonatolása). Ugyane Fermendsin ezt írta a krassovánok nyelvéről: „*Linguam Krassovensium, quae est croatica seu serbica — bulgaricam dicere principia philologiae vetunt (votant?), — ami csupán azt jelenti, hogy a 60-as években már horvátok lettek, nem azt, hogy sohasem voltak őseik között bolgárok.*

Ugy vagyunk ezekkel a nyelvjárásokkal, mint a sárosi lengyeles és oroszos tót nyelvvel, melynek máig sincs rendes nyelvtana és szótára. A cotákhoz (kérdőnévmás a co?) való sorolása elégtelen hangjainak terpeszkedése és lágyítása s többeli kurtításai miatt. A krassován szintén eféle, az egyház nyelvétől horvátosított délszláv dialektus, de hogy a három fő szláv nyelvnek bolgár, szerb és horvát melyik törzsökének elváltoztatott hajtása? — arról még sok tinta fog folyni, mert az orosz Syrku, ki velem egy véleményen van, ért annyit a szláv philológiához, mint Niederle vagy Miletics.¹ Részemről csupán a történelmi geográfia és leíró etnográfia *tényeit* csoportosítom és ezekből az alábbi következtetésekre jutok.

I. A *krs* név nemcsak morfológiai (*krs* = bérc, tető, és *krst* = szikla, vadon, meszes dolinás vidék), hanem egyúttal nemzetségi név. Krausz a családi szentnek ünnepét *krs* + *no* =

¹ *Petr Syrku* Izvestija II. old. imperat. Academii v. Peterburg IV. 1899. 641—660. (az orosz tudós Akadémia közleményei.) *Krausz*, Sitte und Brauch der Südslaven 1885. 51. Továbbá *Niederle* a szlávok-ról oroszul írt könyvében 1902. 127, mert a francia fordítás hiányos; kihagyta Syrku és az én dolgozatom említését, ami benne van az orosz kiadásban.

Sippenfestnek, nemzetségi házünnepnek fordítja, melyhez az imo = Name = név a krs = a nemzetség Sippe.

Krassován, illetve Krusevján szimpliciter hegyvidékit jelent, amint a bunjevác a Bunától, miként az albánok az Adriai-tengert nevezik, tengermelléki katolikus szerbet jelent, megkülönböztetésül a horváttól, dalmatától.¹ Krusevec nevű település a hegyvidékeken (brdo) Krivosijában, Szerbiában, Boszniában gyakori. Ezért több helyen van krs-evo, krs-evác, Krusje, Krusevác s Krusevica-hegy. Azokon a helyeken szt. Iván előestéjén tüzeket gyűjtanak s ezt krjzse-nek nevezik, így a hegy neve sem jelent mindig sziklavidéket.² Ivanje és Krizs említése forrongásba hozza a fiatalok vérért. A tűzgerjesztést a katolikus krassovánok nagycsütörtökre (tavasz), még pedig a holtak emlékére tették át itt Délmagyarországon. A krassovánok önmagukat krusevjec, krusevci-nek nevezik. Például kérdésemre: „Bolgárok kendtek vagy szerbek?” ezt felelték: „Mi smu krasevci (krasevec egyes szám, vagy karasevci, karasevec), mí ni smo srbi, ni smo bugari“. — Mi krasevjának, krusevácok vagyunk, nem szerbek, sem bolgárok. A karas szó különben óbulgár és egyéb török nyelveken sötétlő, feketés völgyet vagy vizet jelent.

II. A *Klementin* sem feltétlenül bogumilt, hanem klementin nevű nemzetséget jelent. Ily nevű Klementin-nemzetség valóban volt a Krivosijában.³ Azok hat bratsvára, vagyis társulásra szakadtak, de valamennyinek feje: a starezina a montenegrói tengerparti Krivosjében székel. Ha-

¹ Krausz, i. m. 38.

² Krausz, i. m. 176. *Krjz* szikrákat hányó tüzet, s krscsadlo csiholó kovát jelent cseh nyelven.

³ Krausz, i. m. 179.

sonlóképpen a paulikan, paulicsi sem jelent mindig felekezetet, mivel hogy ilyen nevű nemzetiség is van Crngorában. A paulikeni legfeljebb a balkánvidéki valódi bolgárookra vonatkozhatik, ott is néha alföldi polucsén lakost, nem bogumilt jelent.¹ Kontinentális nép ritkán választja a tengeri utat. A Montenegró körében s Albánia, Makedónia közelében lévő *krsusevjanok* (karasevszk) tehát a török elől többnyire északra, a biztonságot nyújtó osztrák-magyar monarchia felé menekültek volt. Amint a Balkán tövében is találunk szerbeket, úgy a Bosznia déli részeiben, északi Albániában, Szerbiában is elég bolgár lehetett a XIV—XVI. századokban, kik ha hegyvidéket említettek, mindig Balkánról vagy Albániáról beszéltek. Következőleg nem okvetlenül szerb a Klementin-nemzetség hat csoportjába tartozó, mert ha bogumilt értettek alatta a Boszna—Struma folyók között, úgy balkáni (általában hegyvidéki) bolgárt is jelenthetett, amennyiben a szerbek és bolgárok hullámzó csapatai össze-vissza jártak a hegyeken, akár a románok, akik még a Pinduszban is juhászodnak. Azért birkalegelőikről és szállásaikról nevezték el őket: katan vagy kucun-oláhoknak. Pedig oly oláhok, mint az erdélyi mokányok (muntjeni hegylakók).

III. *Cvijics* belgrádi egyetemi tanár, a szerbek és bolgárok etnográfiai határait keresvén, a *Slava* ünneplését, vagyis a szerbek megtérésének emlékezetét mondja éles megkülönböztetésnek bolgár és szerb között. Mivel a krassovánok slavenjenek nevezik a családi ünnepet, szerb eredetűeknek kell lenniök Cvijics szerint, de Krausz szerint a szerbek svecsarnak

¹ *Petermann*, Geogr. Mitth. 59. k. 1913. április. 187.

nevezik védőszentük ünnepét. Legalább a magyarországiak így — azért mégis csak kell különbözniök a krassovánoktól.

IV. A krassovánok kétféle *neve*, hogy paulikánok, paulianoknak is nevezik magukat, amellet szól, hogy kétféle típus és betelepülés olvadt náluk egy jellegbe s a román környezetben, a horvát egyházi nyelv hatása alatt külön néprajzlati variációt hozott létre. A bolgár beköltözők neve a, in, ov, on és ko-ra végződik, például Birta, Peja, Kurjak, Ifka, Filka, Mincsonya, Ivansica, Liponda, Gera, Udovica, Bazinka, Lukacsola, Lovrin, Luka, Joza, Gyurova, Kracsun, Agerzko Pavlinjac, Murzlin, Belcsa bolgár családnevek; Gyurec, Janas, Joah, Filko, Nedelko, Peter, Paun (Pál), Luka, Józa, Milyán, Toma, Todor, Ugrin, Ivanje, Bazil bolgár keresztnévek. A gúnynevek Soreski, Marianovszki, Pavlovszki, Wlasicsec, Banjszkji, Podracki, Ugrinovszki, Tityák, Csiska, Mutuj, dudria, mada, pukljye drondul, kélás, rásán, kláres, szakátnyila részben szerb, részben oláh nevek. Wlasics, Kogotovics, Ilics, Sévics, Kukuljevits szerbek. A nőnevek között kedveltek Anna, Barbara, Kata, Márta, Jele, Stanka, Marijan és Mária. Benkovits Sádor dr. ravniki plébános szíves közlése szerint Marianna horvát keresztnév, furcsálja azonban a dr. plébános,¹ hogy míg a hét napjai: pondeljek, utor-nik, streda, csetortok, petak, subota horvát-szerbek, addig a vasárnap, dominik, román Domnuzeu ünnepe, nem nedelja. 1781 óta mindjobban oláhosodott a krassován Szlatinában. A régi bolgár Aga névből lett Agesco, Bojából Bojesco, Krajából Crajesku, Njagából Njagve, Babából Baben, Basbaból Barbul. Ott már

¹ Délm. Bolgárok 1882. 87.

csak két bolgár család élt 1882-ben: Gera és Kroja, kiknek rokonai voltak Klokočicson és Krassón. Régi szokás szerint a nemzeti rokonságot felújítandók, minden nagyobb ünnep alkalmával látogatták egymást.¹ Sok helyen (Gollec, Szlatina, Gerlistye, Szkeus, N.-Szurdok, Ulma, Perlasz, Nikolincse) beleolvadtak a szerbekbe, Versecen, Királyhegy, Károlyfalva községekben a németek között tűnt el egy részük vagy elköltöztek és eloláhosodtak.

V. Határozatlan, illetőleg vegyülék jellegüket bizonyítja a *háznak* kucsa (szerbül) és hizsa (szlovénül) bizonytalan használata. Hol ezt, hol amazt a szót alkalmazzák a házra. A hizsa az orosz szobából lett ugyan, de szlovéneknél, a Balkán-félszigeten, a Balkán-hegység nyugati tájain és Ószerbiában használatos. Mivel itt nálunk eleinte a hegyek tetején, szállásokon (kucsa) laktak csak, a XVIII. századtól kezdve házakban, annál feltűnőbb s a katolikus horvát vidékekre utal a háznak hizsa elnevezése.

VI. *Ruhájuk* bolgár vagy inkább kisoláhorzági román, mint bosnyák vagy szerb ruha. Ünnepeiket (Dominik, slavenje), ruhaneműiket szintén másképpen nevezik, miként a horvát-szerbek. A házépítkezésük pedig szintén román. Mivel Délmagyarországon a szerbek régebb lakosok és a románok, a betelepülésnek délnyugati irányával homlokegyenest északkelet-délnyugati irányban terjednek: a román háznak, szokásoknak és ruházatnak stilisztikáját a XVIII. század óta tehetjük magukévá.

VII. Végre sok *szokásuk*, minden balkáni kultúrális közösség dacára, inkább ős (például a hármas szám) vagy új bolgár, mint szerb-

¹ Krausz, i. m. 73. Rhamm, Germanisch-slav. Altertumskunde 1910. II. 186, 407.

horvát. Ilyen például a legénykérő, a menyasszony külön indulása az esküvőre, a krassovánok kufár szelleme, kertészkedése, békés természete, nagy nyelvtelisége bolgár szüleknek öröksége. A román meg nem tanul semmiféle nyelvet, ki nem tér a vallásából, nem hagyja el román nevét, ruházatát, igen érzékeny abban, ha igaz román volta gyanusnak, nevetségesnek tűnik fel s bármily házastárs is egymás között, azonnal egy véleményen van valamennyi, mihelyt román sérelemről, önézetről, érdekről van szó. A krassován szintén élénken hangoztatja és védelmezi külön krassován voltát, de oly könnyen tanul idegen nyelveket is, mint a bolgár.¹ Az utóbbi megtanul magyarul, törökül, románul, németül, szerbül ha kell, ámbár legszívesebben használja nálunk kisegítő nyelvnek a román, mindamellett bolgár marad biz' az. Ahol a krassovánok vegyest laknak, közönségesen a község nyelvét használják, csak egymás között beszélnek krassovánul. Így fejthető meg, hogy 1837 (Gorove) óta, midőn számuk 8500 volt, nem tűntetnek fel számbeli gyarapodást mai napig és eltűnnek vegyesajkú községekben.

A krassovánok száma és otthona.

A kicsi nemzetiségek sorsa nehezedik a krassovánokra; *vesztegelnek!* A nyolcvanas években 7000-re ment a lélekszámuk, 1900-ban felfezaporodott 8000-re. 1910-ben megint lefogytak 7700-ra. Otthonuk a Karas felső völgyrendszere, amint havasi szomszédai, a szudeti németeknek a Temes forrásvölgyei a lakóhelyei. Három

¹ Cuijics szerint a dj és tj a szerb, a zsd és st bolgár kiejtés. Petermann, Geogr. Mitteilungen 1913. Áprilisi füzet 187.

úton jöttek be mai szállásaikra a bolgárok a Temes mentén a krassovánok a Dunának kubini és palánki összeszorulásánál. Azért egy részük a deliblári hátság szélein foglalt helyet (Ulma, Izbistye, Károlyfalva), a másik a Dunát követve, a Karas völgyén behatolt annak szirtes forrásvidékeire. Ma Dognácska, Resicabánya és Krassóvár felől lehet azokat legkényelmesebben megközelíteni. Dognácskán van kis Krassó (Lepák), Kengyeltó, Vodnik = Vizesd községek postája Krassó-Csörgőnek (Klokotics), Kuptorénak Resicabánya, Krassó-Almás (Jabolcsa), Nermednek Krassóvár a főpostája.

A krassóvári katlanvölgy vízgyűjtője mindazon jelentékenyebb patakoknak, melyek mellett a róluk elnevezett helységek épültek, mint Nermed, Lupák, Klokotics stb. Mind a hét krassován falu és a XVIII. század végéig a krassován plébániához tartozott. Legtöbbje Krassóvártól kapta bolgár lakosait és ugyaninnen indult ki a térítés amalgamizáló hatása, mely a falvak bolgár, román és szerb lakosait egy különös típusba, egy külön nemzetiségi faj képébe összegyúrta.

A bánya- és erdővidék fensíkok, kúpos tetők, mélyen beárkolt völgyek és katlanformájú töbrök (dolinák) egyvelege. A fensíkokon a triasz-mész gyakorisága miatt helyenkint beomlásokkal és kivájt horpadékokkal kopár sziklahátak váltakoznak, melyek sovány legelőket, kavicsos szántókat nyújtanak, a déli klímának hatása alatt azonban gyümölcstermelésre igen alkalmasak, kivált a szelektől védett völgyekben. A hegyekben igen gyakoriak a barlangképződések (stirniki, szodolvölgyi, steierlaki, glogováci), dűlőik erdők és a marhatenyészésre valók. Az erdők pusztításához a bánya-

vállalatok is hozzájárultak, azért örökös háborúság van ezek és a megélhetésében fenyegetett kiválóan juhász és marhatenyésztő krassovánok között. Mert a tetők feltérsegein a gyakori kései fagyok miatt a földművelés a völgyekbe húzódott, a marhatenyésztésre és juhászatra szolgáló feltérsegek pedig az erdő- és bokorirtás miatt silány legelőkké lettek. A régi telepek mind az erdőkben és legelőkben akkor gazdag tetőkön, a völgyeket bekerítő hegyoldalak kávéjában voltak, ahol a régi szállások, erdei marhatanyák nyomait máig lehet látni. Az erdőirtás, arányában szálltak lejjebb a lakások s ma általában patakmenti települések, hol a völgyek lankás szélein (Vodnik, Lupák), hol a patak két oldalán (Rafnik, Jabalcsa, Nermed), hol a völgy fenekén vagy közében (Krassóvár) vagy elszórtan a völgy szélén (Klokotics).

A más völgybeli diaszpórák, például a Berzavához¹ tartozó *Királykegye*, a Bosunkapatak, *Kis-Károlyfalva*, a moldvai patak mellett Toratik (templomtéri település), Szurdok (egyoldalú patakmenti telep), mindkettő a Csernovet mentén, elvesztették krassován lakóikat, mivel magában maradtak. Ez a sorsa *Károlyfalva*, *Izbistye* háttas települések krassován lakóinak, kik a község lakósainak többségében fognak eltűnni, amint eltűntek testvéreik Ulmán, Nikolincen stb.

Szakasztott ilyen települések a szudeti németek (3500) telepei a Berzava s a Temes patakjainál. Ordas (Garina, Wolfsberg) 955 m. magasságban, erdei település a Temes balparti forráságánál, *Weidenthal* (Brebül 884 m.) patakközi telep. Lindenfeld 1003 m. tetőn szétszórt szál-

¹ Berzava folyó határt jelző váráról — dákul brza, magyarul berec — kapta nevét.

A krassovánok 1900—1910. évi létszáma.

Megye és község	1900	1910	+Több —Kevesebb	Kikkel laknak ?	Kisebbség v. többség
Temesmegye					
Izbistye	50	100	+ 50	Szerbekkel	} Krassová- nok kisebbségben
Homokszil	13	73	+ 60	Szerbekkel	
Károlyfalva	34	27	— 17	Németekkel	
Összesen	97	200	+ 93		
Krassó-Szörénym.					
Királykegye	300	306	+ 6	} Németekkel	}
Kengyeltő... ..	787	738	— 49		
Nermet	738	662	— 76		
Kr.-Almás... ..	407	386	— 21	} Tiszta krassován községek	} Majd 100% krassován
Kr.-Csörgő	1146	1187	+ 41		
Vizesd... ..	456	464	+ 8		
Krassóvár... ..	3119	2974	—145		
Kiskrassó	810	786	— 24		
Összesen	7763	7503	+260		
Egész Délmagyar- országon	7860	7703	—167		

Összes számuk 7703 lélek 11 helységben.

lás település. Ferencfalva a patak két oldalán váltakozva elnyúló erdőalji település a Berzava mentén. *Szadova* hozzá hasonló a Temes víz-körében, *Szlatina* a Temessel párvonalosan terrasz-település. Ahol együtt laknak, mint az előbb nevezett négy községben, megtartották azok is német nemzetiségüket, ahol szórva-nyosan élnek, mint Szlatinán s a két Szadován, az oláh millió nyeli el őket.

Legnagyobb telep *Krassóvár* a Karas folyó néhai tőfenekén. A feltérségről letekintve, úgy tűnik elő e katlanvölgy, mintha a Karas s a feltérségről lezuhogó vizek és vízszakadások hegyi tava volna, melyet a vizek feltöltöttek

vagy a Karas keresztül szakított. Dombos alját ma gyümölcsösök borítják, melyek nyáron a Karas vizét mind felisszák, amiért alig van vize a medrében. Követve folyását a gyönyörű Prolásza völgybe érünk, melyet égfelé meredő sötétzöld fenyvek és fehérségükkel kirívó hatalmas törzsű nyárfák (havasalji klíma jelei) szegélyeznek.

A Karas mormoló habjaiban vöröspettyes pisztrángok játszadoznak. A nép azt tartja rólu-k, hogy a közeli glogováci barlangban születnek. Napkelet felé meredek sziklacsúcon régi várnak, őrhelynek (Csernovet!) romjai he-vernek, hátterükben kékellik a Szemenyik hegy-laposa. A község ma 3200 lakost (seljak=telepes) számlál. Ezek között 40 magyar (hivatalnok, tanító), 120 német, 50 oláh, 3000 krassován-bolgár. A negyvenes években ennek is 3568 lakosa volt, tehát majd négyszázzal több, mint ma, azért inkább fogyásról, mint vesztésről lehet itt szó. Altalában az alkohol (tisztá spirituszt isznak) és a korai nemi élet kicsapongásai dézs-málják Krassóvár és Nermed Vodnik filiálisainak népét. Nagy, 25647 hold, de köves határa van, mely gyümölcs- és szilvás-kertekkel van telve, földművelésre csak nagy szorgalom mellett alkal-matos.¹

A krassován ház (hizsa) román (kaza, katun) eredetű viskóból, katunból (καλύβη, kaliba) lett s egy pitvaros szobából (kucsa hizsa) áll, kerítés és melléképületek nélkül. A pitvarban a sütőkemence áll, sokhelyt konyhának és élés-tárnak szolgál, mert olyan tágas, hogy kama-rának is használható. Az egyetlen padozatlan lakószoba arasznyi ablaknyílásai kelet és dél-

¹ Fényes, Magyarország geogr. leírása 1851. I. 274.

felé néznek. Üveg helyett olajozott papír- és farács van rajtuk vagy tuskével vannak eltakarva. A ház kinyúló eresze hátul felszerűl szolgál s környéke udvarostul igen rendetlen. Ez a szegények háza, mint Bosznia déli részein, Dalmáciában, Hercegovinában, Crnagorában, általában a Balkán-félsziget hegyes tájain lehet látni.¹ A gazdasági épületek, istálló, sertés- és kacsaoíl (kacsernica), a csűr, pálinkafőző külön állanak. A ház igen egyszerűen épül. Kiásnak a kijelölt helyen $1\frac{1}{2}$ —1 m. mély vermet, széleire cölöpöket vernek, azokra léceket, dorongfákat, befonják rőzsével vagy a közőket kitöltik terméskövekkel, vályoggal s az egészet kívül-belül betapasztják agyaggal. Tetejébe kúpos zsupfedelet tesznek, meglehetősen kiálló eresszel, hogy az udvar felől deszkával elkerített folyosó is kapjon helyet. Rafnikon, Kloticscon a souterrain alatt pincét is csinálnak a káposztás-hordók, mángorló, eszterga és pálinka számára.² Háromosztatú házakat is látni, utca felől való szobával (soba, kucsá, hizsa), mögötte nyílt tűzhelyű konyhával (kujna), mely olyan tágas, hogy kamarának szolgál, de a melléképületek többnyire külön állanak. Csak Lupákon van a szoba, konyha, pitvarostul és istálló egy fedél alatt. Hogy az istálló a pitvarból lett, azt neve, stálu³ bizonyítja, mert a szobát is stálunak nevezik, kucsának ritkábban, legtöbbször hizsának, mint a tótok. A krassován nem azt mondja idem kucsá = haza megyek, hanem idem v hizu = szobámba, otthonomba megyek. A ház teteje zsup, cserép vagy fazsin-

¹ Niederle, i. m. 174.

² Moldován, i. m. IV. és Berkovics Sándor úr levélbeli tudósítása.

³ Rajachich, Leben u. Sitten d. öst. Südslaven 1873. 32.

dely. Utca felől semmilyen vagy sárral csapkodott rőzse-, vagy deszkakerítés van módosabb házaknál, utóbbi esetben fedeles kapuval, léces kiskapuval. Udvar felől grádicson jut az ember a folyosóra. A melléképületek külön állnak, kivéve Nermeden, Jabalcsán, ahol tormác is van a ház előtt. A ház anyaga többnyire fa váz, kövel és vályoggal berakva. Szegényebbje még füstfogót sem csinál s oláhosan a hiuba ereszti a füstöt, legfeljebb a füstölt hús számára deszkából ró össze kéményt. Az új házakat Rafnikon, Krassován, Lupákon, Klokoticson svábosan három tagozatban szoba, konyha (kujna), kamra (kamra vagy kutota), istálló egy cserepes tető alatt építik.

A krassovánok megelégszenek egyszerű *fabutorokkal*: két szemben álló csilimmal, halinával letakart faágygyal, mellette két festett cseresnyefából készült pad- s asztallal, körülötte vagy a szoba sarkában 2—3 székkal, fiókos szekrénnel s az elmaradhatatlan szövőszékkal s a kályha mögött egy háló priccsel. A legtöbb házban gyolcslepedővel letakart szalmazsákon hálnak, le nem vetkőznek és ködmönükkel takaróznak. Mivel bocskorukat sem vetik le, reggelre rettenetes emberszag van a szobában, ahol néha borjunak, malacnak is szorítanak helyet. Télen az izzadásig fűtik be a szobájukat, azért takaróra sincsen szükségük a nagy melegben. Ruhájukat ládában vagy fogason tartják. A búcsúkról hozott üvegfestésű szentképek, főleg a családi szentnek képe náluk is, mint a szerbeknél és bolgároknál, a szoba kedvelt díszei.

Külsejükre nézve csinos délszláv nép, kiket azonban első pillanatra a bolgároktól különböző varietásnak kell már mondanunk. Két típusba foglalhatók, úgymint a krassovai típusba, melyhez

Lupák, Nermet tartozik és jabalcsai típusba Nermeddel és Klokoticcsal, míg Rafnik (Kengyeltő) népe megint elüt mind a kettőtől. Általában barnák, sárgás bőrűek és sötét, gyakran fekete szeműek, de Rafnikon a szürke szeműek vannak többségben s Királyhegyen kékszemű, szőkehajú krassovánokat is lehet látni, barnák mellett.

1. A krassovánok megnyúlt testalkatúak, sárgás halovány arcbőrrel. Ha Rajachich a hellénekhez hasonlítja a szerbek természetét, ovális arcát, szikrázó szemét, finom végtagjait — akkor a krassovánok messzire estek e hellén típustól. Koponyájuk magas, mesokephal, tetején laposan lejtősülő, nagy homlok, széles arccsontok fülük tájékán, erős szemöldökívek, járomcsontok, hosszúkás, de nem ovális arckeret, erősen kiszökő orr és csontos áll a jellemzőjük. Kis szemük mélyén ülő szemcsillag feketés, ritkaságképpen zöldes vagy kék, a hajuk barnás, nem tömött, legfeljebb dohánysárga. Gyér hajukat a nők befödik, azért gyöngye a hajszaik gyökere, a férfiak kurtára nyírják. Csontos, majdnem szögletesen vaskos, megnyúlt testükön kevés az izom. Kövéreket nem látni közöttük. A nők formásabbak, kerekesebbek ugyan leánykorukban, de azoknál is feltűnő a törzs és tagok méreteinek aránytalansága. Mint asszonyok hamar elváltoznak. Az ember alig tudja elképzelni, miképpen lehetséges a formák ily méretű elferdülése, széthelyezkedése, hogy karcsú leányból ólmos tekintetű tömzsi asszony válik, ki később mintha összeesnék természetében, idomtalan, széles vállú, mongolos széles arcú, apró szemű, buksi fejű és esetlenül vastag tagokkal nehézkesen mozgó csonttömeg leszen! A barkós, bajszos férfiak élemedett korukban ellenkezőleg mintha határozottabb, formásabb kifejezést ölténének. Sokat

nem lehet ugyan az afféle testi jelekre adni, mert a jólét, nevelés, foglalkozásmód alaposan megszokta változtatni a népek habitusát; azt a véleményt sem merném kockáztatni, hogy e nagyközségbeli típus a középkori kisoláhországi és nyugati balkán bolgárainak átöröklöttsége; — de hogy más e nép tömegmegjelenése ugyanegy ruhában, mint a többi krassován falusi (seljak) típusa, arról bárki meggyőződhetik ki e vidéken járt.

2. A jabalcsai jelleg közelebb áll a szerb-horvát típusához mint az előbbi. Az ovális szinte hosszszas arc, hegyes áll, kurta orr, alacsonyabb homlok, a nagyocska száj, széles felső ajk, kerekebben nyíló hosszszas szemrés, szempillák a ríktó szemfehérje (amazoknál sárgán erezett) s férfiaknál a szembogár feketeségének szúrós tekintete határozottan szerb vonások. A leányok szelidebb nézésűek, de megvan valami csábító pillantásukban, ami a szerb leányoknak jellemző tulajdonsága. Sugár termetük, mérsékeltén ívelt taille-ük, egyenes derekuk, kicsi kezük-lábuk, apró (de nem kemény) keblük, könnyebb, nem a talpra nehezedő járásuk szintén a balkáni gyönyörű délszláv és román leányokat juttatják eszünkbe. Szőkék csak kivételesen vannak közöttük, a barnák uralkodnak, kik között néha igazán hellén arcú, finoman élezett arcokat, szemeket látni. El nem hallgathatom azonban, hogy ezeknél sem találom a törzs s a tagok művészi arányait.¹ Főleg az alsó lábszár aránytalanul kurtább a felsőhöz, ez meg aránytalanul hosszabb mint kellene a derék hosszához képest. Oláhosnak látom e termetet, minden karcsúsága és magassága mellett. A férfiak

¹ *Finot*, Prejuges de la race. (Az emberi test szépsége). 1905. 163.

Krassován házaspár

ezeknél is szebbek a legényeknél, kiken a ki-dülledt arccsontok, széles száj és felső ajak, a kurta orr és hegyes áll, fiatalos bevérgzetlenséget mutatnak. Az asszonyok nem esnek úgy össze mint a krassovaiak, de az orcák kiszélesedése, szemek beesése és ajkak bemélyedése, a vállak s végtagok vaskossága ezeknél is nyilvánvaló.

Hogy a katolikus vallás csinálta volna a szerb-horvát típus elváltozását, a mit Rajachich állít, azt be nem látom; ámbár hiszem, hogy az arcokon látható alázatosság homlokegyenest más, mint a görögkeleti szerbek dacos, kihívó, magára tartó s tekintélyt nem respektáló külső kifejezése.¹

Mivelhogy a lakóhely természeti határain kívül a *táplálkozásnak* is van némi része a típus kialakulásában, rövidesen megemlékezünk krassovánjaink étkezésmódjáról is. Mert igaza van *Khuen-Héderváry* grófnak — a nemzetiségeket meg nem érthetjük, ha egész valójukat — még a konyhájukat is meg nem ismerjük.

Hétköznap sok juh- és disznóhús, bab, szalonna, mamaliga, ganica, juhtúró, sajt, burgonya és erősen megsáfrányozott töltött káposzta a főeledelük. Fatálakból, fakanalakkal esznek, nem szeretik a törékeny cserepet és a rozsdásodó pléhkanalat, villát. A húst bicskával szokták fel-falatolni. Kenyeret alig esznek, szívesebben az oláh málét. Ünnepnap főtt vagy sült tyúk, kolbász, töltött káposzta, sült bárány (pecsene meszo), sült tészta, pogácsa, lepény kerül asztalra. Este a maradékot eszik meg, munkaidőben azonban friss vacsorát készítenek. Zöld babot, borsót szeretnek, de répát, tököt, lencsét, száraz bor-

¹ *Rajachich*, i. m. 22, 32, 17, 19.

sót nem esznek. A tészták között gyakori a metélt (rezanci), a kocka (trganci), barátfüle (lukumics), táska (táscsi), galuska (golubicsi), rétes (guzvara savijaca). Reggelire rántott krumpli, bableves, juhtúrós kukoricakása, szalonna, füstölt hús s kenyér az eledelük. A levesükben több a tészta, mint a lé — ez így jó nekik.

Ruhájukban a fehér szín uralkodik. Az ember akár Szlavóniában vagy Horvátországban érzi magát, ha közöttük jár s ha a nők nem viselnék azt az éppen nem szép, sem a női testhez nem illő barna- vagy feketeszínű kecét, teljes volna az illuzió.

A vásznat s posztót maguk készítik. Az előbit kenderszálakból, a boltban vett cérna- és lenszálakból, utóbbit gyapjúból. Diszítésnek különböző keresztformákat szeretnek, míg a bolgárok a csikos motívumokkal, tört vonalakkal és stilizált virágokkal díszített bundát és bőrködmönt a szücsöktől vásárolják. Mint igen jelentős etnográfiai momentumot ki kell emelni a krassován külön nemzeti jellegének bizonyítására, hogy a krassován nő a hiúságának áldozatot hoz, mikor zsákféle pokrócba burkolódzik, a szerb nemzeti ing ellenkezőleg finomságával, átlátszóságával, áttört hímzéseivel, a testre tapadó ráncaival s a térden felül való görögös felgyűrésével arra való, hogy a délszláv nő gyönyörű plasztikáját mennél jobban kidomborítsa.¹

A férfiöltözék darabjai: a térden alul leérő hosszú oláh *ing* (kosulja, camasa), melynek magas, a nyakon gombolható gallérját rózsapiros, fekete és kék varrottas paszománt szegi be. Bő ujjai a kézcsuklón ugyancsak paszo-

¹ *Rajachich*, i. m. 75.

mántos kezelővel csukódnak. Az ing eleje a mell közepéig kivágott és a meztelen nyakra, az ing alá kötött selyem nyakkendő vége látszik ki a nyílásból. Felül széles, alul keskenyedő s a térdek alatt harisnyába (objalov, objol, oláhul ciocareci) dugott gatyá (gacse). Ujabban a kéz fejéig érő, fehér pitykékkal díszített nyitott, fehér *gyapjúmellény* (grudes, lajber, ha bőrmellény: oklopác), amelynek kivágott nyaka és szélei fekete posztóval vannak beszegve, sarkai-ban kettős karika alatt gyöngysorral koszorúzott szívalak van kivarrva. Felette, az öv tájékán karikákkal körülsujtásozott hármás lóherelevél ékeskedik. Télen az idősebb férfiak a gatyára gyapjúsálból szőtt fehér vitézkötéses csizmás nadrágot húznak. E nadrágnak bark (Klokotics), bere (Lupák) a neve a románok braca szavára (latin braccata turba Getarum) emlékeztet? A nevét csak a Balkánról hozhatták, a pörge kalapnak, palarija nevét azonban a délmagyarországi románoktól vették. Az inget derekukra bőr- (pratyka cingatora) vagy vászon-övvel (tkanice) szorítják. Mind a kettő igen szép kézimunka. Lábukon maguk készítette bocskort (opancsi opinak) vagy csizmát viselnek. Előbbi tulajdonképpen csak szélein felhajtott és összekötött bőrtalp.¹ Az objalovon (harisnyán) nem viselnek görög és római módon átkötött szijakat, mint a románok. Azonkívül van rövid (mali daruc) és hosszú szűrük (doruc) vagy utazásra és künn a szállásra való éjjeli betakarózásra való subájuk (suba), térden alul érő oláh bundájuk (kozsok). Gyapjúkelméből szőtt mentéjük igen szép sujtással, kivarrással, prémes és ünneplő ruha, melyet panyókára vetve viselnek. Ha

¹ Moldován, i. m. 134.

báránybőrből készül és gyapja kívül van: juhászbundának (kabanóca, a csobán szótól, oláhul kozsok pakuresk) neveztetik, végre sapkájuk (klebec, klobuk, kalpag).¹ Eső ellen négyszögletes vagy kerek fehér vagy kék színű posztóból készült kendővel (csankel) védekeznek.

A nők ruházatának jellemző darabjai a lábcuklóig érő ing s az övvel átkötött és szoknyát helyettesítő két méter hosszú durva, barna pokróc vagy sávós daróc, fejükön a félholdalakú hurkára tett kendő. Ilyet viselnek a környékbeli oláhok is a krpának kivételével.

A bokáig érő széles, fodros pendely egészen elfödi kis lábukat, a *daróc* (keca, kéc, horvátul kecalja pregacsa) lábszáruk körvonalait. Ugy néznek ki benne, mint vándorló zsákok. A kece az alsó testet a térdig takarja s háromszorta szélesebb hosszánál. Barna vagy fekete, vízszintes ezüstsálakkal halványan tarkítva. Mihelyt a kis leány iskolába jár, kecét adnak reá. A kecét elülről csavarják hátrafelé, míg összeér, azután feltörlják, hogy a széle a másik oldalán lógjon, majd övvel (kanica) derekukhoz szorítják. Néha sál-féle kendővel (poprug) egykétszer megszorítják derekukon a kecét s arra csavarják a kanicát. Ez, meg az asszonyok elül korona, hátulról batyus fejkötőnek tetsző kajuca: balkáni bolgár vagy román származásukra mutatnak. A kecét balfelül nyilván hagyják, ingüket pedig csípőik felett zsebformára felhúzzák, hogy abba bicskát, édespálinkás üveget s apróságokat tartsanak. A férfiak bőrvök tüszőjében tartják a láncon lógó, villás ágú, csontnyelű bicskát (kulics) s pénzes zacskójukat. Ha gyászban vannak, fekete kecét viselnek, de a

¹ *Globus*, XXX. 117, 211, 244, 246. Griart rajzaival. *Erdélyi, Wegweiser in Süd-ungarn, Temesvár* 1895. 632.

selyem- vagy gyapjúsálból, pamutból font öv akkor is színes (sárga és piros) marad. Az ing (kosulya) felgyűrése a leányoknál arra is való, hogy lapos kebleiket eltakarhassák, mert (nem valami szépek!) miként az oláh nők illetlennek tartják azok fitogtatását. Bezzeg a sváb leányok kebelbeli előnyeiket szívesen mutogatják! Ingválljuk nyakig ér. A harangalakúlag végződő csipkés, slingelt vagy áttörten himzett ujjak a kezeket egészen eltakarják. Mind a csuklóig felrántott ujjak, mind a vállak, a felkar és az ing eleje gyönyörűen ki vannak varrva különböző szalagszerű díszítésekkel. Az ujjakon felül egy harántos, a mellen jobb- s baloldalon lefutó paszománt az öv (kanice) alá rejtőzik. Az ing eleje nyitott s azt virágcsokorral fedik be. Azonfelül füleiket ezüst fülbevaló (brinje), nyakukat talléros nyaklánc díszíti. A leányok ritkán járnak hajadonfővel. Többnyire kétfelé osztott selymes hajukat kettős ágba fonják s azt fejük köré csavarják, azután fehér gyolcs- vagy selymekendőt kötnek fejükre. Az asszonyok és menyecskék a hajfonatot hátul felkontyolják, kendőcskét (maravina) tüzdelnek nagy fejű gombostűkkel vagy törülköző formájú, igen díszes gyolcskendővel (krpa) borítják be, mely fehér vagy sötétebb színű berlini barna pamukkal és selyem arany- s ezüstsálakkal van kivarrva s fejkötő (kapica, krpa) alakot mutat hátulról. Ugy néznek ki benne, mintha batyut kötöttek volna fejükre. Krpa nélkül, csak kendővel a fején asszony meg nem jelenhetik, mert ez asszonyi voltának a jele. Nagy melegben kibontják hátulról s akkor valóban a dalmata vagy monte-negrói asszonyokra emlékeztetnek.¹ De hogy

¹ *Globus*, XXX. I. k. 211, 246. Griarte rajzaival. *Erdélyi, Wegweiser in Südungarn*. Temesvár 1895, 632.

más a délszláv nők fejdíszze (tumbán), mas a bolgároké, kisoláhországi és hunyadmegyei (lunkányi) oláh nők azonos fejdíszére emlékeztető s oláh nevet (carpa) viselő batyus fejdísz,¹ — az már abból is nyilvánvaló, hogy úgy szólván nemzeti ruhadarabjuk, mint régen a magyar párta vagy a sváb leányok előrecsavarodott kontya.

Igen csinos, kivarrott szűcsmunka a nyáron is viselt ujjatlan bőrmellény (pefter vagy okropác), mely hol elől nyíló, hol csak bevágott, feketén van prémezve s négyszögekkel, karikákkal, rózsákkal kivarrrva; ha nyílt, sűrű gombokkal ki van díszítve. A mellény (lajber) fehér és sárga gyapjúból szőtt halina, szélein díszítésekkel, öregeknél anélkül való. Lábukon bocskort vagy télen botost (nati kacsé) viselnek. A leányok és asszonyok rózsával díszített topánt, cipőt. Télen kozsokkal, subával, bundával védekeznek a hideg ellen.

Hogy e ruhaneműek sem horvátok, sem utolsó darabig románok, ide iktatom a ruhaneműek neveit szerbül és oláhhul. Férfiruhák: 1. ing: kosulya, kosalya, ie és poale, 2. nadrág: dimilje, lacse, 3. öv: pīpas, silaj, csemer, 4. ujjas: csurak, aljinac, 5. harisnya: akopilci, obojci, obdele, 6. mellény: lajbek, pejstar, ujjas: kozsok, 7. kalap: krila, palaria, 8. báránysipka: subara, kacsula. Női ruhák: 1. mellény: prosluk, pranjak, peptár, clicin, 2. fejkendő: provezacsa, naframa, 3. kötény: peregljaca, fertun, surca, 4. ujjatlan mente: zabun clicin, 5. fejkendő: pecsa, chindeu, 6. fejkötő: poculica, halbice, 7. halina-ködmön: ganjac, kozsok, 8. bőrködmön: kozsun, bitusti,

¹ *Moldován* i. m. 137. Szerinte idősebb oláh asszonyok viselik a karpát. A katolikus szerbek háromszöges, fedeles fejkendő *Sam-ban* és *rub.* (*Rajachich* i. m. 59.)

kozsocsel, 9. bőrmellény: csurak, binjes, 10. derekalja: alja-katrinca, rokie, 11. a háromszögű fejkendő: rab tumban, carpa, 12. harisnya: civci, csorapi, 13. öv: tkanice, bracsi, brane.

A krassován nép jelleme.

Amint a bolgár és sváb asszony szorgalma juttatja vagyonhoz a családot, úgy a *krassován asszony* bámulatos türelme és ügyes készsége a házi szükségletek beszerzésében (még erkölcsi kilengéseit is ezzel a gondoskodásával kell menteni, mert az ura nem törődik az élelem, ruházat beteremtésével), magyarázó oka e kis nép gazdasági fenmaradásának a Délvidéken. Kalapot kell emelni e nyájas arcú, türelmes, elgyötrődött, igaz, egy csöppet se szégyenlős, mártír asszonyok előtt, kik szilvával, körtével, salátával, cseresznyével, mosánszki almával a görnyedésig megrakott kosárral fejükön szálgyenyest keresik fel a közeli bányavárosokat, sőt messzebb fekvő községeket, hogy beszerezzék a mindennapi élelemre, ruhára valót, olykor erkölcsük, egészségük árán, mert ők a krassován népsajátságok és községek fentartói. A feminizmust erről az oldaláról fogják fel, kiegészítik kitartó munkaerejükkel a férfiak hibáit, s erőszakosságát.

Amellett rendkívül gyöngéd anyák, testvérek és jó feleségek. Évekig siratja az asszony gyermekét, férjét, szüleit, azért tart náluk oly sokáig a pománázás. Amellett takarékosak. Ruhájukat, cifraságukat maguk készítvén, legfeljebb berliner pamutra, selyemfonálra, gombokra, bőrre, művirágra valót szereznek a városokban, hol szárnyasok, zöltség, tojás, gyümölcs eladásával,

hol másképpen, de mindig a család érdekében. A világot a cellából megítélő moralisták erre persze hanyattvágódnának—de így van. Vásárok, búcsúk alkalmával hazulról hozott túrón, szilván, málén élnek, mezitláb teszik meg a nagy utat, csak a templomban húzzák fel a cipőt és ünnepi ruhájukat.¹

Fák és csűrök, ereszek alatt hálnak, csak-hogy pénzbe ne kerüljön a búcsú. Sőt még szent képeket, tükröket, játékszereket vásárolnak azokon gyermekeiknek. Szinte megható nézni, midőn e népecske szerényen letelepszik a pázsitra, jó távol a lacikonyhától és nevetgélve, csámcsogva, igénytelenül meséli el úti fáradalmait, falatot ad a más gyermekének, italt a koldusnak, de beharangozáskor mind tisztán öltözködve, igazi áhitattal lép a gyónató-székhez, hogy leszámoljon lelkiismeretével, bocsánatot kérjen Teremtőjétől e földön elkövetett emberi és szegénységbeli gyarlóságáért.

A krassován *falvak*, általában a katolikus délszlávok, bunyevácok, sokácok, bolgárok községei tisztábbak és vagyonosabbak, mint görögkeleti óhitű testvéreiké. Általános jellemvonásuk a fajszeretet. Mihelyt megszólal az ember nyelvükön, nyájasan közelednek felénk, elmondják, mi járatban vannak, elmesélik családjuk, rokonaik minden titkát. Ez a bizalmaskodás megvan a krassovánoknál is. Ha ketten vagy többen ugyanegy felé tartanak, azonnal összebarátkoznak, közösen róják a hegyi utat, folytonos trécelés és tréfálózás között. Sokkal arisztokratikusabbak a románok. Nem csak a falvak között csinál különbséget a betelepülés éve, a szójárás, vagyoni eltérés, de még ugyan-

¹ Moldován, 137—139.

azon községben is három rendre oszlik a falusi román társadalom: előkelőkre (fruntasi), középrendűekre (miljocasi) és alsóbbrendű, egyszerűen farkosoknak (codasi) csúfolt gyerekszaporítókra (proletar a latin proles ferens-ből), kik egymással nem igen szaporítják a szót még részeg állapotban sem. A krassovánok között van ugyan vagyoni, de nincs társadalmi különbség, kivéve azoknál, kiknek soraikból tanítók, papok, aljegyzők lettek és akikre igen büszke a rokonság; sőt a rokonok, családtagok, keresztkomák és jóbarátok között oly benső a viszony, hogy a távolból is el-eljönnek egymás látogatására. Nagyra veszik, ha kabátos ember látogatja meg meglehetősen piszkos otthonukat, hol dézsa számra áll a mézzel főtt pálinka. Vendégüket nemcsak holtra részegítik és eléje tesznek minden a háznál található ételneműt, hanem teletömik valamenyi zsebét ennivalóval, pálinkával, hogy jóhírüket vigye másfelé. A hatósággal békességben élnek, de a megélhetésükben fenyegető vállalkozókat úgy látszik, nem szeretik, mert imádságaikban mindig arra kéri az Istent, oltalmazza meg őket ítéletektől, hatóságoktól, sanyargatóktól (lásd a slavénje ünnepet), kik megélhetésüket állítólag megnehezítik.¹ A vendégszeretetük nagyobb a bolgárokénál, kikről különben semmit sem tudnak, ámbár az oláhok a krassovánokat bogaraknak (Schwaben) csúfolják. A resicai, oravicai, bogsáni, lugosi és verseci hetivásárokon persze nem láthatnak bolgárokat, de ha találkoznak is velük, nem ismernek rájuk, nem azonosítják magukat velük, mert sem az ő ruhájukat nem viselik, sem nyelvükön nem beszélnek.²

¹ Huszadik Század 1912.

² *Rajachich*, i. m. 50.

Az ószerb-horvát szokás náluk is, hogy igen el szeretnek járni hetivásárokra, egymásra irigykednek s kielégíthetetlenek valódi vagy képzelt jogaik követelésében. Pörölni meg inni úgy szeretnek, mint az oláhok, szerbek. Kitünő pálinkát tudnak főzni szilvából és értenek különféle gyümölcsszerek desztillációjához (például a diónak, megynek pálinkájához); de meg is tudják azt inni nemi különbség nélkül. Akkor lármások, veszekedők és szertelenek, például vasárnap, vecsernye után, de sohasem gonoszak. Eredeti, hogy az asszonyok inkább a sört szeretik,¹ amely vidékükön túrhetően jó. A természetet, társas összejöveleteket szintén szeretik. Nyáron az egész család künn van a szabadban, csupán az öreg szüle főzi az ebédet. Este dalolva járnak a leányok, legények a falvakban vagy a ház előtt élvezik a gyönyörű, csillagos éjjeleket. Viseletükben másokkal szemben tartózkodók és udvariasak, egymás között vidámak, tréfások, incselkedve kötekedők. A családi szent ünnepük az, ami a Kirchweih a sváboknál. Messziről jönnek erre a rokonok, még városi ismerőseik is. A kevéssel beérő krassován ilyenkor kitesz magáért, sokfélét és jót nyújt, páratlan, tettetés nélküli szívességgel és gyorsasággal.

Szerelem és házasság.

a) *Ismerkedés.*

A délszláv semmit sem tud a feminizmusról. Ellenkezőleg a fehérnép náluk *árú*, akár ösfelfogás, akár a mozlimség háromszáz éves átkos hatása alatt. A nő a legkíváncsabb árú,

¹ *Erdélyi-Ehling*, Wegweiser d. südung. Karpathen. Temesvár. 1895. 635.

ki a családközösségnek egészséges munkaerőket, tisztességet, vagyont és előkelőséget szerez. Már a jövődöbelinek a neve is, *sudenyik*, azt a férfit jelenti, ki a leánynak rendeltetett, nem akit választ magának. Azért mondja egy délszláv románc: „Maminka, kik voltak tegnap itt? — kérdi a 15 éves feketeszemű leány. — Istenemre eljegyeztünk téged leányom a tanító fiával — feleli az anya. „Nem azt kérdem, kihez adnak, de mikor lesz a lakodalom?“ A délszláv nőnek ideálja legyen karcsú, magas, gyors lábú, feketeszemű, bátor, ki a törökök fejét leszeli és előkelő. A szerelem egyféle, soha ki nem haló kifejezéseivel, elkopott és mindig megújuló frázisaival a délszlávoknál szintén egy és ugyanaz, mint az egész földkerekség népeinél. Csak a forma érdekes etnográfiailag, melyben a két szerelmes egymáshoz közeledik. Annyira egy és ugyanaz, hogy a szerelmes versek mind egy kaptafára mennek. Például az a banális magasztalás, „Nincsen annyi fényes csillag az égen, stb. Wenn gleich der Himmel papieren wär — und jedes Sternlein ein Schreiberle wär. — Und schriebe ein jedes mit sieben Händ', — Sie schrieben doch meiner Liebe kein End' — az egész Balkánon mindenfelé változatban ismeretes, akár csak a Lear király regéje, vagy Bürger Lenoréja. (Ezért kell kulturális cikluson alapuló geográfiai etnográfiát csinálni nálunk, nem szummeri, rhätiai, assyr, perzsa, volgamelléki finn, észt és liv fantazmagóriák után kapkodni.)

A leány és legény szerelmi alkalmai: a) az *ablakozás* (sikovanje, Fensterlein), miként a tótoknál¹ májusi s pünkösdi fák állításával, tamburás

¹ Pehány Adolf dr., A tótokról. 1913. 105.

ständchenekkel; *b)* a *fonóka* (prelo, prelica, sedjenka, silo, sijelo, posed), hol a legtöbb szerelmi dal születik; *c)* a *kaláka*, a kisegítő munka (tlka, mōba, bolgárul: pomoc, tlaka, tehát éppen nem székely eredetű); *d)* a *tánc*, mint kolo s hora táncszavaival, ingerkedésével néha formális testi kelletésével akár a szalonokban, (kivágott ruha, csipegetés, forgatás, föl-emelés.) Ide tartoznak a szerelmi varázslatok férfiak és leányok részéről szent György, Theodor, Katharina, Iván, Pünkösd, Karácsony, András, Lucza, Borbála előestéjén, újholdvarázslatok kedden, pénteken és szombaton, újévkor stb. Krassóváron még a negyvenes években ismerték az esővarázslatot, mellyel a leány megtudja, ki a jövődöbelije, de amely ma elvesztetvén jelentőségét, a bolgárok és krassovánoknál csak gyerekjátékká lett. A szerelmi dalok éppen oly búsongók és allegorikusok mint a románoké, néha parasztosan érzékiek, kivált melyek a szedenkákban, prelicákban támadnak, de hát ezek a fiatalos kilengések nem mennek etnográfiai általánosságok számába. Általában élénk, érzelmes, kissé melancholikus, olykor tréfás a szerelmesek kötődése s érintkezése, mely azonban mindig a tisztesség korlátai között marad, mert a fiatal leányka tudja, hogy Mlada uszoba, plod dava = fiatal gyümölcsöt termel, meg azt is, hogy a jó hírnév többet ér az arany övnél, Bolsi je dobar glas nego zlatan pas. A legénye meg igen jól tudja, hogy a csábítás halálos bűn a délszláv szemében, melyért vér folyik s a leány szüzessége nem bitang jószág. A cédaságot utálja és üldözi a délszláv. Ötven év előtt nem voltak nyilvános bordélyházak a Balkán-félszigeten. Nyomorék török, néha örmény és görög kufárok foglalkoztak e

förtelemmel a kaszárnyák közelében s városok külső részeiben, ma sajnos a nyugati kultúra ez a dudvája is terjeszkedik Belgrád, Szófia, Szerajevo városaiban s bécsi, budapesti, belgrádi kereskedők tömegesen szállítanak magyar és zsidó leányokon kívül szerb és oláh leányokat is Konstantinápolyba, Kis-Ázsia és Afrika városaiba. Krausz szerint körülbelül 600—1000 délszláv leány kerül a kufárok révén a török háremekbe s keletázsiai piacokra. Egyedül a leányok kiházásításával lehet e bajon segíteni — más mód mind hiába való. Mivel azonban a falusi krassován leány minden áron férjhez megy, még szerencsétlen házassága esetén sem vetemedik bőrének elárúsítására.

A nemi élet igen korán ébred a délszláv és román fiatalságnál. 14 éves leány teljesen érett, legszebb 15—16 éves korában, kemény, kerek keblével, sugár termetével, ragyogó szemeivel, — de 26 éves korában vén banya lesz a munkateher, szülés, szoptatás és alkohol együttes rombolása miatt. Ezért oly nagy az ellentét krassován leány és asszony között. A férfi jobban bírja, „ámbár az is korán kóston bele a szerelem almájába“. A krassován legény ritkán választ magának menyasszonyt. Megteszik ezt helyette szülői és rokonai, a legényre csupán a templomba menetel és az eskü elmondása marad. A leendő feleség kiszemelésénél vagyoni viszonyok, a leány családi erényei, egészsége, szorgalma, engedelmessége, ügyessége s eddigi magaviselete határoznak. A hozományról alig esik szó, mert a fiatalok csak szüleik halála után örökölhetnek. Egészen úgy, mint a felvidéki tótoknál, hol először az egészségre, erényre néz a házasodni akaró legény, csak azután a leány hozományára.

b) *Lakodalom.*

Ha kiszemelték a leányt, puhatolót küldenek ki: vajjon hajlandók lennének-e a leány szülei beleegyezni abba, hogy a fiuk elvegye a leányukat? Kedvező híradás után a legényre bízzák, beszéljen magával a leánnyal a kötendő frigy felől. Ha az igent mond, tudtára adja a kikérő násznagy az estét, melyen formálisan megkérlik az örömszülék az arát a leány szüleitől. Történik pedig ez mindig hétfőn vagy szerdán, Krassóváron még a pénteket is szerencsés napnak tartják.(?) Utóbbi helyen hajnali órákban jelennek meg a fiú szülei, nagybátyja, mint kum, egy be nem dugaszolt s felbokrétázott mézespálinkát tartalmazó csutorával a leány szüleinél. Reggel azért, mert a krassovánok korán fekszenek s már éjfél után 1—2 óra tájban kelnek, különösen az asszonyok és leányok kelnek ilyen korán, mert a házi teendőkön kívül a varrás, szövés, mosás egészen vállaikon nyugszik. A krassován csak kalapot, kozsokot és csizmát veszen a boltban vagy a szücsnél, többi ruhája otthon készül, más-különbben lehetetlen volna a megélhetése.¹

A küldöttség a házba léptekor egyedül megy a főszobába. A vőlegény a konyhában marad, ahová csakhamar a leány is kiillanik. Kerülő utakon indul meg a társalgás, például: „Hallottuk, hogy gazduramnak gyönyörű eladó almája van. Mi vevők vagyunk s készek vagyunk *bármilyen* áron az almát megvenni, csak hogy megkaphassuk.“ A válasz rendesen az, hogy most nincs eladni való almájuk. Erre rátérnek a dologra, hogy voltaképpen a leányt szeretnék fiuk

¹ *Wlassics Mátyás*, A krassován nép lakodalmi szokásai. *Déli Kárpátok*. Szerk. dr. Czirbusz G. Temesvár. 1905. 1—2. füzet. 17—20.

Krassován vőlegény és menyasszony

számára. A válasz eleintén kitérő, szabadkozó, mert a rögtöni beleegyezés a falusi konvencionális illemszabályok szerint úgy tűnnék fel, mintha a szülők leányukon minél hamarabb túl szeretnének adni, ez pedig szégyen volna a leányukra. A fiatalok addig künn beszélgetnek. Ha létrejött a megegyezés, behívják őket és a leány apja megkérdi a Jela vagy Stanka leányát, rámutatván a legényre, akar-e felesége lenni? A leány így felel: ha édesapám és anyám akarja, akkor én is szívesen. Ugyanezt kérdi a Petar vagy Gyuregy atya a fiától, ki természetesen hasonlóan válaszol. Erre az örömszülék és jegyesek kezét fognak egymással. A kérők előveszik suba alatt rejtett s édes pálinkával telt kulacsaikat, sorba kínálják a házbelieket s áldomást isznak egymás s a fiatalok egészségére. Most következik a foglaló (kapara). A küldöttség a vőlegény kivételével pénzt szór el a földre, aranyat, ezüstöt 10—14 korona értékben. A szegényebbek filléreket, de kell, hogy legalább egy darab tiszta, azaz ezüstpénz legyen a fillérek között. A menyasszony rááll a pénzre és napkelet felé fordulva balról jobbra, minő a föld forgása, háromszor megfordul a pénzen, azért, hogy a jövődő ura csak körülötte forogódjék. Ez újabb parasztos magyarázat misztikus jelentménye az, hogy a balkáni félsziget kontinentális népeinél, bolgároknál, szerbeknél és oláhoknál tavasszal kötöttek a házasságok. A leány azután kendővel bekötött kezével folszedi a pénzt, miközben figyelmeztetik, hogy most nem pénzt, hanem férjet szed föl a földről, azért pusztá kézzel nem szabad a pénz után nyúlania. A pénzt a leány keblébe rejti. Azon vesznek neki talléros nyakláncot, piros főkötőt s egyéb ajándékot a rokonság számára.

A pénzbeszedés után kezét csókol a leány valamennyi pénzadományozónak s megköszöni, hogy menyüknek választották. Aközben a szüleik is előhozakodtak a saját mézespálinkájukkal s újabb áldomás-ivás következik, mely eltart addig, míg a jókedv a legmagasabbra hágott, ha nappal történt a kérő, úgy 8—9 óráig, ha este, mint Klokoticson, Lupákon, Rafnikon, akkor hajnalig. Ettől a naptól kezdve szabad bejárata van a legénynek a leány házába, mert a két szülő rokonnak (privatelje) tekinti egymást.

A *kézfogó* napján bejelentik a frigykötést a papnál s az anyakönyvvezetőnél. Vagy a legközelebbi vasárnap történik a bejelentés, melynél az örömszülőkön kívül a két násznagy veszen részt. Érdekes, hogy a kihirdetéskor a menyasszony kezeivel bedugja a füleit, nehogy süket gyerekei legyenek s hogy lássa a templom népe, mennyire szégyenkezik, hogy róla van szó.¹ A kihirdetés három hetében, minden szombat, vasárnap és szerdán tanításra jár a fiatal pár a plébániára. Az esküvő előtti utolsó csütörtökön a legény anyja (Kengyeltó, Kiskrassó) menyasszonyi koszorút veszen s ezt egy darab kolbásszal, szakajtó kenyérrel, sonkával és egy kulacs pálinkával elviszi a menyasszonynak, akinél ebédén marad. A lányosháztól cserébe ugyan ily ételeket visz haza, azonkívül egy pár lábbelit (objála) s övet a legény fia és fehér főkötőt (karpa) az anyós számára, ki ezt az esküvő napjáig tartozik viselni. Krassóváron és a vele egyidejű telepítéseken a menyasszony részéről indulnak meg az ajándékok. Rendesen egy vég vászon (truba), miből a fiatalok

¹ Igen érdekes részleteket közöltek velem *Birda Tivadar* úr Kengyeltőről (régebben Heldenwanger úr), azután dr. Berkovics Sándor.

anyái közösen *inget* (kosulya gocána) szabnak a két kum s a vőlegény számára. Azért járul az anyós néhány koronával az ingek költségéhez, hogy színes pamutot, selymet (svila) vehessen rajta az ingek mennél díszesebb kivarrásához. Ez megint oly balkáni kultúrközösség, minő a mithosz, a dal, a tánc (hora és kolo), építkezés s ruházkodás. E közösség alapja dr. Pasics gondolatának, hogy szövetséges államot csináljanak jövőre a balkáni népek. Az 1912. évi háború sikerei megmutatták, hogy az inaszakadt török nem bír e szövetséggel.

A két kum a vőlegény keresztapja vagy annak elhalálózása esetében a fia, mert a komaság a krassovánoknál öröklődik. A második násznagy, a starisvat, a fiúnak mindig a legközelebbi rokona apai vagy anyai részről. Ez is általános délszláv szokás, melyet a románság is átvett (Lupák).

Krassóváron szerdán süti meg a vőlegény anyja a kovásztalan tésztából való kerek kalácsot (kolak), melynek közepére rózsát tűznek, a többi falvakban azonban csütörtökön adják át a hívogatóknak a kolakot s abba pénzdarabokat tűzdelnek. A dever a selyem-pántlikákkal felsallangózott csutorára köti a kalácsot, melyből a rokonságot megkínálva, illedelmesen meghívja azt az esküvőre.

A koszorúvitel procedurája a vagyoni viszonyokhoz szabódik. Csak egy változhatatlan, hogy a krassóváriak fehér, a többi hat krassován falu piros koszorút veszen a boltban (ez is annak a jele, hogy két bevándorlás volt) és hogy az anyóست egyik nőrokona vagy leánya kíséri a menyasszony házába. A batyut, melyben főtt lapocka, sódar, kolbász, levesbe való galuska, hagyma, paprika s a kanicával, azaz egy két deci-

méter széles csikos derékövvel körülkötött kerek kalács, meg három aranyfüsttel felcicomázott fagyöngy vagy fenyőágacska (foljofia) van bepakolva, nem szabad bekötni, hanem gombostűkkel kell azt összetűzni. Ezeken kívül viszen a krassóvári örömanya saját öntésű viaszgyertyát leendő menyének. A gyertyának nagy szerepe van később. A derékövet pedig a menyasszonynak a karjain kell hordania a lakodalmom egész ideje alatt.

Amint az anyós megindul hazulról, lövéssel jelzik az utcának, mi van készülöben? Erre a hívogató vőfély (djever) szintén elindul a kum meghívására a vasárnap tartandó esküvőre. Mindkettőt muzsikaszó kíséri rendeltetésük helyére.

A többi úgy történik Krassóvárrott, mint a vidéken, csakhogy Krassóvárrott a főtlen ételeket kiadják a konyhába elkészítés végett (liszt, tyúk stb.) s ezeket ebédkor elfogyasztják, a többi betakarva marad az asztal közepén. Majd egy 5—7 éves fiúcskának kell a koszorút fűzfavesszővel kihúzni a batyuból, melyet a pénzből készült fejdísszel (salba) együtt azonnal a menyasszony fejére tesznek. Azután leültetik az anyósa mellé. Ez meg kiveszi a kerek kalácsot, a leány szülei vízzel telt poharat tesznek rá s a vőlegény anyja addig rakja tele pénzzel, míg a víz ki nem fut a pohárból. Ezt a pénzt is keblébe rejti a mlada, a menyasszony.

Utána közösen megebédelnek, mialatt az ara mindig az anyós és annak valami férfi rokona között foglal helyet. Ebéd után a menyasszony anyja viszonozza az ajándékokat, de nem ennivalóval, hanem ruhaneműekkel, még pedig két darab krpávál, mely 10—14 korona értékű, (fehéret az idősebbik, csikosat a fiatalabbik

asszony számára) egy pár objalat, azaz harisnyát vagy kapcát, (mit az após vagy a fia az alsó láb-szárára csavar) s egy tányéron az ebédről maradt ételmaradékot a menyasszony kanálával együtt, mellyel az odahaza ebédelt, hogy a vőlegénye a maradék ételekből is azzal egyék szüleinél.

A koszorúval felékesített ara házáig kíséri anyósát, cigány vagy egyéb muzsikaszó mellett. Útközben többször meg-megállnak, átölelik, megcsókolják egymást s az arra menőket megkínálják pálinkával. Ez a hazakisérés csütörtök este történik.

Ugyanaz nap járnak a hívogató vőfelek is, egyik a vőlegény, másik a menyasszony részéről. Kezükben tartva a lagiát, a koszorú alakjában fonott kalácsot, mely a kanicával átkötött kulacson lóg s imígyen hívogatják a vendégeket: Kurjak Nikolától üdv és jóakarát (dobra volja K. N.), odanyújtja a pálinkás butykost, miközben megmondja az esküvő napját, óráját. A menyasszony vőfelének nincs kalácsa, csak kulacsa. Mondókája ugyanaz. Csütörtök, péntek és szombaton tart a hívogató. A sorrend igen-igen fontos dolog. Mert nagy az apprehenzió, ha valakit utolsónak hívnak. A kuma a kalácsba pénzdarabot szúr „igen“ helyett.

Szombat este varrják a zászlót a vőlegény házánál. Összezsűdítik e végből a szomszéd leányokat, gyerekeket, kik fenyőágacskákat és kicsi virágbokrétaikat kötnek a starisvat megérkeztéig. A leányok a zászlószöveget varrják össze. Az abrosszal leterített asztalra nagy lakodalmi kalácsot s egy üst pálinkát tesznek, az asztal alá pedig kendermaggal, búza- és kukoricaszemekkel telt kosarat. A starisvat azután a magával hozott igráncs, vagyis tréfacsináló csausz segítségével rászögezi a zászlót a rúdra, végére

fenyőágakat köt s egy almát, mibe már előbb pénzdarabot vert bele. Szokás még a zászló végébe bele varrni kis csokrokat, úgyszintén papirosba csomagolt zsírt vagy hájat is, mert ha azzal a zsírral megkenik az eladásra szánt barmot, azonnal elkél a vásáron. Ha pedig a menyecske haját kenni meg vele, oly szép lesz, hogy nézi majd mindenki, mint a zászlót. A rúd alját becsavarják kanicába s az így elkészült zászlóval a csausz háromszor megfordul az udvaron s muzsikaszó mellett tüzi a ház falába vagy a tetejére. Úgy látnak a vacsorához, mely kocsonyából, füstölt húsból, kolbászból és savanyú káposztából, meg minél több pálinkából áll, mert a starisvat nem tudja nézni az üres poharat (a telít még kevésbé). Jelen van a vacsoránál valamennyi meghívott vendég, kivéve kumot és menyasszonyt. A starisvat prezideál, a két dever (vőfély), a csausz (zászlóvivő, felköszöntő, asztal-rendező, lakodalmi tréfacsináló) meg két-három kurjongató (hukácsi) éjfélig verik föl az utca csöndjét lármás áldomásaikkal, tréfaikkal és dalaikkal.

Éjfél után a vendégek távozásával a vőlegény anyja elkészíti a fia fekhelyét az asztalon, még pedig közel azon helyhez, melynél holnap a násznagy ülni fog. A fekhely mellé vagy vánkosa alá teszi az ünneplő ruháját. A menyasszony házában hasonlóképpen asztalra rakják a másnap felveendő ruháit hozományostól, mely szőnyegből (csilim), takaróból (haljina) és esővédőből (kucsma) áll. Mindez otthon készült gyapjúsövet.

A zászlótüzés ideje alatt a lányosházban asztalokat helyeznek körül a szobában, a falakat színes papírfüzérekkel s a tetőzetet lelogó karácsonyfákkal díszítik.

Az esküvőt vasárnap nagy mise után tartják, hogy mindenki lássa és az esküvő után azonnal kitáncolhassa magát kedvre a templomtéren. A fiatal pár reggeli 6 órakor gyónik s megáldozik; a vőlegény hazakíséri aráját, kivel közösen egy tálból édes tejet iszik és mézet eszik. Tejet, hogy fehérek legyenek gyermekei, mézet hogy édes legyen a házassége (Lupák, Jabalcsa, Klokotics). Reggeli után a két kum s a zászlótartó a vőlegényért megy, a koszorúleányok és vőfélyek pedig a menyasszonyért. A vőlegényt anyja öltözteti két égő viaszgyertya fénye mellett, — oly szent aktusnak tartják a házasságot; ez alatt a cigány az ablak előtt a zornicáját (hajnali nóta) húzza.

Amint a fia öltöztetésével elkészült, kenyérdarabbal eloltja a gyertyákat s egyedül indul a menyasszony öltöztetéséhez. Ezt is kettős égő gyertya mellett két ingbe öltözteti. Az ara az első ingére azután virágos selyemkendőt köt, keblébe kis zacskó cukor morzsát s fejére koszorút teszen. Indulás előtt elbúcsúzik a menyasszony övéitől, végigcsókolja szüleit, leánypajtásait, testvéreit, rokonait s a koszorúleányai kíséretében a starisvattal s vőfeleivel a legény házába megy.

Itt már összegyűlt a vendégsereg, be is reggelizett jócskán, hangos a jókedv. A fiatal pár most búcsút vesz a legénynek szüleitől s a zászlótartó vezetése alatt a menet, muzsikaszó mellett esketőre indul. Az udvaron mégis egy percre megáll valamennyi, mert a starisvat kiveszi a reggeli alatt bekecse alá dugott koszorús kalácsot s magasra tartja. Mindenki kapkod utána, hogy egy falathoz (darica) juthasson s a kulacsból újra jót húzhasson. Állítólag szimpátikus varázslat akar ez lenni,

hogy a házasulandók minden portékája elkeljen a vásárokon. A távozók után gabonát hint az öreg szüle.

A lakodalmi menet sorrendje ez:

Elöl lépked a csausz a zászlóval, buzogánnyal vagy furkósbottal kezében, a vállán nyakába akasztott tarisznyával. Abban van egy nagy kalács, sódar, füstölt fokhagymás kolbász s egy pálinkás butykos. Mögötte rikoltanak a rikancsok, kurjantók, ezeket követik a vőfélyek, végül a starisvat a vőlegénnyel. Krassóváron a menyasszony bolgárosan külön s egyedül megy hazulról az esküvőre, ajkai közé cukrot vesz s keblébe kis pálinkás üveget rejt, a mire jól kell vigyáznia, mert ha elcsenik tőle, tánccal, csókkal kell azt kiváltania. Büntetésben részesülnek a vőfélyek is, ha ellopja valaki az arától a pálinkás flaskót. Például rézüsttel a fejükön kell táncolniuk. A menyasszonynak ez a külön indulása az esketőre a régi bolgár szokás maradványa, csak hogy bolgároknál a legény megy külön és egyedül az esküvőre és csak a templomban találkozik össze menyasszonyával, itt fordítva történik. Megvan az a bolgár szokás is, hogy kimenetkor a vőlegény arája lábára lép. Királykegyen a menyasszony citromba dugott zöld ágat teszen az oltárra (német szokás). Míg az esküvő vagy az anyakönyvbeli bejegyzés tart, a vendégek künn a templom udvarán táncolnak. De már visszamenet a legény a nászmenettel együtt indul a menyasszonyi házba a következő sorrendben: 1. csausz, 2. kurjongatók, 3. menyasszony (mlada) a vőfélyek között, 4. vőlegény (mladozenja) a nászok között, végül 5. a cigányok, kiknek hangszereire kendőket, csokrokat kötnek. Lupákon az járta, hogy a menyasszony az esküvő után elrejtőzött,

amiért a djevereket megbírságotlák. Ma Krassóváron rejtőzik el az ara, mielőtt a vőlegénye házába kísérnék.

A menet útközben mindenkit megkínál pálinkával, a menyasszony is kiveszi kendőbe takart pálinkásüvegjét és jobbra-balra kínálgat belőle. A vőfélyeknek arra kell vigyázniok, hogy az üveg fel ne cserélődjék. Mindenki, aki a menyasszony italából iszik, pénzt ad a menyasszonynak.

A környező falvakban az a szokás, hogy a lakodalmi menetet a leány anyja fogadja, tejet és mézet nyújt a mátkapárnak, amit közösen kell elfogyasztaniok, Krassóvárott ellenben az a gyónás után történik. Ugyanott a vőlegény a főasztalon a két kum között foglal helyet, míg a vendégsereg a csauossal és menyasszonnyal ingerkedik, hogy a sok pálinkázástól eltévesztették a házat. A vőfélyek azt mondják, nem bánják, menjenek egy házzal odébb, de annyi meg annyi ezer korona váltságdíjat fizessenek a menyasszonyért, akkor elvihetik ők magukkal. Erre sűrűn hullanak a fillérek (ezresek) a földre, magában a főszobában is. A mlada sorba fölszedeti s amint a vendégek utána a főszobába mennek, rájuk csukja a csausz az ajtót stb. Nem így a vidéken.¹

Itt a vendégsereg elhelyezkedése után a csausz a ház tetejére tűzi a zászlót, a cigányok egyre nyikorognak, a mlada pedig a vőfélyeivel a vendégeket fogadja az ajtóküszöbön egy háromdecis pálinkásüveggel. Akivel koccint, az fillért vagy hatost ad neki, amiért ő kezét csókol az idősebb vendégeknek. Két órakor muzsikaszóval és a vőfélyekkel elindul a menyasszony,

¹ Dr. Czirbusz, A krassovánok. Fölldr. közl. 1883. 26. Lenyomat.

hogy közeli rokonait az ebédre meghívja. Négy óra tájban jönnek a meghívottak a falu minden tájékáról a lakodalmi házba, oláh menyekző-fákkal, melyeken kendők, ingek övek, almák, kalácsok és sütemények lógnak.¹ Minden vendég hoz magával a karácsonyfákon kívül tyúkot, kolbászt, gyümölcsöt tehetsége szerint (ez is bolgár szokás). Az ennivalót átadják a leány anyjának, az ajándékokat pedig az asztalra helyezik. Négy órakor kezdődik az ebéd; de előbb hideg, majd forralt édespálinkát isznak, mitől rendesen megvadulnak, azért aránylag kevés étel fogy, annál több ital, következőleg parasztos lárma, röhögés, tréfálkozás járja. Akkor szokott kitenni a csausz magáért. Nagyot üt — a lárma miatt többször — az asztalra és sorba kikiáltja a mladának hozott ajándékokat. közben tovább folyik a tánc, ivás és kurjongatás a vacsora idejéig.

Krassóváron az ebéd délután 2—3 óra között van. Ebéd előtt a csausz kifüstöli a házat fenyőmaggal, tömjénnel, hogy a bunda- és pálinkaszag kimehessen a kicsi szobákból, csak azután látnak a vendégek az ebédhez, melynek fogásai a következők: marhahúsleves galuskával vagy főtt tyúkleves, marhahús tormával, zellerrel (bolgár étel), paradicsommal, pecsenye uborkasalátával, cékla- vagy sült burgonyával, tészták, úgymint kuglhupf, fánk, túrós lepény (perka), zsirban kirántott túrós derelye (tiganci). Utóbbi kettő speciális krassován étel. A felköszöntőket a csausz végzi. Az elsőt az egybekeltekre mondja így: Isten nevében legyen ajánlva e pohár az új pár egészségére, kik ma egybekeltek.

¹ Moldován, i. m. 283.

Menyasszony és vőfélyek ez alatt a konyhában rántottát ebédelnek (ez is bolgár szokás), a vőlegény a két násszal s örömszüléssel pedig a főszobában étkeznek. Azért eszik künn az ara, mert folyton érkezik új vendég, kit a menyasszonynak fogadnia kell. A pénz átadásakor azt mondja a vendég: „Keveset adok, sokat adjon neked az Isten”. (Ja ti davam malko, Bog da ti da mlogo.) A vőfélyek is elállják csutoráikkal a vendég útját, ha nem iszik és nem fizet, be nem bocsátják. A belépett vendég legelőbb a kumot üdvözlí: „Da ste zsvi z dravi” (éljen és egészséges legyen). Vendég ajándék (dar, szerbeknél csast) nélkül el sem jön. A férfiak ennivalót, a nők ruhá-neműt, fehér krpát és egy-egy kecát (szoknyát) hoznak. A férfiak kezében kulacs, a nők markában pálinkásüveg és isznak összerogyásig. Az ajándékot mindig a csausz veszi át, nagyot ütve füttykösével az asztalra kikiáltja, hogy „Hvala Bogu sto govorilo naso N. (a menyasszony neve) Boga molita, od mala do velika, da si raste, i da si doraste, i da si docseka svoju radost, oni meni, ja cu nyim zavrnuti kad Bog da. A sadla vidimo csija majlepa csaszt”. Az ajándékozó-nak rokonsági fokozatát megjelöl-vén, mondja: „Gde-god je (pl.) strica”. Erre egyik házbeli így felel: „Hvala velika da zivi zdravi”.

Magyarul: Hála Istennek, mit is beszél a mi N-ünk? Ímádkozott kis korától nagy koráig, hogy nőj-jön és megnőj-jön s elérje öröme-re örö-mét, amint ők nekem, így én nekik fogom viszo-nozni, ha az Isten megengedi. De most lássuk, kié a legszebbik ajándék? A házbeli feleli: „Ehol ni, itt van például a nagybátyja (aján-déka)”. „Nagy köszönet érte, legyenek (magá-zás) érte egészségesek.”

Esti öt órakor elszélednek az ebédre meghívottak s helyükbe a rokonsághoz nem tartozó új vendégek érkeznek vacsorára, mely hideg ételekből áll, például sült bárány, tyúk, disznóhús tormával, tiganci, perka, fehér és fekete kenyér. Ezeket szintén a vendégek hordják össze, azonkívül minden vendég a maga pálinkáját issza. A vacsora éjfél után kezdődik. Minden vendég elé tesznek ételekkel tetőzött tányért, a ki egy-két falat süttet és egy-két fánkot, perkát eszik belőle. Kést, villát csak gazdagok asztalán látni, a szegényebbje beéri az apjától örökölt ötágú villával. Éjfélkor a vacsora-vendégek a starisvathoz indulnak, azon címen, hogy ott aludjanak, tényleg, hogy tovább mulassanak, ha telik. Elindulásuk előtt elbúcsúztatja a csausz a házaspárt szüleitől, vendégeitől, megint a fennírt formulával: „Hála Istennek, mit is mondott nekünk a mi N. menyasszonyunk? Hogy imádkozott kicsi korától nagy koráig, elérte örömeire örömet, de most már megkérjük (pl.) N-et, a kumot, hogy adja rá áldását, mert ha ő adja meg nekünk e pillanatban, akkor az Isten is meg fogja adni. Mit szólsz ehhez kum?” A kum erre azt feleli: „Bozsje da bude“ (legyen Isten akarata szerint). E felelet után újból ismétli a csausz mondókáját s a kum csak most felel érdemlegesen: „Adjon az Isten nekik életet, egészséget“. A jelenlevők erre karban egyszerre mondják: „Köszönet, légy egészséges, kum“.

Azután a starisvatra, szülőkre, testvérekre kerül a sor. Feleletképpen minden provokált valami jót kíván s a hujjantók hatalmasat bele böditenek. Mennél többször ismételtetik az áldást s mennél hangosabb a rikkancsok hívása, annál foganatosabb a kívánság. Ezért húzzák-halasztják az alvás kimondását. Például kifogást

tesznek a rokonok, hogy a leány, a legény engedetlen, feleselő volt stb. A csausz erre az anya felé fordul: „Mit felelsz erre?” Erre valaki beleszól: „Nincs itt, elment vízért”. Erre újból kezdi elülről a csausz a mondókáját, mondván befejezésül, hagyja az édesanyja a vizet, csak beszéljen: hoz ő majd vizet buzogányán. Míg végtére megszólal az anya: „Adjon Isten nekik életet és egészséget. Legyenek gazdagok mint az ősz, szerelmesek, kedvesek egymáshoz mint a tavasz”. Az anyai áldás szavaira általános öröm szállja meg a jelenlévőket, tapsolnak, kurjongatnak, dobognak és persze, hogy szlavyonjai módon isznak.¹

Áldások adása közben a mátkapár szemben áll a kummal a két vőfély között. Régen letérdelt a leány s ura vállára tette a kezét; fordítva a legény házában, a legény térdelt le s az arája maradt mögötte állva. Lupákon így van. Az áldások elhangzása után hazakísérik a kumot muzsikaszóval. A leány otthon marad s külön hál a djever őrizete alatt (ez is bolgár reminiscencia), a legény szintén magában odahaza (Lupák). Krassóváron az a szokás járja, hogy a vendégek a kum vezérlete alatt háromszor körültáncolják az asztalt, azután a starisvathoz mennek aludni. Elöl halad a kum, a vőlegény és a starisvat. Utánuk a két vőfély között a menyasszony, aki feldíszített karácsonyfát (fenyőbokrót) viszen kezében. A vőfelek pedig a hozományt cipelik, úgymint a csilimet, kucsmát és haljinát. — Amint a menyasszony a szobából kilépett, azonnal pokrócot (kucsmát) terítenek rá, hogy ne nézhessen hátra. Állítólag azért történnék az, hogy születendő gyerekei ne

¹ Krausz, Sitten und Brauch der Südslaven 1885. 357.

hasonlítsanak a családjára, tényleg a leányrablás scénája. Menet alkalmával az ara a kéményeket számlálja míg meg nem botlik, vagy nem néz a földre. — Annyi évig le nem babázik, ahány kéményt számlált. Mert megvetik azt a menyecskét (akár a szegediek, vásárhelyiek), ki mindjárt az első év után esik teherbe. Azt mondják a féreg meg a patkány szaporodik így.

A starisvatnál a kum a vőlegénnyel hál egy ágyban, a menyasszony valami nőrokonával külön, a többi ahol helyet kap.

A reggelit másnap a starisvat adja. Kolbászos káposztalevest esznek reggelire. Az ebédre csak a hivatalosak jelennek meg, akiket a svat külön meghív. A kumát vagyis a kum feleségét zenés küldöttség hívja ebédre, ki azután férjével a kummal megjelen és szintén kalácsot, főtt (mindenestül, tollastul) tyúkot, sódart hoz magával, de azt nem a svatnak főtt ebédjén, hanem a vőlegény házában szokás elfogyasztani, ami este felé történik.

Később az egész vendégsereg átmegy a vőlegény házába, de csupán a kum meg a svat lépnek a szobába, a többi künn marad, várja a menyasszonyt, ki elé egy 10—20 méter hosszú, ujjonnan szőtt vásznat vetnek az ajtó küszöbéig. Arra kell lépnie. Most ő fogadja a küszöbön ura vendégeit, kik természetesen ide is ajándékokkal megrakva jönnek, mert a ruhaneműek elosztogatása, a magukkal hozott étel-ital elfogyasztása voltaképpen felebaráti cselekedet. A kiváltásnál fillért, krajcárt vetnek a tálcára, mi tréfásan arany számba megyen. A vőlegény anyja házában most a fiú anyja viszonozza az ajándékokat, nevezetesen inget ad a kumnak, ki a lakodalom hivatalos költségeit viselte, fehérneműt, kendőket, öveket osztogat a rokon-

ság között, a menyé apjának szintén egy egész öltőruhát ad. Az ajándékokat a csausz kiáltja ki a vőlegény nevében. Tíz órakor elhozza a csausz a leány szüleit muzsikaszó mellett. Ezek általvetőben hozzák a mátkapárnak szánt ajándékokat (dzari). Ezekből az ajándékokból a kumnak, feleségének: a kumának jár, továbbá a vőfélyeknek s hujjantóknak.

Osztoztatás (a svat és svájának) közben meg utána is tánc meg ivás tölti ki a közöket, reggel felé pedig paraszt tréfákban torzul el a kivilágos kivirradtig szőtt jókedv. Ilyen például az, hogy a vőlegény guzsalt (kopát) akar a menyasszony fejére rakni, meg, hogy kis fiucskát, ha lehet úri gyereket ültetnek ölébe, megkötik a kanicával, bresirrel s a menyasszony a kis fiú csókolása közben megérinti nemző részét, hogy elsőnek fia legyen.¹ Fölvatják a vőlegényt is, majd elkészítik a fiatalok fekvőhelyét a padláson. Oda a vőfély és az anyós vezetik föl a szentelt gyertyával a mátkapárt, meghintik őket és fekvőhelyüket szentelt vízzel. Az asszony kibontja menyének minden zsinégét, a vőlegény pedig arájának húzza le cipőjét, az viszont urának a csizmáját, miközben a húzó fél megütni igyekszik a másikat, mert akkor azé az első és utolsó szó a házban. Másnap azonnal betakarják a leány fejét pokróccal és székre ültetik. Az ura orsóval kettéválasztja haját, az asszonyok pedig megfésülik a menyecskét és a vőlegény asszonyi voltának jelét, a piros krpát teszi fejére. Most már nem ellenkezik, hanem azonnal hozzálát a takarításhoz, sepregetéshez. Az első talált malé darabot meg kell ennie, akkor nem lesz válogatós.

¹ Igen elterjedt szokás Délmagyarországon románok, bolgárok között. Heldenwanger úr gyerek korában többször kapott bresirt és kalácsot ezért.

Kilenc órákor a zenészek a patakhoz vezetik a házaspárt a két násznagyot és a csauszt, ki fején üres dézsát cipel. Először a nő igyekszik urának a kezére vizet önteni, hogy megmosakodhassék, azután a férfi. Mindketten a másik ingében akarnak megtörülközni, mi rendesen a menyecskének sikerül. Azután megállnak a patak partján, szemben a nappal. A csausz a menyecske kezével telemerített dézsát vagy rocskát akar a vőlegény csizmahegyére állítani, mire az nagyot rúg rajta. Ez és a kölcsönös fecskendezés után, mert a sok éjjeli tivornyázástól jól esik beleállni a hideg vízbe, — a menyecske pénzdarabot vet a dézsába, ezzel kifizetik a csausz bohóságait. Kedden még ebédet ad a házaspár közelebbi rokonainak, akik a főzésnél, sütésnél segédkeztek, sőt szerdára is kinyújtják a gazdagok az ellátást, de rendszerint egy hétig, csütörtöktől csütörtökig tart a lakodalom. Utolsó napon a fiatalok orsónak való fát (preslica) szemelnek ki az erdőben. A legközelebbi vasárnapon pedig a menyecske szüleihez hivatalosak (opra ernjokárláts obervitse). Amint leveszik a ház ormáról a zászlót, vége a lakodalomnak.

Családi és községi élet.

a) *A házaselet.*

Mint asszonynak rövid ideig van jó dolga a krassován nőnek. A mézeshetek multával keveset törődik vele a férj, sőt elidegeníthetetlen munkaerőt kapván, a házi és mezei teendők nagyját feleségére hárítja. A nő türelmesen viseli sorsát s ameddig fiatal, más úton kárpótolja

magát, hogy beszerezze a legszükségesebbet a házba; ha pedig anya lesz, gyermekeinek él. Furcsa erkölcsi felfogás, de odavalók mondják, alig van némelyik faluban, például Királykegyén, Klokoticson menyecske, kinek 2—3 szeretője ne volna, akár a faluban, akár a közeli bányavárosokban Resicán, Dognácskán. Mert mennél keresetesebb a menyecske, annál jobb a híre. A férje még büszkélkedik vele, hogy szeretik a feleségét, kihez ő ingyen férhet, nemhogy magánjövedelmével törődnék.

A terhes nő kímélet nélkül szorgoskodik a ház körül, a gyümölcsösben s künn a mezőn. Akárhányszor ölében hozza haza *kisdedét*, kinek köldökzsinórját, cigányasszonyok módjára maga szelte le bicskával (kulics). Ritkán marad 3—4 napnál tovább a gyermekágyban, azért és hamar elrútul, sok szülési utóbajjal vesződik később majd mindegyik. Megesik, hogy a szálláson, hol a birkát, barmot őrzi vagy hetivásáron, útközben szüli meg gyermekét. Ha a szülés otthon történik, nagy titkot csinálnak belőle. Mindent elzárnak, lefüggönyöznek s az asszonyt sehol sem lehet találni, mert az csűrben, kamarában, istállóban (staul) rejtőzik, hollétéről legfeljebb anyja vagy anyósa tud. Ha bába van kéznél, azt is elhívják. A gyereket születése után azonnal egy korsó vízzel leöntik, hogy edzett legyen. Máskülönben igen gyöngéd anya a krassován nő. A románok ismert anyai gyöngédsége a krassovánokra is átragadt, ezért prosperál e nép minden részegeskedése, nemi kihágásai s agyonfárasztása ellenére.

A *keresztelő* előtt értesítik a keresztapát, egy kulacs édes pálinkának és kalácsnak átküldésével a családi eseményről s megkérdik, beleegyezik-e abba, hogy a fiú édesapja nevét

vagy az övét vegye fel? Legrosszabb esetben a kalendáriumi szent nevére keresztelik. A kereszt-apa mindig a házaspár komája. Ha sorra elhalnak a gyerekek, akkor komát cserélnek. Kiteszik ugyanis a kisedet az utcára s akivel legelőször találkoznak, akár férfi, akár nő, azt választják meg keresztszülőnek. Az is szokásban van, hogy mielőtt a gyermeket keresztvízre vinnék, egy palló alatt háromszor nyújtják át azt egymásnak a habzó víz felett, hogy egészséges maradjon. A keresztelés a legközelebbi vásár- vagy ünnepnapon a mise után történik. A kereszt- szülők ilyenkor gyertyát és maguk szötte vász- nat hoznak a sekrestyébe; megfizetik, mert még ezzel is zaklatják a szegény népet, a keresztelési díjat, a korozsmát azonban költség hiányá- ban csak 2—3 hónap, néha egy év múlva tartják meg a kised születése napján. Ez ebédből áll, melyre a kereszt- szülők és bába hivatalosak. Az asztal közepén sóval behintett tányér áll. Ebbe pénzt illik dobni, azonkívül kendőket, törülközőt adnak ajándékba a szülésznőnek. A komák inget s övet (bresir, kánice) s egy nagy selyem- kendőt kapnak. Ha a gyermek komolyan meg- betegszik, rábizzák, hogy védőszentet válasszon magának. E végből három különböző színű pántli- kákkal átkötött viaszgyertyát mutatnak neki, mindegyiknek más a neve, Nikola, Gyorgye, Mária, amelyiknek gyertyája után nyúl, az lesz a gyerek védőszentje, kinek tiszteletére azután misét mondatnak. Egynéhány szegény gyermeket is megszoktak vendégelni ilyenkor. Ez nyilván erősen átkeresztényesített áldozati ősi babona, de keresztény formájában is szép és a nép mély vallásosságára vall. (Birda Theodor: Sitten und Brauch der Krassováner, Klokotics 1906. 16.)

b) *A krassován gyermekek.*

Két esztendeig szoptatják a gyermeket; ha megbetegszik, azt a *szemmelverésre* fogják. Ilyenkor parazsat vesznek ki a lapáton s arra az anyja vizeletét öntve, a párolgó folyadék fölé tartják a gyermeket. Hogy a fogzás, a gyerek-görcs, esetleg az anya meghűlése okozta a bajt, azzal nem törődnek. A kuruzsló asszonynak van igaza. A kisdedeket az öreg- vagy az édes szülők nevelik. Egyszerűség, engedelmesség, kevéssel való beérés, hideghez, meleghez való szoktatás és imádság a nevelés eszközei. Legelőször imádkozni és kézcsókra tanítják. Silányul öltöztetik őket s hét éves korukig néha félmeztelen gyerekeket látni hóban a házak előtt. A krassován gyermekek mindamellet élénkek, tanulékonyak, örömet járnak iskolába, még a magyar iskolákban tanított játékokat is elsajátítják, elfeledvén persze a balkáni hagyományos *gyerekjátékokat*.

Ilyen például a csőszjáték. A gyerekek csősz választanak és fa mellé állítják, ingerkedve mondván: „Bácsi, bácsi, paprikás bácsi, esszük a szőlődet“ (krassovánban vers). Akit a csősz megfog, az zálogot ad. Ha mindegyiktől vett zálogot, ki kell azt váltaniok. A *kacska* játéknál hosszúkás lyukat vájnak a földbe s a szélére két végén meghegyezett fadarabot (pigét) tesznek. Ezt egy pálcával messzire kidobják. Aki elkapja a körön kívül állók közül, az bekerül a lyuk köré vont körbe, míg a másik csoport a dobóval együtt a fogdosók helyére kerül. A svábok is kacsának nevezik e játékot. Az ostorral megpördített és hajtott bűgő csigát *csigerának* nevezik. Igen gyakori a gyerekek közt a *gúnyolódás*, mely bármily paradoxnak

lássék, — éppen oly összetartó erő, miként a románoknál. A gyerekek ugyanis nem akar nevetéssé válni s igyekezik a falu szokásait, beszédét, életfelfogását elsajátítani minden óvoda s állami iskola ellenére is.¹

Még a felnőttek is gúnyolódnak, akár a magyar paraszt. Gúnyszavaik: tirtyák (madár), csicska (bogáncs), vla (oláh), mutul (buta, néma), szakatyila (béna), dudria (büta), mada, drindul, kálás, cáran, kláres, zséra (ökörfejű). Királykegyén azonban a németek hatása alatt nincsen a gúnyolódás divatban.

c) *A krassován asszony.*

Rendesen két-három gyereke van a krassován családnak. Egynek leánykának kell lennie. A többit elvetéli az asszony. Azért is hervad és csúnyul oly hamar. Már hat-hét éves korában munkára fogják a mosolygó csöppségeket. Egyik libát, másik birkát őriz vagy az erdőben őrködni magukra hagyatva a barom felett. Alkoholos, gerjedékeny szülőktől származva s a rossz példákat látva, hamar ered délszláv ereikben a nemi ösztön. Azért régebben már tizennégy éves fiút adtak össze tizennyolc-husz éves leánnyal, minek a hatóság és a papság buzgó-sága vetett véget. Mindazáltal megesik most is főleg Klokoticson, Rafnikon, Lupákon, hogy az özvegy házigazda munkaerőt és feleséget akarván szerezni a házba, munkabíró, kifejlett leánnyal házassítja össze suhanc fiát. Rafnikon a katonai kötelezettség előtt állnak össze, amiért

¹ *Moldován Gergely*, Alsófehér-megye román népe 1897. E ki-válón becses mű népszichológiai megfigyelései igen tanulságosak.

az ilyen magukra hagyott menyecskék kárpótlást keresnek a resicai, verseci, boksáni vásárokon és búcsúkon. A faluban sem veszik tőlük rossz néven, ha kissé kirúgnak a hámból. Itt persze nem Ibsen és Björnson mértékével szabad mérni és figyelembe kell venni, hogy a volt katonai határőrvidéki szokások Szlavóniában és Krassó-Szörényben máig megmaradtak. Ami a halvérű 25—30 éves korokban fanosodó skandinávok s a rosszul táplálkozó tótok előtt szörnyűség, az a délszlávoknál természetes. Más vidék, más vér és temperamentum. Az etnográfus másképpen bírálja meg a népek morális állapotát, mint a hivatásos morálista szokta. Különben is a nemi életről egy falunak, népnek erkölcsiségére következtetni etnográfiai oktalanság. Gondoljunk csak a japánok naiv természetességére. Az a szeretetreméltó, szerény, vidám, engedelmes, takarékos, szorgalmas, közvetlen, felettebb vendégszerető dalt s táncot kedvelő krassován népecske, minden vallásossága mellett sem hiszi el, hogy bűnt követ el ösztönös parcifali naivságában, ha érzékeire hallgat. Arra is kell gondolnunk, hogy faluhelyen erősebb a kölcsönös ellenőrzés, mint városi társadalmakban, mert ott gyerekkora óta mindenki ismeri egymást s a falu mindenkit, a leányok meg igen vigyáznak magukra.

A falusi társadalom sem egyféle. Így például Krassóvár környékén lazább az erkölcsi felfogás s önfegyelmezés akár szerelem, akár édes pálinka élvezetében, mint a távolabb eső krassován falvakban, amiért az erkölcsi kilengéseket általánosítanunk nem szabad. Plébánosaik általában dicsérik e népet, mint békésen megférő, jóra való, alázatos és jólelkű híveket, kiknek, — hogy Wagner Richardnak is igazat ad-

junk születése századik évfordulója napján – több jut a szomorúságból, könnyből és inségből, mint az élet derült, rózsás napjaiból.¹ Más bűne alig van e népnek. Tolvajlás, gyűjtogatás, bosszúállás ritka náluk. Legfeljebb az irigykedés, rontás, szapulás, részegeskedés járja. Papjaiknak, hatóságaiknak ritkán van bajuk velük, mert engedelmes, följobbvalóit tisztelő, kezes és felettebb jószívű, szinte a pazarlásig adakozó és segítésre minden körülmények között készséges, szentimentális nép. Homlokegyenest ellenkezője a Temes forráságai felett lakó szomszédainak, a szudeti németeknek, legalább érzelmesség, poézis, vendégszeretet s az életnek vidám szempontokból való felfogása tekintetében. Ha a geográfiai fatalizmusnak és Ellen Churchill Semplenek volna igaza: ennek a Karas zord forrásvidékein lakó népnek, mely román környezetben állandóan magára van hagyatva és sokszor nagy igazságtalanságokat kénytelen eltűrni, keserves életének, — the bitter struggle for existence-ében — fentartási küzdelmében, ha mondom, a lakóhely zordonsága határozná, minduntalan azok részéről, kik alárendeltségével és tudatlanságával visszaélnek: igen szomorúnak, némának, zsörtölődőnek, tolvajnak, zsarolónak és marakodónak kellene lennie Semple elmélete szerint a krassován népnek, rideg, nyáron hűvös, télen fagyos hazájában.² Pedig éppen annak az ellenkezője! Bizonyítékául annak, amit Chamberlain, Moldován, Syrku orosz tudós állítanak, hogy a nép lelki karaktere történelmi sorsának leszűrődése. A lélek erősebb a kör-

¹ *Lichtenberger*, Richard Wagner als Dichter und Denker. 1899. 479.

² *Ellen Churchill Semple*, The influence of geographical Environment on the basis of Ratzel's System of anthropogeografie. London 1913. 587. No már Ratzel nem volt annyira fatalista.

nyezet fizikumánál.¹ Az a lélek pedig, minden érzéki hiúsága mellett, éppen olyan büszke *külön nemzeti voltára*, miként a román vagy más nép. Még katolikus vallása sem tette simulékonnyá és csak a nyomorúság készíteti más nemzetségbe való beolvadására, például Izbistyén, Károlyfalván, Királykegyen, Ulmán. Máskülönben biz' az oly szívósan ragaszkodik krassován népnyelvéhez és külön etnikumához, mithoszához, miként a román, tót, szerb, bolgár, stb., Amiben megint Semplenek van igaza, hogy az egyéniséget, a dialektust, de magát az etnográfiai típust is megszokták őrizni a hegyek. Síkságon rég eltűnt volna a hét krassován falu. Az is igaz, hogy a hegyes tájak elzárkózottsága elősegíti a babonát, strong religious feeling, and an intense love of home and famile, a vallás és család szeretetét. Abban is eltalálta az angol antropogeográfus az igazságot, hogy kevesebb kriminalitás a hegyek között, mint a síkságon s ha bűneset fordul elő, the is peculiarly honest as rule. A megélhetés nagy gondja a hegyek között fragalissá, előrelátóvá, konzervatív gondolkodásúvá és iparkodóvá (például téli foglalkozás) teszi az embert. The bitter struggle for existence makes him industrious frugal, provident.²

d) *Tánc.*

Vasár- és ünnepnapokon a templomtéren vagy a községháza előtt járják összefogózkodva s dalolva a görögöktől eltanult *horát*. Balról jobbfelé tipeg a tánc, két-két lépéssel előre, miként Bulgáriában és Romániában. Ők eredeti,

¹ *Petar Syrku*, Izvestija II. old. imperat akademii v. Petersburg. IV. 1899. 641—690. oroszul. *Syrku* s *Czirbusz* nézetei találkoznak

² *Ellen Churchill Simple*, i. m 522, 597, 601.

magukkal hozott táncuknak nevezik, bizony-
ságul annak, hogy ezt őseik Bulgáriából vagy
nyugati Romániából hozhatták. A taktust a lábak
dübörgése, a tilinkó duda (oláh hangszer) adják
hozzá, harsogó török trombitát s a sipító klari-
nétet nem szeretik.

e) *Kulturális etnográfia.*

Hegyi nép elsősorban terraszművelésre,
szénatermelésre, fa- és tejhaszonra dolgozik,
ahol lehet bányászatra, gyümölcs- és zöldség-
termelésre van ráutalva. Mindezekben a krassov-
ván éppen úgy kiválik, mint az osztrák Alpok
lakója.¹ Földet művel, réteket gondoz, juhot,
barmot tart, házal a mivel lehet s télen a ház-
iparral foglalatoskodik úgy a hogy. Mert sajnos
nincs még piaca a krassován hímzéseknek,
varrottasoknak, nincsen nemes szívű pártfogó-
juk, minő Izabella kir. főhercegnő a tót házi
ipar elősegítésében, nincs özv. Gyarmathy Zsiga-
néjuk, ki életét szentelte a kalotaszegi varrottas
megkedveltetésének, de nincs délvidéki kirendelt-
ségük sem, mint a felvidéki tótoknak, mely kezére
járna ennek a délvidéki bolgár, szerb, román
és krassován háziiparnak és női ügyeskedésnek.²

Hétköznapi serényen látnak a dolgukhoz.
Hajnalban mennek ki már a férfiak a mezőre,
erdőre, legelőre. József naptól Mihály napig min-
dig künn töltik idejüket. A földművelést völgyek
alján s a hegyoldalak védett helyein, erdők
szélén s tisztásain űzik. Burgonyát, rozsot, de
főleg sok kukoricát termesztenek. Ha nincs
elég kukoricatermésük a máléra, puliszkára: el-

¹ Dr. Norbert Krebs, *Länderkunde der österreichischen Alpen*
1913. 190, 200, 216. Ellen Churchill Simple, i. m. 574, 576, 578.

² Dr. Pechány Adolf, i. m. 96, 151.

látogatnak Versecre, Zsámra, Ferendiára, Móricfalvára, Resicára, még Zichyfalvára és T.-Kudricra is, hol harmadába kukoricát kapálnak. Jól értenek a kukoricatermeléshez, ezért szívesen adják meg nekik a svábok, szerbek kikötött részüket. A juhtenyésztést a hegyek laposain, a dűlők pázsitos lankáin, főleg a ruhaneműek kedvéért folytatják s a románokon kívül alig van hozzájuk fogható nép, amely annyira ismeri a juh természetét, mint a krassován. (Ez is bolgár vonás). Nagy szeretettel művelik a gyümölcs-termelést. Néhol a kertek, rétek, mezők a falu egész környéke csupa gyümölcsfákkal vannak beültetve. Almafajok közül a mosánszki, szercsika s a bőralma, körtéből a császár, a szilvából a berzenicei és szlavóniai magbaváló fehér és kék szilva jó, melyből pálinkát főznek. Sokat eladnak belőle és kitűnő cseresznyéjükből, amely már májusban érik és két hónapig tart a szászabányai, lugosi, temesvári dognácskai, resicai, verseci hetivásárokon, melyekre mindig cifrán kiöltözködnek. Férfi és nő egyaránt cipeli fején a gyümölcsös, csirkés kosarat. Ujabban sok szénát, keményfejú káposztát, tököt, dinnyét, uborkát is hoznak a vásárra, nem említve a túrót, zsendicét, csirkét, szárnyast, a miért fűszert, cukrot, kávé, darát stb. visznek haza. *Pesty Frigyes* azt mondta róluk 1860-ban, hogy szilvával, pálinkával, mézzel, gyümölccsel kereskednek és túltesznek kereskedelmi ügyességben a zsidón.¹ Én úgy tudom, hogy min-

¹ *Pesty Frigyes*, Delejtű 1860. Temesvár. II. 20. r. Pestynek és *Berecz Imré*-nek ugyane lapban megjelent cikkekcskén kívül 1882-től 1903-ig senkisémet írt róluk tüzetesen. Azóta Miletics szerb és Syrku orosz etnográfus foglalkozott velük. De önálló monográfiát, tudomásom szerint, senki sem írt róluk. Az enyém az első és legújabb dolgozat. Így e téren sem moriar omnis. Megtettem a délvidéki etnográfia terén szintén mint más téren, a mi tőlem telt. *Dr. Cz. G.*

denre kaphatók, csak legyen, ki tanítgatja és útbaigazítja őket.

Nyáron a Berzava (brizat=töröl, fen, kiváj vagy a dák brza-ból való, magyarul: berecz, határjel, vár) és Karas folyók közötti feltérségen pásztorkodnak. Igaz, hogy a fajok nemesítésére nem sokat adnak s megelégszenek a rideg, kurta cigara birka gyapjával, mert azt nagyrészt maguk szokták felhasználni: „Az Isten megteremté a juhot, juhnak a mezőt, legeld, ahogy tudod“. Ez a gazdálkodási jelszavuk. Korán kelnek és korán megy ki gyerek, asszony, leány, férfi a mezőre, erdőre, csak az öregek maradnak odahaza és főzik az ebédet, melyet tíz órákor visznek ki a szorgoskodóknak. Többnyire puliszkát brindzával (mandra, kacsamag), tejjel (mliko) rántottát (kajgána), paszuly- és krumpililevest (csorba od krumpiri od vaszunga) esznek. Az asszony nép előbb tér haza a mezőről, hogy megetesse a hazatérő disznót, tehenet. Este úgy hét óra tájban: főtt vacsorát esznek, száraz babot, burgonyát, káposztát füstölt hússal s főtt tésztát. Tavasszal a kerítéseket kötik, fákat oltják, ősszel tilolnak, kukoricát morzsolnak, télen fonnak, szőnek, ruhát varrnak otthon és a fonókban (prelo). De értenek a fazekassághoz, dézsák, fakanalak kifaragásához, kötelek veréséhez is, sőt ha jobb nincs, elszegődnek bányamunkásoknak Szekul, Kuptore, Resica, Vaskő, Anina, Dognácska, Domán, Steierlak bányáiba vagy iparcikkekkel, apróságokkal háznak, fát, követ fuvaroznak, amellet a szállásokon marháiknak és juhaiknak gondját viselik. A jobbágyság felszabadítása óta, mivel tulajdon földjüket művelik: serényebbek, önértetesebbek és vállalkozóbbak lettek. Azért igaza van Moldován Gergelynek és Finotnak, hogy nem

koponyaméretetek, hanem politikai helyzet, klíma, életmód teremti meg a népek jellemét, természetét.¹

f) *Népies ünnepek.*

Tavasszal tartják a havason a *koseresztés* ünnepét. Kerek (Nap?) kalácsot sütnék, melyet fönn a réten két gyereknek, egy fiúnak s egy leánynak el kell törnie. Akinek kezében nagyobb darab marad, annak neméből lesznek nagyobb számmal a bárányok. Ugyanakkor jó ebéd meg tánc jelzi a balkáneredetű (román?) ünnep jelentőségét. *Szent György* napján kimennek a rafnikiak, lupákiak a pázsitra s ott töltik az egész napot dalolva, táncolva. Ugyanakkor bimbózó galyacskát tör le a leány a Daphne mezereum bokráról s azt éjjelre a vánkosa alá teszi. Álmában azután megtudja, ki lesz a vőlegénye? *Karácsonykor* sütik a kerek formájú kalácsot (napforduló), búzát, zabot, kukoricát hintenek a csilimmal leterített asztalra, szalmát a földre, miként a szerbek. A legelső vendéget asztalhoz ültetik s megajándékozzák, mert az szerencsét hoz az új esztendőben. A szerb bednyák (karácsonyi tuskó) égetéséről nem tudnak, *Január 7.-én* a vénasszonyok gratulálnak egymásnak, hogy megérték a farsangot. Aznap nem pörölnek az urukkal. (Ez is bolgár szokás). *Gyertyaszentelő-Boldogasszony* napján pattogatott kukoricát majszolnak a vörös borhoz és otthon öntött viaszgyertyáikat szenteltetik. A *farsang* utolsó két napja oly vidám, mint a síkvidéki bolgároknál. A *nagybőjtöt* oláhok példájára szigorúan

¹ *Moldován*, i. m. 62. *Finot*, Das Rassenvorurtheil 1906. 126—159.

tartják, sőt az óhitűek bőjtjén sem esznek mást száraz babnál, savanyított paprikánál, uborkánál, ciberénél (megerjedt savanyú korpálé) s kendermagból sajtolt olajos hordókáposztánál. *Tódor* napján, február 10.-én bőrig nyírják le a lovak sörényét, farkát s kihajtják a legelőre, mert az egészséges. Március 7.-én *Tamás* napján (óhitű Tamás?) először maga a karassován asszony ül a földre hintett szalmára, azután ülteti a kotlóst a tojásokra. Este pizskafával zavargatja az elülő tyukokat, rucákat (ez kedves szárnyasa), hogy sokat tojjanak. Az nap a korán kelő szalmát vesz kezébe s az állat hangját utánozza, — ezzel egészséget varázsol tehenére, birkáira disznójára. Ugyanakkor igen foganatos a *rontás* és szerelmi varázslat. A megrontandónak elviszik a gatyamadzagját idegen falubeli kuruzsló férfihöz vagy asszonyhoz, pásztorhoz, kovácshoz, kocsishoz stb., a bolgárok például Valkányba. A kuruzsló samán hasára köti a madzagot és betegséget küld a megrontandóra. Az illető addig föl nem épül, míg a varázslatot vissza nem mondja s a zsineget le nem oldja magáról. (Valóságos Tylor-féle Culturüberlebsel. V. ö. 58. l.)¹

A *husvétot* csupán vallásilag ünneplik. Locsolás nem szokásos. A *pünkösd* napi ruzsalkák, vagyis szláv tündérek ünneplésére nem találtam és nem kaptam adatokat. Kellett annak is divatoznia, hiszen a szegedi magyarok a szerbektől vették át, hogyne tudtak volna róla a krassovánok? A Szemenikre (mely nem északi, hanem határ- s örhegyet jelent, a régi neve: Zemenyik)² szent *Iván* napkor, miként a románok,

¹ *Peschel*, Völkerkunde 1875. 278. *Andree*, Ethnographische Parallelen 1884. II. 202.

² V. ö. *Dr. Czirbusz Géza*, Das Geografische in der Namenskunde von Ungarn 1913.

kora hajnalban leütik három kacsának (kacsera zabiti) s egy birkának a fejét (barana stinati) azután megfürödnek a sasok tavában s fillért dobnak a vizi tündérnek (vila, vele, léle) vagy a Zmen hegyi szellem kiengesztelésére!¹ A *dodolát* úgy tartják aszálykor, miként a románok. Zöld ágakkal burkolt cigányleányok járnak házról-házra: Paparuga (peperedo) jöjj ki, önts le csöbörrel, hogy az alma kivirágozzék, önts le vödörrel, hogy búza legyen.² Leöntik s valamivel megajándékozzák a csúron víz szegény magyar és hindu páriát.

A krassovánok multjára vonatkozik az a szokásuk, hogy a katolikus ünnepek mellett megülik az óhitű oláhok ünnepeit, mint világi ünnepeiket, mert amint ők mondják, *a)* az oláhok nagyobb számmal vannak a világon, mint a katolikusok — *sve su vise Vlasi, nego Catholici,* — *b)* mert azok nem vallási, hanem világi ünnepek „e pak ili ti ne znás, cse to je vilajetsi svetak?”³ kérdik a kíváncskodótól, aki az ünnepokát firtatja. Néprajzolatilag tehát oláhok ők, csupán a templomban katolikusok. Ez a sok ünneplés oka dologtalanságuknak, nem ám a henyeség, léhaság (la paresse, vanité), sem a kicsi megerőltetés kedvelése (amour du moindre effort), miket Dubosco a magyarországi a parasztvilágra fog,³ mely nálunk nehezen keresi kenyerét s kire igazán bajos ezeket rá bizonyítani. A közéleti renyheség nálunk nem a tanyákon és a parasztházakban keresendő.

Különösen megülik szent Márton, Illés, György, Mihály, Parascevo, Konstantin oláh véd-szentek ünnepeit s a saját *családi szentük*

¹ *Pesty Frigyes*, Krassó megye története II. k. 2. rész. 203.

² *Moldován*, i. m. 189.

³ *Dubosco-Millet*, Budapest et les Hongrois 1913. 38.

ünnepét (slavenje, szerbeknél svecsár krstno ime. V. ö. 125 l.).

Este meggyújtják a szentelt gyertyát (krsnu sviecen = az ős varázsvessző keresztény formája)¹ a házi szent képe előtt s behozzák a birka-húsból, kalácsból s pálinkából álló vacsorát. Mivel hogy a krassován nem tud magában enni, rokonait hívja meg e vacsorára. Másnap azok ebédre hivatalosak s még a rákövetkező nap reggelén is áldomást iszik velük. Ebéd alkalmával két nagy kenyér van az asztal közepén,² égő szentelt gyertyával és nyolc pálinkáspohárral. Előbb imádkoznak, azután a gazda (gazda = gázda, nem starosta, felesége = gazdovica, nem a szerb redusa vagy domanica) mind a nyolc kupicával felköszöntőket mond, úgymint a Napra, Holdra, csillagokra, esőre stb. Vagy külön mondja az elsőt a családtagok, a másodikat a házi állatok javára, gazdálkodására stb. ilyféleképpen. 1. Istennek nevében emelem ezt a poharat, oltalmazza meg az Isten házunkat, családjunkat, barmainkat s védelmezzon veszedelemben. 2. A boldogságos Szűz tartson távol tőlünk minden bajt, betegséget. 3. Védőszentünk óvja házamat mindenestül s azokat, kik nevét viselik, hogy jövőben újra összejöjjünk. 4. Krisztus szent keresztje áldja meg vendégeinket, cselédjeinket, ételünket, italunkat, pásztorainkat, földjeinket, barmainkat. 5. Mária a boldogságos Szűz és keresztelő szent János balkézzel véve, jobbal adva (valamennyi felkél és magasra tartja a kenyeret), adjon Isten termékenységet a család szaporodását, hogy a bárányok bégesse-nek, a disznók rőfögjenek; adjon Isten teli hordó-

¹ Krausz, Sitten und Brauch der Südslaven. 1885.

² Krausz, i. m. 55.

kat, kövérebb sertéseket (a két kenyeret kereszt alakjában megszelik). 6. Adjon termékenységet hegyen, völgyön, óvjon Isten minket rágalomtól, *uraktól* való félelemtől, *megyei* és *községi* ítéletektől, (v. ö. 145.) asszonyok gyűlölségétől; vigasztaljon Isten, mikor legjobban szorongattatunk, — erre négyszögű darabkát vág kiki a kenyérből s leönti pálinkával; — adjon erőt, harmatot vetéseinkre — közben apró darabokra vagdalgatja a kenyereket. 7. Édes legyen éltünk, mint a méz-édes pálinka. Adjon Isten nekünk szerencsét, egészséget, elégedettséget. Mielőtt a nap fel nem kél, nincs nappal, a nyájas hold nélkül nem vándorolhat az utas. A kedves nap melegítse fel a berkeket, ligeteket, hegyeket és völgyeket, a hold világítsa az *utasoknak*, *hajósoknak*. Végre a nyolcadik pohár legyen az elköltözöttek *lelkeinek* szentelve. Öregszüleink és rokonainkért fenéig ürítsük ez utolsó poharat. Erre tömjénnel kifüstölik a szobát, körülfüstölik az asztalt és elköltik az ebédet. Utána megint imádkoznak és egyházi énekeket zengenek, még pedig igazán szívből és áhitatból a családi szent tiszteletére.¹ Mindez arra mutat, hogy a szlávok mély érzelmű lelke ezekben a hegyek zugaiba rekesztett krassovánoknál is, szinte költőileg tud felemelkedni, ha a köznapiságból kiragadatik s ha mindjárt hagyományos e dikció, mégis bepillantást enged e kis népecske gondolat- és érzélemvilágába, mely családi ünnepe alkalmával még az utasokra, hajósokra s elhalt szeretteinek lelkére is gondol. Ez az igazi erkölcsi felfogás, nem holmi érzéki gyarlóságok. (V. ö. 171 l.).

¹ *Rajachich*, Leben und Sitten der ungarischen Südslaven 1873. 141.

g) *A nép közlelkének rajzolata.*

Nagy, merész vágyak nem zaklatják lelküket, csöndes megelégedettségben akarnak élni hegyeik között. Amiről a nyugati államok alsóbb osztályai álmokképeket szőnek, az nem érinti lelküket. Érzéktelenek a protestántizmus, a minden áron való okoskodás, valamint a szociáлизmus osztálygyűlöletet prédikáló eszméi iránt. A Karas vizének rovátkolt magas völgyei, sziklaszurdokai, barlangos mésztömegei, a havasi friss legelők, fenyvesek elmélázó csöndje, csermelyek lassú mormolása az ő világuk. Asszony és szerelem annak fénypontjai, barátság és ital felde-
rítői! Rájuk bízást lehet Beaumarchais szavait alkalmazni: „Boire sans soif et faire l'amour en tout temps”. Az a sok ünnep, családias összejövetel mind megannyi ok az ivásra és a társas örömök kiélvezésére. Nem bántanak senkit, ha őket nem bántják. Így a lupákiak, kloktocsiak az uradalommal s a köszénbányák uraival hadi lábon állanak a turzás jog a miatt, ahol persze azoknak van igazuk, nem a szegény parasztnak. „Mivelhogy legbüdösebb dög az ember”, mondják erre paraszt filozófiájukkal. Nema smrdljvije mrcsine nego sto je covek. Kisebb vétségek náluk is előfordulnak, gonosz-
tettek *soha!*

Dalolni úgy szeretnek a krassovánok, mint a hegyvidéki tótok.¹ A bolgárok nyári estéken a ház előtti padkán vagy künn a szabadban dalol-
gatnak, mint az alföldi emberek, azonban nem oly dalos természetek, mint a hegyes tájak lakói, a krassovánok. Kutaknál, este a gyöpön, a folyó partján, benn a házban munkaközben s

künn a mezőn, a szálláson, erdőben szívesen és gyakran dalolgat (perati) e rokonszenves, kedves népecske. Néha idillszerű párbeszédés nótázás járja, mint a Kárpátokban. A leány a völgyben vagy valamelyik hegytetőn dalol, a másik völgyben vagy tetőről felel szavára a legény ugyancsak dalban.

Bemutatóul közlök egy-két szerelmes strófát (peszmo). A „Kedvesem, édesem, hol valál az éjjel?” kezdetű dal arról szól, hogy a legény kérdőre vonja a leányt, hol mulatott az éjjel? (Mila moja, mila moja, de si su nocs bila?) Kertben valék, rózsát szedtem. (U gradini sam bula ruzsika sam brala.) S kinek adtad a rózsát? (A kom si iti ruzsika dala?) A kedvesemnek (dragoma sam dala) feleli a leány. (Egészen tót dialektus és felfogás! *bula, dala*). Erre a féltékeny legény a vízbe dobta magát, amit sejtet, de nem mondja meg a románc. Mert a dalban a víz egy hegy tetejére veti ki, a hegy bánatában leszakadt rá és betakarta (ej majcska moja drága, bregje okrnuit, an je ger je zatojil). Azért kesereg a leány tovább, örömében nem tudott ránézni, bánatától őt átölelni (ne som mogla odradosti nye mu progledati i od zalosti nje ga po ljubiti).¹ Igen szép melódiájú a zlato refrénnel és közbülső rímekkel (sija, duva, seke, ljube) ékeskedő: „Jöjj el hozzám estére” című dal, mely gyönyörű, allegorikus képeivel átalakított műdalnak látszik előttem. Egy anya három leányát kínálja. Egyik kövér és gazdag, mondja a dal, a másik uralkodik s gögös. Vedd el tehát az árvát, az nyájas lesz hozzád s körülötte, mint rózsátövet átölelő rózsza (onu se okol tebe viti,

¹ Heldenwanger gyűjtését közzétettem a tőlem szerk. Term. Tud. Füzetekben, Temesvár. VI. k. 1882. 117—120. l., részben a Földr. Közl. 1883. és 1903. évfolyamában.

zlato kav ruza okol svog korenke, zlato), nyitja szirmait s kibontja a szerelem napja a rózsát s elviszi illatát messzire. (Sunce sija ruza se rozvija. Vetar duva miros, on odnosi zlato. *Földr. Közl.* 1903. XXXI. k.) A melódiájuk általában bánatos (moll) s tótos vontatottsága miatt egyszerűnek és egyhangúnak tetsző városi füleknek. Igen szép és költői az a búsuló virágének, melyben a legény panaszkodik, hogy atyja miatt el nem veheti a leányt, kit a havasokon, a fenyő alatt aludni látott. Van benne eféle költői kép: georginák között fekszik az én rózsám, imádkozni fogok, hogy lány szellőt küldjön az Isten a hegyekről reá (da odoz gora ladan vetar bi danal), lehulló falevél ébressze fel (Jola bi od skinul jedan listag od dreva. I da bid pad mojej oragoj na lyubleno lice (kedves orcáira) ida bi se pobudila). Rím nem igen van e versekben, inkább gondolati rím vagy rithmus, még a szótagszámolásra sem ügyel e poézis. Paul és boldogult professzorom, *dr. Meltzl*,¹ kik a költészet eredeti csíráit keresték az összehasonlító irodalomtörténetben (a Goethe- és Herder-féle Welt-Literatur), itt bő anyagot találtak volna arra, hogy az ember, Herder szerint, éppen oly esztétikai, mint logikai lény. A szépre minden nép törekszik. Hogy néhány ezer ember nem bír költőt produkálni, mivelhogy az elemi iskolában horvát vagy más nyelven tanítják, ez megint természetes. Tiporja az egyforma kultúra a népi különlegességeket mindenütt, nem csak nálunk, miként a

¹ E zseniális kolozsvári egyetemi tanár, kedves emlékü tudós professzorom a germán filológiából és etnológiából (folklore), aki mélységes tudásával és világirodalmi összehasonlításaival felkeltette hallgatóiban Faust és a Wagneri muzsika iránti lelkesedést — nagy internacionális irodalmi vállalata megbukott. Pedig ez közelebb hozta volna a magyar ethnos megértését, mint a történet előtti korban és Ázsiában való kalandozás.

rózsás kert elnyomja az ibolyát, árvácskát. Szerintem mégis csak a *honi* nemzetiségek multjával és jelenével foglalkozó összehasonlító néprajzolat hozná meg a kívánt igazi megértést magyar és nem magyar között a magyar hazában. Ez tisztára hagyományos magyar vonás, régi, történelmileg bevált gondolkodás. A politikában *Héderváry Khuen gróf* intelme: „igaz valójukban kell a népeket megösmernünk” — olyan parainézisz 1913, mint *Deák Ferenc, Eötvös József* báró humánus állásfoglalása volt 1867-ben. Caveant consules . . .

h) *Népies regevilág.*

Színes képzeletviláguk mellett gazdag mithikus világa van e kis népnek. Igazi kulturális csírák, melyeket a mi folkloristáinknak úgy kellene összeszedni, miként Moldován Gergely kolozsvári tanár tette az erdélyi románok mithikus elemeivel. Papjukat igen tisztelik. Titkos erőket, rejtelmes dolgok látását tulajdonítják nekik, kézcsókkal üdvözlük vagy kezüket (balkáni-
asan) a szívre téve, mélyen meghajolnak előtte, még a plébánia házát is megsüvegelik, de amellett varázslóiknak (*vrazsitore*)¹ is megadják a

¹ *Globusz*, 32. k. 269. Jogi ősszláv IX. századbéli kölcsönvételek: zsupa = kerület, medja = elkerített hely, fisk = fiskálítás, szolgabíró = slugabirati, celina = osztatlan birtok = csalóköz!!! kumstvo, bratstvo = komaság, barátság, bíró = birati, összegyűjtő, bojár = bolgár bán, bács = bastina örökség, hotar = határ, kerület, szoba = bulgáruł szoba, pristaldus = pristaljik, vojvode = népvezető, falu = zval, vlach = oláh, kert = ograda (elkerítés); még a ház is, bármint akarta Hunfalvy Pál ugor eredetét kimutatni, szláv eredetű (25. l.). Házát itt épített a magyar. Első mintái a kucsá (szerb), szoba (bolgár), katun (oláh), kosza (ősszláv), ksta (szlovén) voltak, mert Ázsiában sátrak alatt élt a magyar, sőt Magyarországon III. Béla koráig. Ezek mind menedékhelyet jelentenek, csak hizza = Haus-nak van ház és szoba értelme. Azért nevezi a magyar és a krassován háznak a szobáját (Krausz i. m. 73.). Jogász nem lévén, nem mondhatok véleményt, de bizonyosan jó volna nálunk is, ha Postl akadna, ki a jogfejlődést etnográfiai alapon keresné!

kellő tiszteletet. (Ipolyi, Kandra, Katona nem ügyeltek arra, hogy varázs, drága, délibáb, boszorka, vili, vilona mind szláv és román kölcsönvétel.) Kivált a szerelmi varázslók (vrazse) járja náluk. A jósnő nemcsak tenyerükből mondja meg a szerelmesek jövőjét, hanem titkos szerekkel is elősegíti azt.

A szentek tisztelete mellett nagyon divik a rémek, szellemek (onebozse), tündérek tisztelete és mi sem jellemzi jobban a krassován gondolkodást, mint az, hogy ha valamelyik védőszentjük erőtlennek bizonyult, elcsapják s másikat tesznek meg házörzőnek és hogy minden vallásosságuk mellett a vrazsitorokkal lépnek alkudozásokba: vigyék ők keresztül, hogy egyik-másik óhajuk teljesüljön, ha már az imádság nem segít. Nagy rémület szállja meg például a krassovánt, ha forgószelet lát közeledni. Akkor az onebozsék veszedelmesen keringenek s aki táncuk sodrába kerül, annak menthetetlenül elvesz a keze-lába. Legjobb esetben hosszantartó betegséggel szabadul meg tőlük. Nagyon veszélyes továbbá árnyékos, buzgáros helyen körüljárni, mert az ilyen helyeken, gödrökben, likakban s faodvakban settenkednek a rossz lelkek. Azok távoltartására oláhosan keresztet vet magára a krassován s azt mondja: „Iz Bogom da idete. (Távozzatok Isten és a kereszt hírével.)

Minden baj bűvöléstől származik náluk. Ha valakinek keze-lába megfájdul, azt mondják, a rémek elvették a kezem, a fejemet (oni bozse su mi uzseli raku, glavu). Szerintük a varázslók mindent tudnak. Gyakori haláleseteknél, nehéz szüléseknél, betegségeknel, elemi csapásoknál mindig hozzájuk fordulnak. A varázslók legjobban hiszik, hogy csodatévők, pedig igen sokszor vagy természetes eszüknek és az emberi test ismere-

tének (például kifícamodott lábak, csonttörések helyrehozatalánál), meg népies botanikájuknak köszönik sikereiket. Olykor növényi mérgekkel is dolgoznak, például az *Aquileja*, *Cicuta virosa*, *Digitalis*, *Datura* mérgével, a miért a feladó orvosok révén a hatóságokkal gyűlik meg a bajuk.

Ha valaki tehenét akarják megrontani, a megkárosítandó szénájából gyűjtanak tüzet s azon forralják fel a tejet, amelybe titkos mondasok mellett füveket hintenek s éjfélkor, a felforralt tej kiöntése előtt, meztelenül táncolnak. A varázsigéket hiába kérdi tőlük az ember, ha elmondanak — elvesztik erejüket — mondják ők. Vakondoktól, cserebogaraktól úgy szabadítják meg a mezőket, hogy meztelenül kiállnak a szántókra. Aszály idején keresztet lopnak törvénytelen gyerek sírjáról s azt a patak vizében áztatják, míg az eső meg nem ered vagy a dodolát járatják. (Hej dodola dodoláj stb.)

Nincs félelmetesebb rém előttük a muronynál, a vérszívó vampírnál. Már neve hallatára is keresztet vetnek magukra. Miklosich szerint a román képzelet eredménye. Annál inkább jellemző a krassovánok külön voltára nézve, hogy nem tisztára szerbek. A vampír Délmagyarország összes nemzetiségénél található,¹ a svábnak kivételével (magyaroknál ludvérc), így Magyarországon ragadhatott rájuk 570 éves itt tartózkodásuk alatt — mindegy, az is vegyülék jellegük mellett bizonyít. Balhitük szerint, akit megbabonáznak, kit a temetőbe való vitelkor vissza nem húzogattak vagy macska, kutya szaladt el akkor koporsója alatt, az kilencednapra kikel sírjából és övéinek vérét szívja szívük tájékán. A szívás

¹ *Andree R.*, Ethnogr. Parallelen I. 82—94.

helyén nagy, vörös folt marad. Másképpen nem lehet a muronytól a házat megszabadítani, mint azzal, hogy pejlóval körülszántolják sírját, felássák, kitépik s elégetik a murony szívét; a hamvát pedig a világ négy tájéka felé szórják, a tetem mellét pedig karóval átdöfik. Az 1883. évben sok ember halt meg Klokoticson, száraz betegségben, mellfájásban — míg föl nem keresztették lóval a gyanús sirt s keresztül nem döfték a mellét. Az 1903. évben a lapok lármáztak egy muronynak vélt tetem kiásása és megcsonkítása miatt. A hirlapíró persze annyit tudott a délvidéki etnográfiaihoz, mint a szolgabirája a geográfiaihoz.

i) *Babonák. Samanizmus.*

Vannak továbbá szerencsés és szerencsétlen napjaik. Csütörtökön például nem fognak semmihez, meg sem mosakodnak. Kedden és pénteken nem tanácsos metsző szerszámokat kézbevenni. Péntek esti fonás elszakad s a belőle szőtt vászon betegséget hoz a viselőjére. Bizonyos napon kerülni kell a gyümölcs fákat, nem szabad a csordát legelőre kihajtani. Tüsszentés, fülzúgás, szem-, tenyérvizsketőség, fogkihullás, madárfütty, kakukszó, bagolykuvikolás, mind előjelek. Legközönségesebb álombabonájuk az, hogy a leányok az újhoid véletlen mepillantásakor azt mondják: „Oh Holdacska, te mindent látsz, vezesd elő álomban választottamat!” A szent Iván napján kora hajnalban szedett füvek szintén megálmodtatják a kis leányokkal jövődöbelijüket.

Ha valaki igen rosszul van, a *betegség kitancoltatásával* akarnak a baján segíteni. Évég-

ből a javasasszony négy legényembert és egy muzsikust fogad. A gyógyításhoz négy darab zsebkendő, melyek a beteg *tudtán* kívül elvételtek, egy tallér, egy pohár, fakanál, kilenc cső kukorica, négy darab tojás, egy fekete tyúk (ezt a dudás kapja), négy krajcár, félkiló liszt, három viaszgyertya, kilenc szem tömjén (megint hármas) s egy rőf vászon kell. Ezeket esti kilenc órakor a hegy tetejére viszi a kuruzsló, előbb azonban morog valamit magában és háromszor kerüli meg a beteg ágyát. Kilenc óra után, nem tudom már melyik csillag feljöttkor, rákezd a dudás, hegedüs, vagy furulyás a friss nótázást, mire *kerge táncra* perdül a négy legény. A szipirtyó ezalatt tömjént kever a lisztbe s ezt a varázsigék elmormolásával a világ négy tájéka felé szórja. A tánc éjfélig tart. Itt az az érdekes, hogy a három szám a régi bolgárok és magyarok kedvelt száma.

Ha a beteg ez idő alatt otthon elalszik — beütött a varázslat — a tánc kikergette a bajt a betegből; ellenkező esetben a *rontás* erősebb volt a kitáncoltatás erejénél. Még többször kellett volna a táncot megismételni s az adagolást megkétszerezni. Egészen primitív népek logikája ez. Csak az a furcsa, hogy Krassómegyének hegylaposain tartotta fenn magát e szamanizmus.¹ Ha már semmi sem segít, papot hívat a krassován s meggyónik, megáldozik rokonai jelenlétében. Halotti ruháját (opinka) ráadják, ebben várja a papot. Ha ez véletlen ballábbal lép be, mind elkezd sírni — vége a fölépülés reményének. Megáldoztatása után megkérdezik a papot — mit látott az ostyából? Ha kitérő a válasz, akkor halált látott benne. Ilyenkor gyer-

¹ *Peschel*, Völkerkunde 275. *Bastian*, Seelenkult. *Jankó János*, A szamanizmus. *Ethnographia* XIII.

tyát adnak a beteg kezébe s elbúcsúznak tőle. A végrendelkezés szintén akkor történik. Amint a haldoklónak a harmadik, a kicsi harangot húzzák, beállott a vonaglás.

j) *Temetési szertartások.*

Néha be sem várják a test kihűlését, azonnal megmossák, vőlegényi ingét adják reá, fejére báránysipkát (klabec) tesznek s arra külön csinált namenimo vagy vőlegényi ruhájába öltöztetik. A koporsó igen egyszerű; alja néhány lécs, csak oldala és szemfüdele deszka. A koporsóba bort, hamut, néhány fillért és kendőkkel átkötött vándorbotot tesznek és ennivalót is adnak melléje. A fölrvatalozás után két szál égő gyertya mellett egész éjjel virrasztanak, esznek, isznak és mesélnek egymásnak a rokonok. Éjfélkor térden állva imádkoznak, majd kártyáznak, hogy a koporsó mellett ne aludjanak. Hajnalban az ablak alatt búcsúztatót énekelnek barátai, rokonai, melyben elmondják egész élete történetét, elbúcsúztatják sorba minden ismerősétől, még háziállataitól és torbajától is. Lehetetlen megindulás nélkül végighallgatni ezt az önkéntes kesergést. Míg a halottat el nem temetik, a szomszédok és rokonok minden nap egy szál gyertyát, egy szakajtót liszttel, túróval, szalonnát, pálinkát küldenek a halottas házba, mi különösen szegényeknél nagy áldás.

Míg a koporsó elkészül, a halottat, az asztal közepére terítik az utcára néző ablak irányában. Egy percre sem hagyják magára, különben hazajáró lélek lesz belőle. Közvetlen a temetése előtt helyezik a koporsóba, lepedővel betakart forgácsra. Szem-, orr- és fülnyílá-

sait betömik tömjénnel. Azután szentelt krétával írnak bele, valamint a koporsó belsejébe s a tetem kezét s fejelábát bekenik kutya-, macska- és tyúkganéjjal. Közben morognak valamit, de azt kabátos embernek el nem mondják, hogy mit? Míddőn a harang megkondul, jelezvén a pap indulását, leszögezik a koporsót s kiviszik a konyháig. Ott látszólag 2—3-szor visszahúzzák, mintha marasztalni akarnák, végre is belenyugszanak kivitelébe azzal a mondással: ha már nem maradhat övéinél és nem jöhet vissza a házba, akkor távozzék az anyaföldre, de ne kövesse őt oda senki a házbeliek közül. A gazdag embert 2—3 pappal, nagy falusi pompával temetik. Egy-két vödör pálinkát és száz darab zsemlyét visznek ki a temetőbe és az elhantolás után szétosztják azokat a résztvevők között. Útközben mindig siratják a holtat, kit rokonai visznek ki a temetőbe új ruhában, hogy a megholt lelke a másvilágon szintén csinos ruhát kapjon. A fogadott siratók felváltva az olvasót imádkozzák. Tizenöt-husz férfirokon ezalatt megássa a sírt, na omenet mondanak rá s az első korty pálinkát a sírba locsolják. A felesége vagy a fogadott siratók pedig a következő kesergést hallatják: Óh anyám nem láttad-e apámat? Óh apám, nem találkoztál anyámmal? Nézzetek le az égből özvegy leányotokra. Senkim sincs többé e világon. Senkije sincs e négy árvának hetedhétországban. Olele, lele, ah lele, lele. Fájdalmam a földtől a menyekig ér. Óh lele, lele, ah lelja, lele! A lele, lele Moldován szerint a betegséget okozó rossz szellem.¹

A sírhelyet először körülszántják, azután három helyen bicskát szúrnak belé s a bicskával

¹ *Moldován*, i. m. 157. Délmagyarországi krassovánok 1903. 44.

barázdát vonnak a sír körül. Majd tömjént, *bort* és pálinkát hintenek egy parázssal telt bögrébe (ez oláh szokáshoz tartozik) és körül-füstölik a sírhelyet. A bögrét a parázssal együtt a kereszthez csapják és csak ezután eresztik le a koporsót a sírba. A felhantolásnál sok ivás, sírás és jajgatás közben mindenki igyekszik egy rögöt a sírba dobni. A keresztre pedig törülközőt és kendőket kötnek. Virágot s koszorút, ha legény vagy leány nyugszik alatta.

Visszajövet a koporsót vivők, a siratók és olvasót mondók hangosan imádkozván, megmossák kezüket, az özvegy pedig rokonainak a segítségével *pománát*, halotti tort ad a koporsócsinálónak, sírásónak, koporsóvivőknek, rokonok és résztvevők számára. A vacsora elég bő: húsléves, főtt hús, káposzta sült feltéttel vagy burgonyával, utoljára puliszka kompóttal vagy tejjel. Először bepálinkáznak, utána állva imádkoznak. Azután szétosztják az evőeszközt s a kenyeret, megfüstölik tömjénnel az asztalra kerülő ételeket, csak azután ülnek le a vacsorához. Az első falat és korty néhány cseppnek a földreloccsantásával a halott emlékének van szentelve: „Ti ti namene!” Ez neked, emlékedre! Evés után újból imádkoznak és a megboldogultnak lelke üdvéért falat kenyeret és pálinkát ajánlanak a fenti szólásmóddal. Másnap szűz leánnyal *vizet* hordatnak a reggeli órákban. Két dézsával a pázsitot kell a leánynak locsolnia, négy dézsával pedig a szomszédos házakba kell vizet vinnie. Ez öt hétig tart és két-három korona jár a leánynak érte. Rendesen valami kis rokonukkal vagy árva leánnyal végeztetik a víz-hordást a halottnak lelke üdvéért. A harmadik és kilencedik napon, a harmadik héten, az ötödik hétnek napi fordulóján s negyven nap

mulva azután pénzt dobálnak a kútba, melyből a leány merített. Ezzel megváltják a további vízhordást.

A hatodik hónapban oda ajándékozzák a halott ruháját valami árva gyereknek.

Azonkívül megújítják a pománát, még pedig hat ízben, minden harmadnap vagy az első kilencedben, kilenc nap mulva, két hét, illetve tizenöt nap mulva, egy hónap mulva és ennek tetejében háromszor három, azaz negyven nap mulva. Szóval az ősbolgár és ugor hármasszám szerepel e halotti megemlékezéseknél, amit hűségesen betart a krassován nép ötszázhetvenegy év óta Lupákon, Krassóváron, Klokoticson, röviden: azokban a községekben, ahová bolgárok telepedtek Nagy Lajos király idejében.

Később már csak egy év elteltével s a halálozás napján fölújítják emlékét halotti misével. Az étkezés, italozás azonban elmarad, mert lakodalom és halál néha elviszi egy-két tehén árát. A gazdagabbak a kilencedik hónapban teljesen új rend ruhával ajándékozzák meg a halott valamelyik rokonát s ebédet adnak a pomának ismétlődése alkalmával. A katolikus szlávok, horvátok nem tartják a svecsart, a pománát sem oly kimért pontossággal. Ezt tehát nem a Boszniából idekerült katolikus szlávok hozták Magyarországra, hanem azok a hármasszámú pománázást és a slavenjét vagy svecsart az óhitű bolgároktól és románoktól tanulhatták. A szokások tehát megőrizték a krassován népnek alkotó elemeit és Sýrkunak, továbbá nekem adnak igazat, ki a krassovánokat olyan elváltozott népszigetnek (enclave) tartom, aminők a hunok ivadéakai a Wallisi Alpokban, a rhäto-románok Graubündenben, Istriában, a

friauliak, stb. s az osztrák Alpok több etnográfiai szigete.¹

A temetési díjat még a legszegényebbek is megfizetik, ha mindjárt évek mulva, mert attól tartanak, hogy nem lesz nyugalma miatta halottjuknak. Az is érdekes, hogy hat hétig, néha kilenc hétig minden nap félreteszik a boldogultnak ételjutalékát és kiviszik a temetőbe. A sírhanton parazsat, pálinkát és ételt hagynak s ez alkalomból nemcsak őt, hanem valamennyi elhalt rokonaikat elsiratják. Azt hiszik ugyanis, hogy sokáig tévelyeg a halott lelke rokonai körül, bűn volna tehát megfosztani őt megillető részétől. Ez is Délmagyarországban általánosan elterjedt néphit, mely nem Boszniából jutott ide.

Ha az ember kérdi tőlük, horvátoktól, bolgároktól tanulták-e, azt felelik: „Mi nismo srbi, ni hrvati mi smo krasevci. Toje vics tako Kud nas, To je obcsaj!“ „Mi nem vagyunk szerbek, sem horvátok, hanem krassovánok. Ez már így szokás nálunk, így van ez a szokás.“

*
*
*

Ime megőrzött szokások, hagyomány, ruhák nevei, a ház tagozata s neve, a nép külseje s önérzete egyértelműleg azt vallják, hogy a krassovánok nem közönséges szerbek, sem horvátok, de már nem is bolgárok többé. Új nép. Akár a muszkákból lett szibiriákok,² kik sem muszkák, sem mongolok, hanem a modern *nép átalakulásnak* újabb sarjadékai.

¹ Krebs, i. m. 164. Kirchhof, Nation und Nationalität 1995. 28.

² Dr. Czirbusz, Ázsia leírása (Egyetemes földleírás IV. kötete) 1897. 734. l. Jandriczev, Sibirien II. 1886. 53.

TARTALOM.

I.

A délmagyarországi bolgárok:

A bolgárok betelepülése	1—9
A település módja s a bolgárok száma	9—25
Bolgárok költözése	18—20
Bolgárok és svábok	20—21
Bolgárok dialektusa	23—24
Szláv vagy turáni-e a bolgár	24
A bolgár ház leírása	25—30
A ház tagozata, származása	28
Ruházkodás	30—38
Bessenyei típus	31—37
Vingai típus	37—38
A bolgárság külseje, tömeglélektana	38—59
Szomatológiai jelleg	39
Táplálkozás	41—42
Lelki jellem	43—56
Bolgár babona	56—59
A bolgárok esztétikai etnográfiaja	59
Díszítő motívumok	60
Költészet	61—64
Tánc	64—65
Dialektus	66
Az egybekelés szokásai	66
Öbessenyőn	66—77
Vingán és környékén	77—83
Az anyaság	84—85
Testvérül fogadás	85
Halálozás	87
Az év ünnepköre és szokásai	87—103
Új Bulgária s a mi bolgáraink	103—109

II.

A krassovánok:

A krassovánok két ízben való betelepülése és	
típusuk kialakulása	113
Betelepedésük történelme	113—119
Vándorlásuk útja	119—120
Tájszólásuk	121—123
Bizonyítékok a krassován nép külön volta	
mellett	123—128
A krassovánok száma s otthona	128—142
Lakóhelyük geográfiája	129
Számuk	131
Településeik	131—132
A krassovánok házépítésmódja	133
Butora	134
A krassován nép külseje	135—137
Táplálkozás	137—138
Ruházkodás	138—142
A krassován nép jelleme	143—146
Szerelem és házasság	146—166
Ismerkedés	146—149
Lakodalom	150—166
Családi és községi élet	166—194
A házasság	167—168
A gyermekek	169—170
A krassován asszony	170—173
Tánc	173—174
Kulturális geográfia	174—177
Népies ünnepek	177—182
A nép közlekedésének rajzolata	182—185
Népies regeviláguk	185—188
Babonák s a krassován samanizmus	188—190
Temetési szokások	190—194
Következtetésem	194

